

تبصرة و ذكري لكل عبد منيب

کتاب تطاب

تبصرة الاصطلاحات الصوفية

از تصانیف

حضرت سید السادات قدوة السالکین زبدة الواصلین مخدوم
سید اکبر حسینی المعروف پید پڑ سے قدس اللہ عمره العزیز
خلف الصدق و فرزند اکبر

حضرت سلطان العرفاء اکاملین امام الاولیاء الواصلین مخدوم
سید صدر الدین ابوالفتح محمد حسینی گیسو دراز خواجہ بندہ نواز
رحمة اللہ علیہ

تصحیح و اہتمام

مولوی حافظ سید عطا حسین صاحب ام، اسی ای

ناظم وظیفہ یاب سمرقند تعمیرات سرکار عالی

در معین پریس واقع بازار عینی میاں حیدر آباد و کن طبع شد

و بسلسلہ برکات عہد عثمانی ادامہ اللہ تبارک و تعالی

از کتب خانہ روختن گلبرگہ شریف شایع شد

ربیع الاول ۱۳۶۵ھ

۱۔ الحمد لله الواحد الاحد لا ازل لا ابدى العزيز الحكيم الرحمن الرحيم الذي ارسل رسوله ونبيه سيدنا محمدا المصطفى احمد المجتبي الى كافة الناس بشيرا ونذيرا وداعيا اليه باذنه وسرا جاما مثيرا وانزل عليه الكتاب العزيز الذي لا ياتيه الباطل من بين يديه ولا من خلفه وحبسه للذين امنوا وعملوا الصالحات هدى ونورا ولادى الالباب تبصره وذكرى صلواته وسلامه عليه وعلى اله الطيبين الطاهرين واصحابه الطاهرين المهديين صلواته وسلامه وايما كثيرا كثيرا۔

الغزيرة

۲۔ حضرت امام العارفين قدوة الاولين مخدوم سيد محمد حسين گيسو دراز خواجہ شہدہ نواز قدس نے ۲۲ رجب ۱۲۸۳ھ کو دہلی قدیم میں عالم کو اپنے وجود باوجود سے منور فرمایا سلطان محمد تغلق کے حکم سے جب دہلی کی ساری آبادی دولت آباد روانہ کی گئی حضرت مخدوم کے والد ماجد سید یوسف حسین قدس سرہ بھی تمام اہل قاندان کو ہمراہ لیکر ۲۲ رمضان المبارک ۱۲۸۳ھ کو دہلی سے روانہ ہوئے اور ۲۱ محرم الحرام ۱۲۸۳ھ کو قانیزہ دولت آباد ہوئے یہاں ۵ شوال المکرم ۱۲۸۳ھ کو انکی رحلت ہوئی۔ حضرت مخدوم اپنی والدہ ماجدہ اور دوسرا اہل قاندان ساتھ دولت آباد میں مقیم رہے مگر بعد میں بعض ایسے واقعات پیش آئے کہ انکی والدہ اپنے بھائی مستوفی الممالک ملک الامرا سید ابراہیم سے کبیدہ فاطمہ ہو گئیں۔ اپنے فرزندوں کو ہمراہ لیکر دولت آباد سے دہلی روانہ ہوئیں اور ۲۲ رجب ۱۲۸۳ھ کو وہاں پہنچیں۔ حضرت مخدوم صغیر سن ہی سے ختم المشایخ خواجہ نصیر الدین چراغ دہلی علیہ الرحمہ کے کمالا سنتے آئے تھے اور قایبانہ عاشق و فریقہ ہو چکے تھے۔ دہلی پہنچ کر چند دنوں کے بعد یعنی ۱۶ رجب ۱۲۸۳ھ کو اون کے حلقہ ارادت و بیعت میں داخل و تحصیل کمالات ظاہری و باطنی میں مشغول ہو گئے۔ حضرت چراغ دہلی قدس کی رحلت ۸ رمضان المبارک ۱۲۸۳ھ کو واقع ہوئی اور وقت تک حضرت مخدوم مجاہدہ اور ریاضت اور شغل باطنی میں اسقدر شغف اور اہتمام کے ساتھ مشغول رہے کہ متاہل ہونیکا انھیں خیال تک کبھی نہیں آیا لیکن تجرد کا اثر اونکی صحت پر اتنا زیادہ پڑ رہا تھا کہ اونکی والدہ ماجدہ نے متاہل ہونیکا تعاضا شروع کیا۔ آخر اونکے ترانہ مجبورا ہو کر پیر کی رحلت سے کم و بیش چار سال بعد جبکہ سن شریف چالیس سال سے قدرے متجاوز ہو گیا تھا حضرت سید اجل احمد بن عارف با شہید جمال الدین سترابی قدس سرہ کی صاحبزادی سے نکاح کیا۔ ان سے حضرت مخدوم کو

۳۔ اس تحریر میں اختتام کی غرض سے ان کا نام نامی جہاں آئیھا صرف حضرت مخدوم کے الفاظ پر کفایت کہ جائیگی۔

خداوند تبارک و تعالیٰ نے دو صاحبزادے اور تین صاحبزادیاں مرحمت فرمائیں۔ بڑے فرزند مخدوم حسین نمودار
 سید اکبر حسینی مشہور بہ سید ٹٹے تھے اور دوسرے فرزند موسوم بہ سید یوسف معروف بہ سید اصغر حسینی تھے۔
 ۳ حضرت مخدوم اور ان کے فرزندوں اور خلفاء کے حالات میں جو کتاب سے پہلے لکھی گئی وہ سیر محمدی
 اوس کے مولف حضرت محمد علی سامانی ہیں جو حضرت مخدوم کے مرید خاص تھے اور اہل سال اونکی خدمت میں
 ۱۰۰۰ میں تیمور کے حملہ سے چند روز پیشتر جب وہ دہلی سے گجرات کی جانب روانہ ہوئے محمد علی سامانی اون کے
 ہمراہ کاب رہے اور اون کے ہمراہ گلبرگہ شریف آئے اور اونکی رحلت ۱۶ ذی قعدہ ۱۰۲۵ھ کے بعد بھی وہ یہاں
 مقیم رہے اور اونکی اولاد و خلفاء کی حالات میں کتاب سیر محمدی ۱۰۳۰ھ میں تالیف کی۔ دوسری کتاب موسوم بہ
 تاریخ حبیبی و تذکرہ مرشدی ہے۔ اس کے مولف عبدالعزیز بن شیر ملک بن محمد واعظی ہیں سلطان علاء الدین
 بن سلطان احمد دہلی البہمنی کے وزیر سند عالی ملک اجارتم کے ایما سے اونھوں نے یہ کتاب لکھی۔ ملک اجارتم حضرت
 سید مخدوم مد اللہ حسینی عرف سید قبول اللہ حسینی علیہ الرحمہ بنیرہ حضرت مخدوم کے مرید تھے۔ یہ دونوں کتابیں
 نہایت مستند ہیں۔ حضرت مخدوم المشائخ سید اکبر حسینی قدس سرہ کے حالات انھیں دونوں کتابوں سے اخذ
 کر کے ذیل میں لکھے جاتے ہیں۔

۴۔ حضرت سید اکبر حسینی کے ولادت کی تاریخ اتفاقاً کسی تذکرہ نویس نے نہیں لکھی مگر اس پر سب کا
 اتفاق ہے کہ حضرت مخدوم بندہ نواز متاہل و شوق وقت ہوئے عجب اون کا سن شریف پالیس سال سے قدرے
 زیادہ ہو چکا تھا یعنی ۱۰۶۰ھ یا ۱۰۶۱ھ میں اسلئے صحیح طور پر قیاس کیا جاسکتا ہے کہ حضرت سید اکبر حسینی کی ولادت
 ۱۰۶۳ھ یا ۱۰۶۴ھ میں ہوئی۔ حضرت مخدوم نے اپنی ایک تصنیف میں فرمایا ہے کہ تیسرے بنی اسرائیل میں
 ایک قسم کے سات آٹھ درخت ہیں جنپر سجلی پانی ہر وقت ہوتی رہتی ہے اس لئے اون کو شجر سجلی کہتے ہیں۔ ان
 میں معدوم سے چند پہل پیدا ہوتے ہیں جن میں سے ہر ایک کارنگ اور مزہ اور خاصیت جدا گانہ ہے۔ ان درختوں
 ابدال واقف ہوتے ہیں اور جب کسی خوش نصیب انسان پر وہ عنایت فرما کر اوس کو اپنی آغوش تربیت میں لیتے
 ہیں تو اوسکی نفسانی حالت کے اعتبار سے جو پھل اوسکے مناسب ہوتا ہے اوس کا شہرہ اوسے کہلا دیتے ہیں جو
 کہلاتے ہیں اس کی ساری نفسانی کمزوریاں اور بیماریاں فوراً دور ہو جاتی ہیں۔ حضرت سید محمد اکبر حسینی قدس سرہ
 ۱۰۶۳ھ میں روز ولادت ہوئی ابدالوں میں سے چند بزرگ جو حضرت مخدوم سے مستفید اور ان کے فیوض سے بہرہ یاب تھے
 انکی خدمت میں آکر فرزند کے تولد کی مبارک باد دی اور ان درختوں میں سے ایک کا پھل لاکر پیش کیا۔ نومو لو بچوں کا

خبر یا شہد چٹایا جاتا ہے ان کو اس شجر قدسی کے پہلے کا شہرہ چٹایا گیا۔ ان کے آئندہ کے کمال بزرگی اور جلالت
شان پر اس سے زیادہ واضح اور کیا دلیل ہو سکتی تھی۔

۵۔ جب وہ سن شہور کو پہنچے پہلے انہیں کلام اللہ شریف حفظ کرایا گیا۔ اس کے بعد وہ تحصیل علوم میں مشغول ہوئے
اور دہلی کے اوس وقت کے اکابر علماء کے حلقہ درس میں داخل ہوئے اوس کے استادہ میں حضرت قاضی عبدالمقتدر
مخدوم مولانا خواجگی مولانا محمد لغزا اور مولانا نصیر الدین رحمۃ اللہ علیہم علوم ظاہر اور باطن میں نہایت ممتاز
اور بلند پایہ بزرگ تھے۔ قاضی عبدالمقتدر قدس سرہ حضرت خواجہ نصیر الدین چراغ دہلی کے ممتاز مرید
اور خلیفہ تھے اور حضرت مخدوم بندہ نواز کو بھی ان سے شرف تلمذ تھا۔ حضرت سید اکبر حسینی چند ہی سال
میں صرف نحو منطق بلاغت و معانی ادب و شعر فقہ و اصول فقہ حدیث و اصول حدیث اور تفسیر وغیرہم
علوم میں درجہ کمال بلکہ درجہ اجتہاد تک پہنچ گئے۔ حضرت مخدوم نے ان کو اوایل عمری میں سلسلہ طریقت
میں داخل کر لیا تھا۔ اور ان کی باطنی تعلیم و تربیت شروع کر دی تھی۔ چونکہ جو سر قابل رکھتے تھے عنفوان شباب
ہی کا میل مکمل ہو گئے۔ ابتدا ہی میں ان پر انقطاع عمامہ سوسو اللہ کا غلبہ اس قدر زیادہ ہوا کہ کسی جانب التفات
اور توجہ مطلق باقی نہیں رہی۔ روایت ہے کہ احوال مجاہدہ میں حضرت خضر علیہ السلام ان سے ملے اور فرمایا
جو مقصود ہو بیان کرو جو اب دیا کہ مقصود من ازان جنس نیست کہ اذ شا خواستہ شود۔ حضرت خضر اس
جواب سے نہایت خوش ہوئے۔ غلبہ حال میں ان سے اچھا تا کر استین ظاہر ہوتی رہتی تھیں ایک مرتبہ
شدید سرما کے زمانہ میں آگ روشن کی گئی تھی۔ اور ان کے ہمراہ مولانا علاء الدین گو الیری اور مولانا بہار الدین
امام اوس کے نزدیک بیٹھے تھے۔ انہوں نے فرمایا ”مارا از مقصود بیچ حجاب نیست ہر وقتیکہ خواہم مقصود
رانہ بینم و اگر استوار بنی دارید شمارا بنمایم“ ان کا فرمانا کسکو باور نہیں ہوتا لیکن ان بزرگوں نے وقت کو
نہایت غنیمت خیال کیا اور عرض کیا کہ دکھائے۔ انہوں نے آگ کی جانب اشارہ کیا کہ دیکھو حضرت
مولانا علاء الدین نے فرمایا کہ ”اچھے مقصود بود دیدم۔“ حق سبحانہ و تعالیٰ کا ارشاد ہے وَ كَذٰلِكَ جَعَلْنَا
لِكُلِّ نَبِيٍّ عُلُوًّا وَّ اَسْطِطِينَ الْاِنْسِ وَالْجِنِّ اَدْلٰ اَفْعَلًا وَّ حَالًا مَّتَّعٍ مِّنْ مَّغْدِن
کی جماعت اٹھی بھی دشمن رہا کرتی ہے۔ ایک مرتبہ ایک بد نصیب شخص شیخو نام نے جو توت بیجا کرتا تھا ان
پر سحر کر دیا۔ وہ نہایت علیل ہو گئے مگر حقیقت حال کا اظہار کسی پر بھی نہیں کیا۔ آخر حضرت مخدوم نے ان سے
استفسار فرمایا اور اظہار حال کے لئے مسر ہوئے اسی وقت انہوں نے کہا کہ شیخو نے سحر کیا ہے اور فلان فلان

مقام پر دفن کیا ہے۔ حضرت مخدوم نے چٹا دمیوں کو اون مقامات کی نشاندہی کر کے بھیجا اور ان لوگوں نے
 نہیں کھو کر سحر کے اشیا کو ہٹا دیا۔

۶۔ حضرت مخدوم سید اکبر حسینی قدس سرہ تمام عمر اپنے والد ماجد کی صحبت میں فیض یاب رہے بنتہ میں
 والد کے ہمراہ وہاں سے روانہ ہوئے اور ان کے ہمراہ سفر میں رہے اور سنتہ میں گنگرگہ تشریف لائے۔ اور آخر سنتہ میں حضرت
 مخدوم نے انہیں خلافت مرحمت فرمائی اور جماعت خانہ میں اپنے دو بوسے نہالچہ پر ان کو بٹھایا۔ اس کے
 تقریباً سات ماہ بعد روز چہار شنبہ ۱۲۱۰ھ کو انکی رحلت ہوئی رحمۃ اللہ علیہ رحمۃ واسعہ۔
 ان کا کنجاہ سلطان علاء الدین خلجی کے بھائی عاتم خاں کے نیسہ ملک جھجھو کی صاحبزادی سے ہوا تھا ملک جھجھو حضرت
 ابیخسرو دہلوی کے خاص دوستوں میں تھے۔ اور انہوں نے اپنے بعض اشعار میں ان کی مدح کی ہے۔ ملک جھجھو دہلی آباد
 چلے آئے وہیں ان کا انتقال ہوا۔ ان کا مزار قلعہ آباد شریف کے جنوبی دروازہ کے باہر جنوب مغرب جانب
 آدھے میل کے فاصلے پر واقع ہے حضرت اکبر حسینی کو خداوند تعالیٰ نے ایک لڑکا اور ایک لڑکی عطا فرمائی صاحبزادہ
 کا نام نامی سید پیر اللہ حسینی تھا۔ روضہ حضرت مخدوم کی سجادگی انہیں کی اولاد میں آرہی ہے حق سبحانہ و تعالیٰ
 یہ سلسلہ تا قیام قیامت قائم رکھے۔

۷۔ حضرت سید اکبر قدس سرہ زیدی حسینی سید ہیں۔ ان کا سلسلہ نسب یہ ہے:۔ مخدوم حسین معروف ہے۔
 سید اکبر و شہور سید بی بی بن حضرت مخدوم العارفین سید محمد گیسو دراز خواجہ بندہ نواز بن سید یوسف بن سید علی
 بن سید محمد بن سید یوسف بن سید حسن بن سید محمد بن سید علی بن سید حمزہ بن سید داؤد بن سید زید بن سید یوسف
 الخجندی بن سید حسین بن سید ابو عبد اللہ بن سید محمد بن سید عمر بن سید عمر بن سید حسین بن سید شہید المظلوم بن
 امام حامد بن سید العابد بن سید الشہداء امام حسین شہید دشت کربلا بن امام المشرق والمغرب امیر المؤمنین
 سیدنا علی بن ابی طالب کرم اللہ وجہہ و سیدۃ النساء فاطمہ الزہراء علیہا السلام بنت سید المرسلین قائم النبیین
 احمد مجتبیٰ محمد مصطفیٰ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم۔

۸۔ حضرت مخدوم سید اکبر حسینی اپنے والد ماجد کے مرید اور خلیفہ تھے سلسلہ طریقت چشتیہ نظامیہ ہے۔
 یہ سلسلہ اس قدر زیادہ شہور ہے کہ شجرہ کے لکھنے کی چٹان ضرورت نہیں ہے مگر عجائب و معجزات الہی کا ذکر
 ہمیشہ موجب نزول رحمت الہی ہے اس لئے قیما و تہر کا لکھا جاتا ہے۔۔۔ مخدوم سید حسین معروف بہ سید اکبر حسینی
 و شہور بہ سید بی بی بن سید علی بن سید محمد بن سید حسین بن سید داؤد بن سید زید بن سید یوسف بن سید یوسف

خواجہ نصیر الدین چراغ دہلی عن سلطان المشائخ محبوب الہی نظام الدین اولیا عن تہ المحدث شیخ الاسلام خواجہ فرید الدین
گنجشکر اجدہنی عن قطب الاقطاب خواجہ قطب الدین تختیار کاکی اوشی عن خواجہ خواجگان خواجہ غریب نواز معین الدین
حسن بختی عن شیخ الشیخ خواجہ عثمان ہرنی عن شیخ الاسلام خواجہ حاجی شریف زنادی عن شیخ الاسلام خواجہ نور چشتی
عن شیخ الاسلام خواجہ ناصر الدین ابو یوسف چشتی عن شیخ الاسلام خواجہ ابو محمد چشتی عن شیخ الاسلام خواجہ ابو احمد ابدال
چشتی عن شیخ المشائخ خواجہ ابوالحسن شامی عن شیخ المشائخ خواجہ مشتاد علو الدینوری عن شیخ المشائخ خواجہ ابو ہبیرہ
البصری عن شیخ المشائخ خواجہ حذیفہ المرعشی عن سلطان التمارین سلطان ابراہیم بن ادھم بلخی عن شیخ المشائخ
خواجہ فضل بن عیاض عن شیخ المشائخ خواجہ عبدالواحد بن زید عن سید التابعین خواجہ خواجگان حطن بصری عن امام المشائخ
والمغارب امیر المؤمنین علی بن ابی طالب رضی اللہ تعالیٰ عنہ وعنہم اجمعین عن سید المرسلین قاتم التین احمد مجتبیٰ
محمّد مصطفیٰ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم۔

۹۔ اپنے والد ماجد کی طرح حضرت سید اکبر حسینی بھی ولی مادر زاد اور محبوبت محب پیدا ہوئے تمام عمر
عصمت الہی ان کے شامل حال رہی اور کبھی کوئی فعل جس میں شرعاً خفیف سی بھی کراہت ہو ان سے سر نہ
ہنیں ہوا۔ ان کے والد ان کے پیڑھی تھے اس لئے انکی ظاہر و باطن کی حالت سے ان سے زیادہ کون اتفہ
ہو سکتا تھا۔ (بروایت محمد سامانی) وہ فرمایا کرتے تھے کہ ”اگر محمد اکبر سپرمن نہی بودے من ابرتن کشوہ و میگوم
اور فرمایا کرتے تھے ”بیچ مریدے از پیر بہتر شدہ است مگر دونفر کی خدمت شیخ قطب الدین از شیخ معین الدین
رضی اللہ عنہما دوم محمد اکبر من خطایر القدس کے آخر میں حضرت مخدوم فرماتے ہیں ”اشب کہ شب پازوم
جادی الاخر تاریخ سنہ ثلاث وثمانمانہ است فرزند کہ مولود از سرمن است و موجود از صلب من است
مترشدے طالبے بیشتر نیگویم ازین سخن کہ پدرم گمان بر نہ کہ رعایتے دعایتے دارد و گرنہ گویم کہ دامنہ
کہ در دلیر اجہاد قدمے استوار نہادہ است و در حقان و معارف بدان مرتبہ باشد کہ در دقایق این
کار و حقان مردان کیا کم تباش و ہر چہ گوید و شود و انداز مشاہدہ و معاہدہ او باشد اگر ادرا
پسر بودے من ابرتن کشی او میکروم نیک نفسے صحت دے پاک چشمے کاٹے کلمے راشدے مرشدے
آند۔۔۔۔“ (خطایر القدس مطبوعہ صفحہ ۱۸۵-۱۸۶)۔ جب ان کا انتقال ہوا حضرت مخدوم نے اپنے دست
مبارک سے ان کو غسل دیا۔ اور فرمایا کرتے تھے کہ میں نے دو شخصوں کو غسل دیا ہے ایک اپنے پیر
حضرت خواجہ نصیر الدین چراغ دہلی کو اور دیکھی وصیت کی اتباع میں اور دوسرے سید محمد اکبر کو۔ ان کے

خزاندگی زیارت کو حضرت مخدوم ہرچہار شنبہ کو جایا کرتے تھے اور کچھ کھانا پکوا کر لیا یا کرتے اور تقسیم کر دیا کرتے تھے۔ بروایت محمد مانی قدس سرہ مقام علاحدہ طریق جماعت خانہ راست کہانیدہ بودند پیش قبر ایشان سر زمین می آوزند و روش می داشتند مجاور اور ابرمی گرفتند۔ وہی فرمودند محمد اکبر مستحق این است اگر من بغیر استحقاق می کنم خود فرادے قیامت چنگ ہمہ عارفان و دامن من

۱۰۔ حضرت اکبر چینی کی رحلت کا واقعہ بھی عجیب ہے جو انکی مرتبہ کی تہایت بلند می اور انکی جلالت شان پر دلالت کرتا ہے میں اس نسخہ کو محمد مانی قدس سرہ کے ہی الفاظ میں یہاں لکھتا ہوں: دیگر فرمودند (یعنی حضرت مخدوم بندہ نواز) آخرین ماہ رمضان کہ بعد آن نقل کرده است یعنی نیا اکبر چینی (جلالے ہر شب بخور سے من گنہیم چلے مخوری این ترا مضر است گفت حضرت بی بی فاطمہ رضی اللہ عنہا فرمودند من درین ماہ رمضان ہر شب بر تو خواہم بود ہر چہ میدانی بخور ترا مضر است نخواہد کرد۔ دیگر فرمودند یک روز برین گفت مرا فراموشی حقیقہ قدس میدہند این مقلدے است زیر عرش امیر المؤمنین علی کرم اللہ وجہہ ہما سجا عہد دارند و خدمت شیخ فرید الدین ہم آسجا اندگنتم نہ ہمار قبول کنی آنگاہ مرا خراب کنی بروے گفت قبول کنم بل کردم۔ فرمودند من ہما نوزد انتم کہ این را نخواہند گذاشت روز چہار شنبہ پانزدہم ماہ ربیع الآخر سالۃ اشاعہ شد ثمانیہ ازین جہاں دوران جہاں رحلت فرمودند

۱۱۔ امام حافظ شیرازی نے اللہ اللہ کیا خوب کہا ہے اور حقیقت الحقائق کا کس خوبی سے انکشاف کیا فرمایا:

شعبہ ام سخنے خوش کہ پیر کینان گفت
فراق یار نہ آن میکند کہ بتوان گفت

بیٹے کے مرنے کا غم باپ کو ہونا نظری اور لابدی ہے خصوصاً جبکہ بیٹا کمالات ظاہری و باطنی اور باپ کی خدمت گناری و اطاعت اور محبت کی قنایت میں یکتے روزگار ہو۔ حضرت مخدوم کو بیٹے کی رحلت کا شدید رنج ہوا۔ ان کے مکتوبات میں دو مکتوب ہیں ایک وجہ سے انہوں نے حلیفہ فاضل شیخ علاء الدین کالیوسی کو تحریر فرمایا تھا دوسرا وہ جس کو مولانا محمد علی دیب علاء الدین مولانا امیر شاہ و دیگر مریدان را بعد نقل مخدوم زادہ بزرگ لکھا تھا یہ دونوں مکتوبات ان کے مکتوبات میں موجود ہیں اور طبع ہو چکے ہیں۔ ان خطوط سے اوس رنج و حزن و دلال کا قدرے اندازہ ہو سکتا ہے جو حضرت مخدوم کو ہوا اور جس سے حضرت مخدوم زادہ کی موت کے سبب کا یہی انکشاف ہوتا ہے۔ ان دونوں مکتوب کے مضامین کو جہاں تک اس حادثہ سے متعلق ہیں درج کرتا ہوں۔ دنیا میں شاذ و نادر ہی کوئی ایسا خوش نصیب جو فقہان اولاد کے دروغ و غم و مصیبت میں مبتلا ہو اور حضرت مخدوم کے یہ مضامین نہایت متحفظانہ اور عارفانہ ہیں۔ اور اولاد کی موت کے دروغ و غم کے بارگزیروں کے لئے تریاق اعظم کا حکم رکھتے ہیں۔

(۱) مکتوب چہل و سوم بجانب شیخ علاء الدین بعد نقل مخدوم زادہ بزرگ فرزند سنی مولانا علاء الدین
 کالپوری دعائے محمدی مطالعہ کند۔ زبان از گفتار گنگ است و قلم از رفتار گنگ است چه جام مراد ماہ کام مانہ پیوست
 و در صبح ما در غرقاب نوح افتاد و یک جوش ما پختہ ہوا ہے این سوختہ خام مانند با و صررا کند کان مند بودہ ام
 کہ شجر مثل چشت را ازین درخت بہشت کہ اورا نہال طوبی دانستہ بودم شخ و برگے شو گلے و بارے و بہ جہانیاں ازین
 بر خودار گردند چہ گویم آفتاب از مطلع غیب طلوع کرد و اعجابا کما طلعت غربت کوئی این طلوع و غروب
 تو امان بودہ اند بہمیت و جمعیت بیکار یک جنسے بیک شکم با ہم زادہ بودند و نمودن آن زمان ہمان و پردہ برین
 کشیدن آن زمان ہمان۔۔۔ اما حال سخن این مکن زار برین گفتار آمد آنچه ما خواستیم خدا نخواست ہمان
 ہاں این کلام جامع اسرار قدیان است ہمان را ہوان اِنَّا لِلّٰہِ وَاِنَّا اِلَيْہِ رٰجِعُونَ من مدعی صبر
 ام کہ زیرا چہ صبر اوست مبارزی است و چہ ہاشم شکر است کہ شکر بادے بر ابری است اسے محمد یوسف حسینی
 گیسو دہاڑ سخن را کوتاہ کن زبان زیر دندان نہ دل را بنقار ادکار گما رہا باب باید کہ ہر ساعتے ہا رہے ہدے
 رو دہ ہر کیے بحب حال اوست ہر چہ ترا از دیدار مقصود کار باز دار دآن ہڈی ہذیان وقت تست ان
 من قات وقتہ فقد قات ربہ ید محمد باقر (علیہ علی آباء الصلوٰۃ والسلام) گفتہ است درین آیت
 وَالَّذِينَ كَفَرُوا وَاُولِيَاۤئِهِمْ طٰغُوۡتٌ کُلِّ مَا شَغَلَكُم مِّنْ مَّطٰلَعَةِ الْحَقِّ فَهُوَ طٰغُوۡتًا
 باید کہ زن و فرزند و لبتہ تو نشوند پابند رہ حق نگرند آئندہ روزندہ ترا بخود مشغول نہ دارند در روز آہن
 شب را انتظار مکن و شب را بطلوع روز نظر مدار و فتوح غیب اخزانہ گرہ بند ساز زمینہا ہزار زمینہا
 ہنر پیش آید در راہ مدار پس افتاد روزگار خود کن آئندہ روزندہ آرنندہ بر بندہ را بخدا سپار و وقت خوش
 را بے غنیمت نہ.....

(۲) مکتوب پنجاہ و چہارم بجانب مولانا محمد معلم و سید علاء الدین و مولانا میران شاہ دویگر
 مردیان بعد نقل مخدوم زادہ بزرگ: تسلیمات نامیہ و تحیات زکیہ اصحاب ارادت دار باب
 عقیدت بخطاب مطالعہ کند قولہ عز من قایل و مَا مُحَمَّدٌ اِلَّا رَسُوْلٌ تَلٰ خَلَتْ مِنْ
 قَبْلِہِ الرَّسُوْلُ اشکالے باشکالیت این کلام قدسی ما ترددت فی شئی کتردی فی قبض
 سہو ح عہدی المؤمن بیکرہ موتہ و انا کسرہ و لکن جری التقدیر علی ذلک
 و لا بد مندہ ہاں وہاں بعد ازین فہم علی و غنی می شاید کہ من بنا لہ و آہ برسا و صلح ہزاری و قری

کہ مدخر صبح من غرقاب نوح افتاد و در شب آن روز من در غرقاب بحر ختم باہر گر نیوہ و خرہرہ آشنگشت بہار
 امید مرا خزان زد و گلبن وجود تازگی وجود مرا الہیہ صفت در کہ دوزخ بیک نف بسوخت بسوزے گرفتارم کہ غزل نامہ
 تباب دوزخ می نویسد و بہ جنبان تعذیب دوزخ عین نعیم می نماید چون باشد کہ دل عمرے با میدیتہ بود بلبح البصر تاجیر
 و نابود گرد و آنکہ گریہ سوزیم چہ سودمند آید کتاب الہدی تراید و اصبر و ما صبرک الایاللہ این یا رب اللہ یا
 استغاثت بار یا با معیت یا با مقابلہ ہر چہ شد شد اما این در در ادرا مائے روسے نہ نمود۔ مصرعہ۔ من نہ استم از اول
 کہ تو بے ہر دو قالی۔ حدیث این حادثہ و تصدین غصہ در حریم کثابت و نبی آید۔ اللہ اللہ اللہ۔ ہذا باب
 پیوستگان ماہر یک مولانا محمد و عبید اللہ و پسران سید عیاد الدین و پسر سید عالم و مولانا شعیب میران شاہ باقی
 متعلقان و پیوستگان بدانند کہ محمد اکبر من با اختیار خویش از من اعراض کرد و سفر قدس اورا اختیار افتاد
 تقدیر مبرم بود او تعجیل بحکم ساخت ہر چند گفتم باز آے کہ من پیروختہ دردمند خواہم شد نشود البتہ بظہیرہ قدس بحرا
 آنجا رفت اگر از ان حکایت کتم ہیج گوشے استماع آن را تحمل نکند کہ گاہے در فہم دلے نیامدہ است حاصل این
 سخن این است اِنَّا لِلّٰهِ وَاِنَّا اِلَيْهِ رٰجِعُوْنَ۔ کل شیء یرجع الی اصلہ اما ارادہ سے تقسیم داند وہے
 مستقیم دانگی دل شد.....

۱۲۔ حضرت سید اکبر حسینی قدس سرہ اپنے اشغال میں سقدر زیادہ منہمک رہا کرتے تھے کہ تصنیف تالیف
 کی جانب اسی وقت توجہ فرمایا کرتے تھے جب اون کے دوستوں اور وابستگوں کی درخواست ہوا کرتی تھی تاہم متحد
 کتابین تصنیف فرمائیں جنکی تفصیل یہ ہے:- (۱) معارف عربی در نحو (۲) شرح تفسیر لمقط تصنیف الداوشان۔
 (۳) عقاید نامہ فارسی در عقاید اہل سنت (۴) رسالہ اباحت سماع (۵) رسالہ اباحت پوشیدن کفش در مسجد (۶)
 حضرت مخدوم کے ملفوظات کے دو نسخے ایک کو دہلی میں لکھا تھا اور (۷) دوسرا مسمی بہ جوامع الکلم جو اٹالے سفر
 گجرات میں لکھا گیا (۸) مقامات صوفیان عربی (۹) تصرف مالکی (۱۰) شرح سوانح امام احمد غزالی (۱۱) شرح
 رسالہ فارسی در صرف اور (۱۲) یہ کتاب مستطاب جو طبع ہو کر شایع ہو رہی ہے یعنی تبصرۃ الاصطلاحات الصوفیہ۔
 ان کے علاوہ اور بھی چند چھوٹے چھوٹے رسالے لکھے گئے مگر شرح سوانح اور عقاید اور تبصرۃ الاصطلاحات کے سوا
 ان کی تصنیفات کچھ کسی دوسری تصنیف کے مطالعہ کا شرف مجھے حاصل نہیں ہو سکا۔ ان کا پتہ کہیں نہیں مل سکا
 غالباً اب وہ باقی نہیں ہیں اور دستبرد زمانہ سے مفقود ہو چکی ہیں۔ حضرت مخدوم رضی اللہ عنہ نے عقاید
 اہل سنت میں خود ایک کتاب لکھنے کا ارادہ فرمایا تھا بلکہ شروع ہو کر چکے لیکن جب اوہ نہیں معلوم ہوا کہ حضرت

سید اکبر حسینی قدس سرہ ایک سال لکھ رہے ہیں تو خود دست کش ہو گئے۔ اور فرمایا کہ وہی کتاب کافی ہوگی۔ امام احمد غزالی کی سوال حضرت سید اکبر حسینی نے والد بزرگ سے بتقاڑی تھی اس کے بعد اس کی شرح لکھنے کا ارادہ فرمایا اور حضرت مخدوم سے اجازت کے خواستگار ہوئے۔ انہوں نے اجازت دی لیکن یہ بھی فرمایا کہ امام احمد غزالی سے بھی اجازت حاصل کر لو چنانچہ معنوی طریقہ پر ان کی اجازت حاصل کرنے کے بعد شرح لکھی۔ کثیر مشورہ اور نہایت ہی غامض ہے اسرار الہی کے اظہار سے انہوں نے احتراز کیا ہے اپنی تصنیف کو اتنا سے تحریر میں اور تکمیل کے بعد حضرت والد کے ملاحظہ میں پیش کیا کرتے تھے۔ جو مع الکلم کے مضمون کو ہر روز لکھنے کے بعد والد ماجد کو دیدیا کرتے تھے۔ وہ ملاحظہ فرما کر اور اجیاناً جہاں ضرورت ہوتی اصلاح دیکر واپس فرمادیتے تھے اور بہت خوش ہو کر فرمایا کرتے تھے کہ سید اکبر اس طرح لکھ رہے ہیں گویا میں خود لکھ رہا ہوں تبصرۃ الاصطلاحات حضرت مخدوم کی ایسا اور اجازت سے لکھی گئی اور اتنا سے تحریر میں بار بار ان کے ملاحظہ میں پیش کی گئی چنانچہ حضرت مخدوم سید اکبر حسینی نے متعدد مقامات پر اس کا ذکر بھی کیا ہے۔

۱۳۔ ہر علم کے لئے اس کے اصطلاحات مخصوص ہیں اور کسی علم کو جاننے اور سمجھنے کے لئے اس کے اصطلاحات کا جاننا اور سمجھنا ضرور ہے۔ علم تصوف کے بھی اصطلاحات خاص ہیں اور جب تک ان کے معانی سے پوری واقفیت حاصل نہ کر لی جائے تصوف کی کسی کتاب کا کما حقہ سمجھنا دشوار بلکہ محال ہے۔ غالباً اسی خیال کو پیش نظر رکھ کر حضرت اکبر حسینی نے تبصرۃ الاصطلاحات الصوفیہ کے فصل نہم و صفحہ ۱۲۴-۱۲۵ میں تھوڑے سے اجمالی الفاظ کی شرح کر دی ہے۔ گو یہ الفاظ محدود و چند ہیں لیکن ایسے ہیں جن کو جاننا اور ان کے مفہوم سے واقف ہونا تصوف کی کتابوں کو سمجھنے کے لئے نہایت ضرور ہے۔ ان اصلاحات کے مختصر بیان کے علاوہ تقریباً بقیہ تمام کتاب حضرت مخدوم بندہ نواز حسینی قدس سرہ العزیز کی بہترین اور نہایت ہی بلند پایہ اور نہایت دقیق اور غامض تصنیف اسرار الہیہ کے نہایت غامض و دقیق اور عمیق اسرار اور مضامین کی شرح ہے۔ فصل دوم میں سمر ۳، کی فصل سوم میں سمر ۹، کی فصل چہارم میں سمر ۱۰، کی فصل پنجم میں سمر ۱۱، کی فصل ششم میں سمر ۱۲، کی فصل ہفتم میں سمر ۱۳، کی فصل اول میں بطور تمہید کے اصول بیان کیا ہے کہ اولیاء کی باتیں غیر متعلق لوگوں کے رو بہ بیان نہیں کرنی چاہئے۔ فصل ششم اور ہفتم میں اولیاء کے کلمات کا اور ان کلمات کا بیان ہے جو بعض اکابر کی زبان سے حالت سکر اور غلبہ حال میں نکلے۔ فصل بارہم میں انسانی حقیقت اور عالم صغیر و کبیر کا بیان ہے اور فصل دوازدہم میں چند مختلف مسائل بیان کئے گئے ہیں۔

۱۴۔ اس کتاب کی فصل ششم میں حضرت سید اکبر حسینی نے ایک ایسے مسئلہ پر بحث کی ہے اور اس کو واضح طور پر بیان فرمایا جس کے متعلق بعض بزرگان صوفیہ کو زمانہ دراز سے غلط فہمی ہوتی آئی ہے اور جس میں کم علم اور نا فہم اور بے قید و مصروف نے اپنی نا فہمی اور بے قیدی کو کام میں لا کر بہت بگڑا میتری کر دی ہے۔ مسئلہ ایسا ہے کہ حضرت آدم علیہ السلام کو حکم الہی

اخراہت کر کے سجدہ کر کے متعلق ہے۔ اکابر صوفیہ کی جماعت کے بعض بزرگوں نے یہ خیال ظاہر کیا ہے کہ اہلسنیات پاک
 قدسی الہی کا نہایت شہرت و دل آویز اور عاشق تھا اور کسی غیرت عشق نے اس کو کسی طرح ادا دہ ہونے نہ دیا کہ غیر کو سجدہ کرے۔
 نافرمانی کا نتیجہ جو ہو گیا تھا اس سے وہ خوب جانتا تھا۔ مگر اس سے غیرت عشق استدر شدیدی تھی کہ اس نے دو طرفہ ولعت بھی
 سب کچھ قبول کیا لیکن غیر معشوق کو سجدہ نہ کرنا تھا نہ کیا۔ ان بزرگوں نے اس کے اس ستم روانہ فعل کو نتیجہ قرار دیا ہے اس کی
 عشق الہی کی شدت اور توجید میں کمال استغراق کا اور اس کی قدرت اور روانگی کی خوب دوی ہے۔ میرا گمان ہے کہ اس خیال
 کے ظاہر کرنے والے بزرگوں میں سب سے اول حضرت حسین بن منصور طراج تھے اور حضرت قاضی عین القضاة ہمدانی نے اس کا
 اتباع کیا اور اپنی تصانیف میں خصوصاً تمہیدات میں بہت شدت سے اس کا اظہار فرمایا۔ رحمۃ اللہ علیہا۔ ان کے بعد نیز
 کی ایک جماعت انکی ہنجال ہوتی آئی تبصرۃ الاصطلاحات کی فصل ششم و صفحہ ۱۱۴ میں حضرت سید اکبر حسینی قدس سرہ نے
 فرماتے ہیں: ”اما اصل سخن اینجا آنست کہ ایامے ارو استکبار او از مقام محبت و عشق نبود از آنکہ چون حق تعالی فرمود ما
 مَنَعَكَ إِلَّا تَسْجُدَ إِذْ أَمَرْتُكَ قَالَ أَنَا خَيْرٌ مِنْهُ خَلَقْتَنِي مِنْ نَارٍ وَخَلَقْتَهُ مِنْ طِينٍ كَفَتَ
 مِنْ بَهْرَةِ آدَمَ مِنْ آتَشِ آفْرِيءِي أَوْ أَرَاكَ أَتَشِ بَرَقَانِ فَضْلٍ وَأَبُو زَيْنِ جَهْتِ سَجْدَهُ نَكْرَدَمٌ وَكَفَتَ دَرْجَاتِ
 غَيْرِ تَرَا سَجْدَهُ نَكْرَمٌ كَمَا عَاشِقٌ غَيْرِ مَعشُوقٍ رَا سَجْدَهُ نَكْرَدَمٌ“۔ اس کے بعد کیا خوب فرمایا ہے ”از ان کہ حق تعالی در علم
 قدیم خود دانست کہ مردمان اور عاشق خوانند گفت اور اپر سید سب ایامے توحیت او عذر سے پیش آورد
 تا اور عاشق نگونید عشق خاصہ انسان اسبست ملاچکہ را از ان نسبت نیت عصمت
 صرف انبیا علیہم السلام کو ہے دوسرا کوئی بشر معصوم نہیں ہے۔ اس لئے غلطی اور غلط فہمی ہر بشر سے ہو سکتی ہے خواہ وہ
 کیسا ہی بڑا عالم اور عارف ہو۔ اس کے قطع نظر حسین منصور طراج اور قاضی عین القضاة ہمدانی نہایت مغلوب الحال
 بزرگ تھے۔ اور ان پر جذبی کیفیت اکثر غالب رہا کرتی تھی برین ہم قاضی صاحب نے خود اپنی کتاب تمہیدات میں
 ایک مقام پر صاف صاف لکھ دیا ہے کہ اہلسنیات آدم کے سجدہ سے انکار اس کے غرور نخوت اور استکبار کا نتیجہ تھا نہ کہ
 غلبہ توحید و عشق کا۔ اللہ تعالیٰ حضرت سید اکبر حسینی قدس سرہ کی روح پاک پر بے پایان رحمت نازل فرمائے کہ
 اس غلطی اور غلط فہمی کو جس میں نہ صرف بے علم متصوف بلکہ بہت سے اچھے اور بزرگ صوفیہ مبتلا رہے اس خوبی اور
 وضاحت سے بیان فرمادیا۔

۱۵۔ اس کتاب کے مجھے تین نسخے ملے۔ ایک نسخہ تقریباً تین سو سال کا لکھا ہوا مجھے میرے محترم دوست علامہ حکیم
 مرزا قاسم علی بیگ صاحب سے اور دوسرا میرے عنایت و کرم فرمائے نواب معشوق یار جنگ بہادر سے عاریت لایا۔
 کتابخانہ کلیانی کے نسخے سے نقل کیا گیا تھا۔ دونوں کے باہم مقابلہ سے میں نے نقل لی۔ اس کے بعد میرا نسخہ جو

غالباً اب کتابت آصفیہ میں ہے مستعار ملا اور میری نقل کردہ کتاب کا اس سے مقابلہ کیا گیا تب تو نسخے نہایت غلط لکھے ہوئے تھے تاہم جہاں تک ممکن ہو سکا تصحیح کی گئی۔ نسخوں میں جہاں جہاں الفاظ میں اختلافات تھے بقدر ضرورت حاشیہ پر لکھ دئے گئے بہت الفاظ ایسے ملے جو تینوں نسخوں میں ایک ہی طرح لکھے ہوئے تھے اور غلط تھے وہ میرے نسخہ میں بحسنہ نقل کر لئے گئے اور ان پر استفہام کی علامت (م) لکھ دی گئی اور جہاں جہاں میرے خیال میں صحیح الفاظ معلوم ہوئے حاشیہ پر استفہام کی علامت کے ساتھ لکھ دئے گئے۔ میری اس نقل کردہ کتاب سے تبصرہ الاصطلاحات کی طباعت کراہی گئی۔

۱۶۔ مذکورہ بالا تین نسخوں میں نے نقل لی اور اس نقل سے یہ کتاب طبع کرائی گئی بعض جگہ بدیہی طور پر مضمون غلط لکھا ہوا تھا اور بعض جگہ عبارت صیرحاً لکھی تھی تب تو انہوں نے قول غلط نسخوں میں عبارتیں جو کچھ بجنسہ کچیاں تھیں اور مجھے رو و بدل کا حق نہ تھا۔ اس لئے ویسی ہی نقل کی گئی اور طبع کرا دی گئی لیکن ان غلطیوں اور الحاقات کو وضاحت بیان کر دینا بھی میرا فرض ہے اس لئے اس تحریر میں صراحت سے بیان کر دیتا ہوں :-

(الف) تبصرہ الاصطلاحات کے دیباچہ میں اسکی تصنیف کا سال ہندسوں میں سنہ ۱۱۰۰ اور الفاظ میں شانین سہ ماہیہ اور زمانہ سلطان فیروز شاہ تغلق کا لکھا ہے۔ یہ غلط ہے۔ اس کتاب کا زیادہ تر حصہ اسماء الاسرار کے بعض حصوں کی شرح میں لکھا گیا ہے۔

سہ ہفتاد و سو م میں جس کی شرح تبصرہ الاصطلاحات کی فصل ششم میں ہے حضرت مخدوم بندہ نواز نے اپنی ایک تصنیف سہی انتقامت الشریعت علی طریق الحقیقت کا حوالہ دیا ہے (صفحہ ۱۱۰)۔ اس کتاب کے دیباچہ میں وہ لکھتے ہیں "تحریر فرمایا ہے" اما بعد درین زمانہ کہ تاریخ ہجرت بمقصد نود و دو رسید (دیکھو مجموعہ یازدہ رسالہ صفحہ ۳) یعنی یہ کتاب سنہ ۹۲۰ میں تصنیف ہوئی لہذا اسماء الاسرار اس سال کے بعد تصنیف کی گئی۔ عبد الغزیز بن شہرک قدس سرہ نے تاریخ جدیدی تذکرہ مشدی جس کا ذکر اس تحریر کے فقرہ ۳ میں کیا گیا ہے میں حضرت مخدوم تصاف کا تفصیل سے ذکر کیا ہے اور صراحت سے بیان کیا ہے کہ کون کون کتابیں دہلی کے قیام کے زمانہ میں اور کون کون کتابیں دہلی سے گلبرگہ تک سفر کے زمانہ میں اور کون کون گلبرگہ شریف میں تصنیف کی گئیں اور اسماء الاسرار کے متعلق تصاف لکھا ہے کہ گلبرگہ میں تصنیف کی گئی۔ حضرت بندہ نواز سنہ ۸۴۰ میں گلبرگہ شریف لائے۔ لہذا اسماء الاسرار اس سال کے بعد لکھی گئی۔ لازمی طور پر نتیجہ یہ نکلتا ہے کہ تبصرہ الاصطلاحات سنہ ۸۴۰ کے بعد لکھی گئی۔ کاتبوں کی قوم ابتدا سے اجٹاک سہواؤ و عدا غلط نویسی میں ہمیشہ ممتاز رہا۔ اس قوم کو ہمیشہ اپنی اجرت سے غرض ہی اور اکثروں نے بے باکی سے قرآن پاک کی بھی غلط کتابت کرنے میں دریغ نہیں کیا۔ میرا خیال ہے کہ تبصرہ الاصطلاحات سنہ ۸۴۰ میں تصنیف کی گئی۔ کاتب نہایت ہمیشہ غلط لکھا کرتے تھے۔ کاتب نے یہ لکھ دیا اور کسی دوسرے نے وضاحت کے لئے الفاظ میں بجائے سبع و ثمانمانہ کے ثمانین و سبایک لکھا اور ایک نسخہ سے دوسرے نسخہ میں بندہ اور عبارتوں نے غلط نقل ہوتی آئیں حضرت مخدوم کے گلبرگہ آنے کے وقت سلطان فیروز بہمنی کی بادشاہت تھی مصنف علیہ الرحمہ نے بادشاہ وقت کا نام صرف فیروز شاہ لکھا ہوگا۔ سنہ ۸۴۰ میں حضرت مخدوم اور ان کے فرزندوں کا قیام دہلی میں تھا اور اس وقت فیروز شاہ دہلی کے بادشاہ تھے۔ سنہ ۸۴۰ کو تصنیف کا سال صحیح سمجھ کر کتاب کے کسی پڑھنے والے نے لفظ فیروز شاہ کے بعد غلط تغلق لکھا دیا۔

اور بعد کے نسخوں میں ہی نقل ہوتا ہوا چلا آیا۔ حاصل یہ کہ ششہ اور فیروز تعلق دونوں غلط ہیں یہ کتاب یقیناً گلبرگہ شریف میں فیروز بہمنی کے زمانہ میں تصنیف کی گئی اور سنہ تصنیف (۸۰۷) سید و تہا ماتیہ تھا۔

(ب) فصل پنجم میں (صفحہ ۹۳ از سطر اول) عبارت ہمہ صفات دوست اما از اوج کلیت سے از مطلق بانسانی

تک اور دونوں رباعیان رتتم بہ تہا شلے گل آن شمع طراز سے دوسری رباعی کے آخر مصرعہ اے بیخیز از حسن مقید چہ کنی تک مولانا جامی علیہ الرحمہ کی مشہور کتاب لواج کے لایحہ پنجم سے لفظ بلفظ نقل کی گئی ہے لیکن مولانا جامی کا نام نہیں لکھا گیا ہے اور اس کے بعد مولانا جامی کا حوالہ دیکر چنانچہ مولانا جامی فرمودہ اند لواج ششم سے رباعی گرد دل تو گل گذر دل باشی نقل کر دی گئی ہے جیسا

مخبر الوصلین نے مولانا جامی کی مدت عمر اور تاریخ و سال رحلت کے متعلق یہ اشارہ رکھے ہیں

سال عمر شریف ز نو دست بویا کم پیش از شمار صداست ہاتم گفت سال رحلت او پد جائے جامی بہشت کن گوئی ۸۹۵

حضرت سید اکبر حسینی کی وفات ۸۱۲ ہجری میں ہوئی مولانا جامی کی عمر اگر سول بھی خیال کی جائے تو اوش وقت اونکی عمر صرف چوبیس

کے ہوگی اور اونکی کتاب لواج ششہ سے بہت بعد کی تصنیف ہے۔ اس کا ظاہر ہے کہ یہ رباعی عباریں اور یہ باعیاں تبصرہ الاصطلاحات میں نکلتی ہیں۔ یا تو کسی بے بال شخص نے الحاق کر دیا یا کسی بزرگ کو تبصرہ الاصطلاحات کے مطالعہ کے وقت لواج کے بیضابین اور رباعیان یاد آگئیں اور انھیں اپنی کتاب کے حاشیہ پر لکھ دیا۔ کاتب نے جب اس کتاب سے نقل لی اون بیضابین کو نفس کتاب میں شریک کر دیا اور ایک سے دوسرے نسخے میں نقل ہوتے چلے آئے۔ دہنا سخننا من القوم اطلہین۔

(ج) اسی فصل پنجم کے آخر میں (صفحہ ۹۳) یہ شعر نقل کیا گیا ہے

نظامی این چه اسرار است کہ خاطر بردن داری کسے ششش نمیداند زبان درکش زبان درکش

اس شعر کے متعلق لکھا گیا ہے کہ کنون این فصل را بر نظم سلطان العاشقین نظام الدین بادی تمام کن پھر دوبارہ

فصل دوازدهم (صفحہ ۱۵۸) میں یہ شعر نقل کیا گیا ہے اور کہا گیا ہے چنانچہ خواجہ نظام الدین اولیا فرماید۔ یہ شعر حضرت محبوب الہی

نظام الدین اولیا کا نہیں ہے بلکہ نظامی گنجوی کا ہے اور انکی ایک غزل کے مقطع کا شعر ہے جس کا مطلع یہ ہے

شب تیر رہے مشکل حینت راعمان درکش زمانے رخت ہستی را بجلوت گاہ جان درکش

حضرت محبوب الہی سے کوئی غزل منقول نہیں ہے اور نظامی گنجوی کی یہ غزل صوفیوں میں متداول رہی ہے اور ان کے مطبوعہ پوان میں

موجود ہے حضرت سید اکبر حسینی اسے خوب تاقف ہونگے اس لئے یہ قیاس بہرگز نہیں کیا جاسکتا کہ اس شعر کو بجائے نظامی گنجوی کے حضرت نظام الدین

اولیا کی جانب منسوب کرنا اون کے سہولم کا نتیجہ تھا قیاس ہی ہو سکتا ہے کہ کسی خوش عقیدہ مکرنا و آصف شخص سے ناواقگی میں یہ تحریف واقع ہوئی۔

۱۶ حضرت مخدوم سید اکبر حسینی قدس سرہ کی یہ پہلی تصنیف ہے جو طبع کی گئی اور بہر نہایت کرم اور عزیز دوست نواب مولوی عبدحمید صاحب

صوبہ گلبرگہ شریف نظامیوں کے صوبہ بری کے زمانہ میں کتب خانہ رضتین کی جانب سے شائع کی گئی میں محترم و مکرم مولانا حافظ قادری محرم صاحب

صدیقی صاحب فیروز نیات گلبرگہ کالج دہرہ گٹھی کتب خانہ رضتین کا شاعر گزارد ہونے کے اس کتاب کی طباعت اشاعت کے اہتمامی

مراحل میں میری مدد فرمائی جزاوا اللہ خیر الجزاوا دینا تقبل صنا انک انت السميع العليم وحسبہم وبارک علی بلیک و

رسولک سیدنا و مولانا و شفیعنا محمد و آلہ و اصحابہ اجمعین۔ خاکسار سید عطاء حسین

الربیع الاول ۱۳۶۵ھ لکھنؤ چیدر آباد دکن

تَبِيصَةٌ وَذِكْرٌ لِكُلِّ عَبْدٍ مَنِيْبٍ

کتاب مستطاب

تبصرة الاصطلاحات الصوفية

از تصانیف

حضرت سید السادات قدوة السالکین زبدة الواصلین مخدوم

سید اکبر حسین المعروف بے بیاد پٹے

قدس الشکرہ العزیز

خلف الصدق و فرزند اکبر

حضرت سلطان العرفاء الکاملین امام الاولیاء الواصلین مخدوم

سید محمد حسینی کیسودراز خواجہ بندہ از

رحمة اللہ علیہ

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

مقید و ادہ صفیہ و صحیفہ مصحف عذار شاہد معنی بہ نقطہ خال بیار است تا مرغان
لاہوتی را در دام تا سوتی در آورد و تیراے معرفت جلال و جمال و ذات مطلق در عالم
خیال بصفات مقید ذرات کاینات را بہ مثل نمود و صلوات بر روح خلاصہ
موجودات و زبدہ کاینات کہ از چشمہ آب حیات انا من نور اللہ و المؤمنون
من نورہی فرمود صلی اللہ علیہ و آلہ وسلم۔

و در و در اوان بعد و اقطار باران و ریگ بیابان نثار مرقد منور و مشہد معطر
بہ غیرے کہ با وجود علم اولین و آخرین بذات بہ انظارش مکشوف بود در عالم طلب
از حضرت عزت طالب زیادتی علم شد کہ رَبِّ نَرَسُ فِیْ عِلْمًا علماء امت برگزیدہ را
مخاطب بخطاب الشیخ فی قولہ کا لنبی فی امتہ ساخت تا بصیقل جد واجتہاد و زنگ
شکر و ضلالت و نیزنگ الحاد و معصیت از آئینہ سینہ الذین طغوا فی البلاد فاکثروا
فیہا الفساد محو گروانید اللہ وصل وسلم و بارک علی سیدنا محمد و علی آلہ و ابنا
الی یوم الدین قال اللہ تعالی و من خلقنا امة یحسدون بالحق و یدعدون۔
قال النبی صلی اللہ علیہ و آلہ وسلم اصحابی کالنجوم یا یصراقتد بتم اھتد بتم
قال اللہ تعالی ان الذی فوض علیک القرآن لو اذک الی معاد۔

بدانکہ این ستر عاشقان است ہر ستر را معنی خواستہ اند تا ہم سیرت صوفیان

واہل دلان رامونس باشد و خاطر ایشان بدین مجموعہ جمع گرو و وساوس شیطانی و ہوا حس
نفسانی باز گرداند و سوسے تفکر خلق ربانی و محامد نیردانی شوق انگیزد و سخنہائے عشق
آمینر فاسمع والنہم ایھا المصامع ما قلنا کتبی لذاین و ناچار است کہ ازین سخنہائے
و حدائیت ہر روز مطالعہ سازی بلکہ در شب تیرہ زیرا کہ آن شب دیجور و تار کہ تو از یار و فواد
و دلدار غمخوار جدا مانی و آن شب بر تو گران شود در آن وقت این کلمات مویشے شود

می آزد کہ چون امام یوسف رحمۃ اللہ علیہ را پرسیدند کہ این روزگار بگذرد و این طایفہ
روسے سر بر پرودہ تواری کند ما چه کنیم فرمودند ہر روز چیزے سخنہائے عشق آمینر و کلمہ صوفیان بخوانید
پس ایشان دروسے ساختند و شیخ فرید الدین رحمۃ اللہ علیہ در لفظ طمی آزد کہ اہل عقلت
را مواظبت این ورد عین فرض دیدہ ام شاید دل بہ آن زاویہ ورود مائل شود لہذا چندان
تشریت نہ ہر آمینر مصابرت در بہت نوشتیدہ و در خلوت خانہ راز بادل از مشکین عذار
روزگار گردانیدہ و در بند کشاوہ و زنجیر مسلمان دلبند جان پیوند و پیکر خوش منظر اور و
و شفای روح المضطر نعم المحدث دقت نمودہ بتا علی ذلک بوقت مشغولی از رضا و
ہدایت آن قطب الانطاب امام العارفین جامع الاسرار اولین عمدہ احرار الآخرین و
آن واقف اسرار سبحانی و آن عالم اسرار نیردانی و آن مالک ملک ولایت و آن شمع راہ
ہدایت و آن بادشاہ دین و دیانت و آن معمد لہائے ویران و آن ہمنفس رحیم و حمان
و آن اولاد مصطفیٰ نائب مرتضیٰ و آن استاد الصلحا و مرئی العرفا و آن
شہباز لامکان و ہمز از سبحان و بحر عرفان و آن سبب مفصلات فرقیانی و موضح اشارت
قرانی و واقف رموز کلام ربانی و مطلع غوامض اسرار نیردانی و آن منظر معجزات قبول
و آن ستر و جہر قبول قطب المشایخ سرور سروران سرقران از برگزیدہ حضرت بی بیانہ
خواجہ صدر الدین ابوالفتح الولی الاکبر الصادق جعفر الثانی محمد اکیمی گنجی
قدس الشریعہ العزیز و رحمۃ اللہ علیہ و علی اولادہ الکریمین بالزباد و النعاج و والایب الکریمین

إلى الصواب والرشاد قدس الله روحه بانوار جلاله وجماله چون از معظم مواهب باب
ذوالنوال واز فضل عطایای معطی جزیل الافضال تعالت آلاؤه ونوالته نعماده که
بادشاه گیتی پناه سلیمان جاه سلطان دین پرور فتح آثار سکندر ظفر شعار محی مراسم دین و
دولت معین معالم ملک ملت آفتاب رافت او بر همکنان تافته و جهانیان در سایه
عاطفت او شتافته همت بر نهج مآرب جهانیان داشته بارایت ملک علم افراخته
و دنیا را وسیله دین ساخته علم را در زمان بیمن اور و ارجی علمار اور عهد پاپون او
ابتهاجی طبع یافته که هر بایه از علم آینه و فکر صائب او با هر جنبه هنر آویخته که شعاع نور
عالی حضرت خورشید طلعت عدالت و شگانه عالی پناه سایه لطف اله مالک رقاب الامم
مرجع صنادید عرب و عجم باسط بساط الامن والامان ناشر مناشیر الجود والاحسان ماحی
آثار الکفر بجماده قاطع رسوم الفجور بقوت سیفه و سداوه طراز رایت ظفر آیت انبیا
فَتَحْنَا لَكَ فَتْحًا مُبِينًا وَنَقَشْنَا لَكَ فَوْقَ مَا شِئْنَا وَنَقَشْنَا لَكَ فَوْقَ مَا شِئْنَا
محب السادات و العلماء منظر الاسماء الحسنی و منظر کلمات اللہ العلیا المودین عند اللہ
المنصور بنصر اللہ المتعان لخلق اللہ المستعین بعنايت اللہ ابوالمظفر سلطان
قیر و زین شاه تخلق خلد اللہ ظلالمه و اجلال سلطنته و عم البرایامن موجوده و کرمه و رافته بنا
بر آنکه عالی حضرت و تعظیم او امر و نهی و اعلام معالم دین و مراسم یقین بقاع و مساجد
و تربیت سادات و علما جمیله مرعی میداشت و همت عالی بترویج مذہب سنت و جماعت
میگماشت و اکثر اوقات شرفش با وجود کثرت مشاغل امور مملکت صرف اتحاد صحبت
علما و مباحثه علمی میشد که در شش ششمانین سبعمائه من الهجرة النبویة المصطفویة
این قلیل البضاعت چنین گوید که کمینه بندگان و واپس ترین خدمتگاران و کمترین
فرزندان آن قطب الاقطاب فقیر حقیر اضعف العباد محمد اکبر المشهور سید پره بن
محمد الحنفی کسپو و راز فاضله اللہ من سطوات فراعته الغنوم و صدقاته عقارب الهموم

باطن سقیم و طبع نامستقیم و کربت عذاب الیم باولے از اعدا ش زمانہ بدو نیم کہ رنج و الم و مکان
درد و غم بجان رسید و جان درین کلبہ احزان دست در دامن دارد و ہر لخطہ باولے
خوناب و جان پر تاب و در چشم ہزار قطرہ آب ندائے الاموات یباع فاشترہ فہذہ
العیش بالآخر فی روضہ

بیت

تا با ز روم پیش اجل گامے چند کو قوت پائیکہ مرا گیر دست
اما جز ارادت کمال و محبت حال خلاصہ محال است اللہم اهدنا الصراط المستقیم رباعی
عشق تو ز ہر بخیرے خالی نیت درد تو ز ہر بے بھرے خالی نیت
ہر چند کہ من خلق جہان میں گرم سو دایے تو از ہر کسے خالی نیت
چونکہ در فراق مجبور بودم چنانچہ بیمار در باطن تخیل تکرار فکر را تکیہ سینہ خود ساختہ ناگاہ
جلاب رحمت و حلقش چکاند اصاب و اوصاب و اوسترا بطول الاجرم بر صحیفہ شروع کردم
کہ در بیان اصطلاحات اہل معانی کہ در اشعار و رموزات این طالیف آمدہ است و
از ہر این معانی عشق و ظہور حقایق و آثار و قایق در ہر مرتبہ چوشت و در کتاب اسماء الالہیہ
از تصنیف بندگی مخدوم قدس اللہ سرہ اشکالات عظیم است بجز ارشاد مرشد واضح نمیشود
باین معنی آنچه شنیدہ بودم و در ان چند ہر باتر جنبہ بحسب حال مبرا کردم بر حکم مکاشفہ و توافق
امر عمل در خود اسے عزیز ہر معنی مناسب حوالہ ارادت غیبی بر صوفیان وارد میشود
فاما معنی از اغیار مخفی است و آنہا کہ اہل دل اند معانی حقایق و وقایق الہی خبر دارند
بر این کلمہ الفاظ تکلم میکردند و اگر رموزات اصطلاحات درین رسالہ بیان میکنم ذوقے
ولدتے خواہد شد لیکن مختصر نوشتہ ام کہ فائدہ معلوم شدن مشقت نمیکند از دیدن معنی
این رسالہ را تبصرة الاصطلاحات صوفیان نام داشتہ کہ اسم ہامی باشد بدوازہ
فصل اتمام میرسانم انشاء اللہ تعالی ملتس از مکلام اخلاق و محاسن اشفاق آنت
کہ چون بدین معانی شوق انگیز اطلاع یا بدیعین رضا ملحوظ نظر کیس یا اثر گردانند و اگر

برسہوے مطلع شوند ذیل عفو و اغماض بروے اصلاح برسانند و غرض کہ دریا است
 کہ ساحل ندارد و آب عرفا بے است کہ پایان ندارد پس کجا قدرت دارم کہ این رموزات بزرگان
 ظاہر کنم مگر بخدمت قطب الاقطاب عاشق شہباز عارف سرفراز جامع الحقیقت
 و المجاز حضرت بندگی مخدوم گیسو و راز رحمتہ اللہ علیہ میشود و ما توفیقی الا باللہ - وَهُوَ حَسْبِي
 وَنِعْمَ الْمَوْلَىٰ وَنِعْمَ النَّصِيرُ و صلی اللہ علی خیر خلقہ محمد و آلہ اجمعین -

فہرست نذر السالہ

فصل اول - در بیان فرمودگی بزرگان کہ کلام صوفیہ بحضور مردم غیر اعتقادی منع دارند
 بدین مشابہت درین فصل بیان موی حضرت علیہا السلام است و بوقت مشغولی از رضاے
 خواجگان چشت است بمنہ و کریمہ -

فصل دوم - در بیان عشق کہ حضرت بندگی مخدوم قدس اللہ سرہ در کتاب سمرچند نوع
 عشق واضح کرده اند آن سمر درین فصل مشتمل است مع ترجمہ -

فصل سوم - در بیان سمر کہ حضرت بندگی مخدوم قدس سرہ در ان سمر چہل و نہم و یکروز
 چنین اتفاق افتاد و آلے طولے و عرضے او ما شاء اللہ تا چہ قدر باشد الی آخرہ
 فرمودہ اند این سمر را چند شرح شدہ است تا اصل نیست و این معنی بفہم خود بر حکم رضا ترجمہ
 نوشتہ شد بمنہ و کریمہ -

فصل چہارم کہ حضرت بندگی مخدوم قدس اللہ سرہ حروف مقطعات در کتاب سمر
 مثبت کردہ اند در ان یک سمر شاید یعنی باشد الی آخرہ فرمودہ اند بحسب خود ترجمہ
 نوشتہ شد تا عزیزان فایده گیرند

فصل پنجم - در بیان کلمات شیخ محی الدین اعرابی کہ حضرت بندگی مخدوم قدس سرہ
 بر کلمات شیخ اعراض نمودہ اند آن کلمات در کتبہاے حضرت بندگی مخدوم قدس سرہ

فی محلها بود آنرا جمع کرده در یک محل سوالات و جوابات کرده نوشته شد که بر کلمات شیخ
اعتراضات چه سبب آن یک سمر مع ترجمه نوشته شد و دیگر بیان کلمات در اصطلاح لغوی
فصل ششم - در بیان شطیحات اولیا اللہ کہ حال وارد میشود بوقت سکر کلام میفرماید
آنرا مع سوالات و جوابات نوشته ام باین مشابہت کلمات محققان تمثیل کثیر آورده شد
درین فصل واضح کرده نوشته ام -

فصل ہفتم - در بیان کلمات اولیا اللہ کہ حال وارد میشود بوقت سکر کلام میفرماید
این را مشابہت داده بیان کرده شد -

فصل ہشتم - در بیان تجلی درین یک سمر مع ترجمه نوشته ام -

فصل نهم - در بیان رخ و خارہ و کفر حقیقی بحسب حال خود ترجمه نوشته ام -

فصل دہم - در بیان توبہ و بیان سالک مجذوب و مجذوب سالک بندگی
مخدوم در تمثیل آورده اند در ان یک سمر است کہ طالبان شناختن مقام را برین
نوع واضح است آن سمر مع ترجمه

فصل یازدہم - در بیان انسان کہ شناختن عالم صغیر و کبیر

فصل دوازدهم - در بیان متفرقات حب آل رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم باصطلاح
صوفیان نوشته شد -

واللہ علیم حکیم ومن عن نفسه از دائرہ ادب تجاوز کرده نہ نوشته ام
بلکہ بوقت مشغولی رضائے حضرت قطبی قدس سرہ گرفته ہر چه تعریفات و سخنہائے مرشدان
باشد از کتبہائے ماسلف کشیدہ فی محلہ مثال آورده ام کہ طالبان را در یک محل روشن
شود چنانچہ الانسان سری و اناسرک است انسان سرمن است و سرمن صفت
من است و صفت من از من جدا نیست فافہم و اعلمنم -

فصل اول

در بیان فرمودگی بزرگان کہ کلام صوفیہ بحضور مردم غیر اعتقادوی منع دارند زیرا کہ اگر رموز از اسرار محققان و موصدان بشنوند طاقت نیارند بہ ادراک معانی نمیرسند بخمال محال عناد نهند مخالف شرع گویند و کسیکہ علما بانند و صاحب صدق اند بہ کلام محققان اعتقاد میکنند و یقین دانند کہ کلام محققان ظاہراً و باطناً و جہے دارد و اگر ظاہراً ادراک نمیشود اعتقاد میکنند و کلام او شان بہ او شان بسیار ندر خود از دائرہ ادب تجاوز نمیکند و کسیکہ محرم عشق نیند با محرمان حضرت باری تعالی کار سے ندارند و آنچه محرمان در زمان جذبات حق کاشف اسرار باشند ہر چه از علم الیقین و حق الیقین بگویند عوام الناس در ان فہم نمیکند و دلیل و تاویل آن ندانند زان معنی اصطیص صلی اللہ علیہ وسلم فرمود تکلموا بالناس علی قدر عقولہم بنا بران بزرگان فرمودہ اند اگر طالب صادقے مرید واصلے عرض میکند باید گفت و اگر نہ پیش و گیران بیان کردن خصیت نیست کما قال علیہ السلام من صرح بالتوحید فقتله اولی من احياء غیرہ

بیت

حدیث دوست با دشمن چه گوئی کہ ہرگز مدعی محرم نباشد

اے درویش اسرار عارفان عارفان دانند قولہ تعالی انک لا تحمدنی من الخبیت
و لکن اللہ یحمدنی من یتشاء الی صراط المستقیم ۵

اگر خداے زبندہ نباشدش خوشنود شفاعت ہمہ پیغمبران ندارد و سود

اما سبب تصنیف کردن این رسالہ این است کہ بعد از مدت درگوشہ خلوت عزالت بطریق شغل از سیران خواجگان حشت استخارہ کردہ مشغول شدم ناگاہ این بیت

کریمہ در استخارہ خواندم قولہ تعالیٰ وَلَا تَطِبُّ وَلَا يَاسِي إِلَّا فِي كِتَابٍ مُّبِينٍ بعدہ
از ان واقعہ آمدہ مصحف گزینتم وگفتم الہی بجز خود معنی اسرار الفاظ حضرت سیدگی مخدوم قدس
مرا کشف فرما برین مصحف بچشم سوم سرسبز صفحہ اول این آیت بیرون آمد قولہ تعالیٰ فَوَجَدَا
عَبْدًا مِّنْ عِبَادِنَا آتَيْنَاهُ رَحْمَةً مِّنْ عِنْدِنَا وَعَلَّمْنَاهُ مِمَّا نَدَّ نَا عَلِمًا معنی این
آیت محققان چنین میگویند کہ جز مشاہدہ ام الکتاب معنی این آیت حل نمیشود و رَحْمَةً مِّنْ عِنْدِنَا
ام الکتاب یکے است وَعَلَّمْنَاهُ مِمَّا نَدَّ نَا مبین است وَعَبْدًا مِّنْ عِبَادِنَا گفتم تا معلوم
گردود کہ درین پرودہ خضر بان بسیار است کہ در محل جلوه اسرار اند موسیٰ علیہ السلام از و طلب
ارشاد کرد و قَالَ لَهُ مُوسَىٰ هَلْ أَتَّبِعُكَ عَلَيَّ أَنْ تَعَلِّمَنِي مِمَّا عَلَّمْتَ رُسُلًا خضر گفت من
طاعت روئے طریقت و تو سلامت توے شریعت صحبت مرا چون خواہی لَنْ تَسْتَطِيعَ مَعِيَ صَبْرًا
از و این برہان است بعلم عنایت چون از سر اوقات اورا لَنْ تَرَ اِنِّیْ جَوَابٌ بُوَدْ خضر بدان
نهی اثبات کرد یعنی خضر گفت روش آن بعلم شریعت است و آن بہ پے نسبت دار و آن
چنانکہ پے روندگان است و حدود معین و آن صوم و صلوة و زکوٰۃ و حج و مانند آن در روش
من بعلم طریقت است و آن نسبت نہ بہ پے دار و قد احاط بكل شیء علما مبین در اینجا بہ پے
پیدائیت کہ کشتی بر آب روندہ در امتحاب شب را نتوان یافت آر کے شحمہ نزنند و آنجا کہ بہ
پے پیدائیت متابعت و پیروی چون درست افتد و کَیْفَ تَصْبِرُ عَلٰی مَا لَمْ تُحِطْ بِهٖ مَخْبُرًا
یعنی نظر من تا ام الکتاب کشادہ اند و محو و اثبات بدست داوہ اند علم او از خود لوح محفوظ بر
است در الراج چون گنج من سمک کشف حکم و توافق امر عمل و خود آن علم است ترا موافق نماید
در حال مخالف شوی و انکار آری چون بر دل تو نقوشش امر و نواہی شرع پدید آمد و است
و نفس تو در گفتگوے آما میدہ است تو حکم چون قبول کنی و کَیْفَ تَصْبِرُ عَلٰی مَا لَمْ تُحِطْ بِهٖ
خبر و صبر توانی کرد و ترا از احاطت آن خبر نئے و بدین سوادے طریقت گذرنے بیسی علیہ السلام
صدق ارادت نمود و گفت فَاِنْ اَتَّبَعْتَنِيْ فَلَا تَسْئَلْنِيْ عَنْ شَيْءٍ اَحَدٌ تَلْكَ صِنْدُ

م خضر یا
۶ اند

نام

دگر یعنی اگر میخواهی متابع روش من باشی سوال منقطع کنی که امور طریقت برونده بعمل
 مجال بنماید و تو هر زمان از جهل خود سوال میکنی و وقت من شوریده شود و چنان وقت رسید
 بگویم و زنگار طبیعت از آئینه دل تو بشویم و این در ارادت اصلی قوی است طالب ا
 باید که زبان از سوال منقطع کند و در احوال مرشد تصرف نکند که عمل در خور دست اگر
 در دیده احوال کثری نماید کثری در چشم خویش تصور کند و آنرا راست داند از دایره ادب
 تجاوز نکند چنانچه گویند

بیت

نه در سخن بحث کردن و است خطای بزرگان گرفتن خطا است

تا چون برین ارادت صحبت کند مرشد بدان امر را مکتوف سازد و بدان علم موصوف
 گرداند چون ارادت بدین شرایط مشروط شد خضر روش طریقت پیدا کرد و در
 شریعت راستی ساخت سه گام در سه گام نهاد و کوله تعالی فَاذْهَبْ لَهَا نَحْيًا اِذَا رَكِبَا
 فِي السَّفِينَةِ خَسِرْتُمْهَا اِنَّهَا اِلَیْتِ دَرِينِ مَعْنَى لَطِيفَةُ اَمِیْتِ و درین روش عقل عقیده
 است و این هر دو سدر راه سالک اند تا ازین نگذرنند و پرده صورتی ندرند صد و
 طریقت بنا نتوان نهاد و راه بگنج حقیقت نمیتوان کشاد و سوراخ کردن کشتی اشارت
 به استغراق عقل است و کشتن کودک عبارت از استهلاک نفس است قوله تعالی
 اِذِ الْاِتْمَانُ غَلَا فَقَالَ قَاتِلْ نَفْسًا كَرِيْمَةً بَغِيْرِ نَفْسٍ تَا ایت چون هر دو
 میسر شدند صد و طریقت ضرورت دیوار اشارت بدین معنی فَوَجَدَا فِيهَا جِدَارًا
 يُرِيْدُ اَنْ يَنْقَضَ وَ اَقَامَا فِيهَا لِيُنْجَا مَعْلُوْمٌ مِیْشُوْدُ که این سفینه و غلام تمثیل عقل نفس
 او بود چون چشم مهتر موسی علیه السلام حکم از بنود او را از ان امر مخالف نمود انکار پیش
 آورد و دست را بوجوب فراق کرد و گفت یا خضر چیرا چنین کردی خضر علیه السلام گفت
 هَذَا اِفْسَاقٌ بَیْنِي وَ بَیْنِكَ و این حدود طریقت از ظاهر طور شریعت بیرون است
 عمل بر ظاهر نمیتوان کرد پس طالب را باید که بر اقوال بزرگان اعتراض و انکار نباید کرد

تا مفارقت حقیقی ننماید و معنی عالمکم بالسمع والطاعة بر لوح دل ثبت کند به این نشانی
در مثنوی ذکر کرده شد۔

عزیز ابر سر اقرار میباش
مشایخ را مثنو منکر از ایشان
کرامات مشایخ صدق میدان
چنانچه انبیا را معجزه است
زمن بشتوالا اے تیک ویش
تو آنا صدقنا همین خوان
برون از ظلمت انکار میباش
مثنوی بے بهره زان گردی پشیمان
ہر آنچه اولیا گویند حق دان
ہمین دان اولیا را منترہ است
ہر آن نقلے کز ایشان آید تپش
رہا کن اعتراض و حق میدان

ک مبرودہ

بدان اے عزیز ہر گاہ کہ موسیٰ پیغمبر مرسل صلوة اللہ علیہ صاحب کتاب و صاحب
شرعیّت صاحب معجزہ طاقت صحبت حضرت اہل طریقت نداشت دلیل و تاویل کشتن
کودک و سوراخ کردن کشتی درست کردن دیوار فہم نشد و در کار ہاے حضرت علیہ السلام
اعتراض آورد و غرض آن بود کہ اہل ظاہری سخن اہل باطنی نمی شناسند کہ ہر چہ در علم
معقول نوشتہ باشد بر آن اعتقاد دارند و مقصود خود میدانند و اہل حقایق سخن کشف
دارند و در علم معقول و منقول اطلاع نمی شوند و ہر چہ اہل حقایق سخن گویند اہل آنرا وجہ باطنی
بموافق شرع بودہ باشد زیرا کہ موسیٰ علی تبینا و علیہ السلام نبی مرسل بود اورا کار ہاے
حضرت حضرت کشف نمود اما حکم باری تعالی است کہ این اخبار را وحی نفرستاد چرا
کہ سخن محققان مقدم داشت لیکن این سخن در حق نبی آخر الزمان صلی اللہ علیہ و آلہ وسلم
است کہ اول ولایت میرسد یعنی کشف شود بعد چہل سال وحی می آید رسالت اللہ شد
چرا کہ ولایت از اینجا تا آنجا میرود و نبوت از آنجا تا بہ اینجا می آید ہایت است و
ولایت بجز مشقت نمیرسد چنانچہ حضرت قطبی قدس اللہ سرہ در کتاب سمر فرمودہ اند کہ
ولایت افضل از نبوت است ولایت چنانچہ در بر و نبوت چنانچہ بر در بچند توجیہ بیان فرمودہ اند

کے راغرض افتد در سحر بہ بند و اگر کسے بچل خود در میان حقایق فہم نمیکند و نیل و تاویل نمیداند بہ اعتراض پیش آید عجیب است کہ کشف حقایق مہرہن شود۔ و در اصطلاحات محققان کہ کلام و پیروی محققان طالب عین مقصود خود اعتقاد بکنند کہ توجیہ کلام اللہ در اصطلاحات این معنی گویند از اینجا تپاس بکن کہ قولہ تعالیٰ **يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا** اے یا ر قلب ہذا سراسر است **الَّذِينَ** اشارت **آمَنُوا** بشارت یعنی آسے تن بخدمت او آسے دل بقربت او آسے سر بشاہدہ او آسے غافل تو رسول خدا را شناختہ باشی کما قال اللہ تعالیٰ **وَتَرَاهُمْ يَنْظُرُونَ إِلَيْكَ وَهُمْ لَا يُبْصِرُونَ** گفت اللہ تعالیٰ اے محمد می بینی تو ایشانرا وہی بند و نمیدانند ایشان ترا و حال این است کہ چنانچہ حق ویرن است همچنان نہی بند و نہی دانند و دانستن او را حق نور اللہ است و بر اسے اثبات این نور حق تعالیٰ میفرماید **قُلْ جَاءَكُمْ مِنَ اللَّهِ نُورٌ وَكِتَابٌ مُبِينٌ** ذکر کتاب را و نور محمد را بیک صورت باز آور و کہ قولہ تعالیٰ **وَاتَّبِعُوا النُّورَ الَّذِي أُنزِلَ مَعَهُ** محمد را نور خوانند و کتاب انیز و متبع را ہم نور خوانند **نُّورٌ عَلَى نُورٍ** این معنی است **اہل تہلیلہ** قرآن را نہی بند و معانی حقایق کشف نمیکند و این قرآن دال بر آن است کہ آن در منزلہ قلب تصور بکن پس روح را در قلب طلب نمودن شرط است زیرا کہ آن مدلول درین دال بر آنست و آن غیر مخلوق

القرآن کلام غیر مخلوق بر خوان

عروس چہرہ قرآن نقاب آنگاہ بکشاید کہ دار الملک ایمان را مجر و بند از غوغا

و همچنان از محمد صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم و کتے و پائے و صورتے کہ میدیدند نہ آن محمد است

و راسے آن رحمن است تنش و صورتش را شکل و مثل میدان بر غیر مخلوق چنانچہ در ہر

کتاب عبارت ہمچنین است **اہل قرآن** اہل اللہ قبول محقق اصحابیم کہ در سفر فانی است

صفر

دہر کتاب این لفظ ہمچنین است پس ہر دو لیکن از بیاق عبار معلوم میشود کہ این لفظ صفر است

میرا حک کن اثر باقی را از میان بردار احمد احد گردد و انسان سر می و انا سر کا۔
 قاضی عین القضاات میفرماید کہ شہباز عشق در غلو نگاہ فرودیت کان اللہ لم
 یکن معہ شیئی بود نامے زداشت زیرا کہ نام برائے امتیاز باشد کہ یکے را از دوم جدا کند و دوم
 نہ پس عشق بہ نظارہ جمال خود قبا و کلاہ از جامہ دار خانہ جبروت و بر کرد چیزے بود چیزے
 دیگر نمود یعنی حضرت احدیت در نسبت ہریت کہ بیچ اعتبارے در ان حضرت کنجے نے و
 ہمان ذات مطلق او گفتہ بود لا بشرط شیئی فیہ و فرودیت خود کہ کان اللہ و لہرین معہ
 شیئی از تعینات اجمالی و تفصیلی نیز از من صفت متاثرہ نام برودہ میستود زیرا کہ اسم از برائے
 امتیاز و دومی باشد چون در ہمہ وجود در ویدہ شہود جز یک شہوریت است اثینیت کجا باشد
 پس ازین ذات مطلق او گفت کہنت کنزاً مخفیاً میخواست کہ جمال بے مثل خود معانہ
 کند متلبس بہ لباس جبروتی قبائے ظہور در ہر کرد و کلاہ شہود بر سر نہاد و کمر اراوت
 در میان بست و از کتم عدم ممکن غیب در فضاے بحر سے ظہور ظاہر شد کہ کنت کنزاً
 مخفیاً فاحبت ان اعرف فخلقت الخلق لاعرف ازینجا نام برودہ شد و دو اسم
 با دو وصف ظاہر شدند یکے را احدیت و دوم را وحدت گفتند و در احدیت صفت مطلق
 ظاہر شد و در وحدت نیز اجمالی شد و اللہ علیم حکیم۔

فصل دوم

در بیان عشق۔ بدان اے عزیز میگویند کہ معشوق ہر لحظہ و ہر لمحہ از دریکہ عشق ہر صفتے
 با عاشق رو سے نماید و عین عاشق از پر توروے او ہر لحظہ و لمحہ و شنائی دیگر کسب
 کند جہاںش پیش عرضہ دہد عشق غالب تر آید و ہر چند عشق مستولی گردد و جمال خوبتر نماید
 و یگانگی بیشتر بود تا عاشق از جفاے معشوق است و معشوق را قہرے و لطفے است
 گماہ شراب لطف بہ عاشقان در جام قہر و مند و گماہ شراب قہر بہ صاوتقان در جام

لطف چنانند تا هر چه به قهر محو شد به لطف اثبات دهد زیرا که اگر عشق طیبه تمثیل نموده باشد
 بر آئینه از لطف کمال و خوب ظرافت او همه روندگان و همیان تشند که از آن جهت
 تمثیل بر لفظ و لحن جمالی دیگر و حسنی نیکو افزون نماید. الله جمیل و یحب الجمال چون تمثیل
 در تمثیل بمقام رسد بنتاد و نیز در صورت بر و عرض میکند تمثیل لها بشر است و یا چنانچه
 حضرت بندگی مخدوم در کتاب سمر این رباعی نوشته اند

۶۶
 علم شریعت و شریعت

رباعی
 جامه خوروم صفا ندارد . یارے کروم و ن ندارد
 ریشے رستت به نگر دو . دروے دارم و وان ندارد
 زیرا که محبت آن نیست که در تحریر و تقریر گنجد فی الضرورت اہل محبت را ذکر کرده
 اند تا هر کس بقدر خویش داند و شرط محبت عبودیت محب است و اقتضای
 محبت اقوال و اعمال است و نتیجہ این هر دو احوال آنست کہ قولہ تعالیٰ نَسُوْنَ
 یَا بَیَّ اللهُ بِقَوْلِهِمْ وَ یُحِبُّوْنَہُ اِذْ لَیَّ عَلَی الْمُوْمِنِیْنَ اَعِزَّةٌ عَلَی الْکٰفِرِیْنَ معنی این است
 اے مومنان هر که از شما از دین خویش مرتد شود از اسلام سوسے کفر باز گردد و از تعداد
 از ایشان سلمان دیگر را زیان ندارد زیرا که بعد از بد شدن ایشان خداے قوسے دیگر
 را آرد که دوست دارد ایشان را و ایشان او را دوست دارند حقوق او را بجان و تن
 بجا آرند و تواضع کننده و مهربانی نمایند باشند مومنان غالبان و قویان باشند بر
 فرقة کافران - و در ذکر اَعِزَّةٌ بعد ذکر اِذْ لَیَّ عَلَی الْمُوْمِنِیْنَ تکمیل است چه اِذْ لَیَّ
 عَلَی الْمُوْمِنِیْنَ ہم آنداشت که ذلت اضطراری بود ذکر اَعِزَّةٌ عَلَی الْکٰفِرِیْنَ آرد
 دفع این وهم کرد بقول محقق یُحِبُّوْنَہُ وَ یُحِبُّوْنَہُ عَجَبٌ خَوش کلام است زیرا که
 ہاے یُحِبُّوْنَہُ راجعة الی الذات دون النعوت و الصفات زیرا محبت
 خاص کہ رابط ذات بذات است - اہل محبت و اہل معرفت شناسند -
 و در تذکرۃ الاولیاء است کہ خواجہ سری سقطی قدس اللہ سرہ گفت در کتاب

منزلہ است کہ حق تعالیٰ فرمود کہ اسے بندہ ہومن چون ذکر من بر تو غالب شود من عاشق تو شوم پس معلوم میشود کہ حب و محبت و عشق را معنی یکے باشد کہ قایم است بذات حق سبحانہ و تعالیٰ ازلی وابدی است۔

دو دیگر آنت کہ خلق حادث آفریده و عشق را بہ اعتبار تجلیات و صفات مراتب است حضرت قطبی قدس اللہ سرہ بیان آن مراتب در کسمر فرمودہ اند کہ عشق مصدر است گاہ بمعنی خویش بود یعنی دوستی و گاہ بمعنی اسم فاعل یعنی دوستی دارندہ و گاہ بمعنی اسم مفعول یعنی دوست داشتہ شدہ و در مرتبہ دوستی خود بخود ہر سہ جمع است۔ مصرع عاشق و معشوق و عشق اینجاکے است

اما در بیان عاشق و معشوق عشق است یعنی صرف ذات کیکہ خود را ذاسے ذات کرد و بعدہ عاشق و معشوق یکے شود چنانچہ گفته اند العشق هو الذات و المعشوق هو الصفات و العاشق هو الاسماء عشق را دو صفت است یکے جلالی است دوم جمالی است چون جمالییت ظاہر شود عاشق و معشوق را برنگ یکدگر بگردانند و لباس عاریتی از سرایتان بکشند و خلعت صفات در پوشانند و نادار و بند کہ بی سیمع و بی بصیر بی یمنطق۔ و چون نظر جمالییت ظاہر کرد عاشق و معشوق را ناچیز گردانند از مقام کبریائی نادار و بند بن الملک ابوء اللہ الواحی القطار و چون عاشق در طلب عشق بواسطہ معشوق مشغول شود سہ چیز باید تا در طلب درست آید ولیکن تا واقف علم این سہ چیز نباشد اورا طلب رود شود یعنی از حسن کنیا احسان و یا در اسے ہر دو کند یعنی بصورت و معنی لیکن بصورت محتاج منظر گردد و کل جمیل من جمال اللہ و اگر بمعنی طلب محتاج دل گرد و زیرا کہ حضرت رسالت پناہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم در شب معراج فرمان شد دع نضاک فتعالیٰ پس تا از خود بیرون نیاید بخدا نرسد بجز صرف ذات در راہ او شدہ عشق حاصل نباشد فانفسہ و اغتصر۔

اکتوں بپشتنودریان عشق حضرت بندگی مخدوم قدس اللہ سرور در اسماء الاسرار
کتاب سمر بیان عشق فرموده اندوران طالبان راحل شدن مشکل میگذرد به این معنی
بفهم خود ترجمه نوشته ام۔

۳۔ قول عشق مرغ ازل است یعنی صفتی است که اورا فیض نام است
اما بعضی محققان ذات اللہ ہم گفته اند لیکن سخن اول ادب است غرض آنست که عشق
را مثل مرغ داده اند بغیر از رضا الہی آسایش ندارد قولہ اینجا مسافرانه آمد است
یعنی فیض او تا قیامت باقی است منقطع نشود می گویند کہ عشق در عالم ظاہر بر طریق مسافرانه
آمده قصد وطن اصلی قومی دارد و اینجا جویان مرکب است برہر کہ سواری کرد او عاجز گشت
و یا جان داد چنانچہ مسافر می آید و میرود۔ و مرغ ازل است یعنی ذات اللہ است و
ہمیشہ دوستی خانہ خود کہ آن ایمان است دارد و ہمارہ حب الوطن من الایمان
روستے پمراجعت دارد چنانچہ مردی است مڑوے از آتش محبت عشق از عالم بیچون
و بیچگون برخواست گرد تمام عالم گشت کہے را سزاوار آن ندید و لایق آن نشاخت باز
مراجعت نمود پمکر اصل برقت زیرا کہ ذات و صفات آثار عالم را بقطع اصفاقت این آمد
الحادث ان اقرن بالقدم لہ سبق لہ اثر قولہ تعالیٰ قَسْبَحْنَ الَّذِیْ بَدَا
مَلَكُوتَ كُلِّ شَیْءٍ وَ اَلَمِیْمًا تَرَجَعُونَ یعنی پاک است آن خدا کے کہ بدست اوست
باطن و دل ہر کائنات و سکوزات اوست باز گشت ہر ممکنات زیرا کہ ملکوت ہر چیزیکہ
باطن او است و آن تحت قدرت حق سبحانہ و تعالیٰ است۔ قولہ سید کار و تکرار
یعنی التذکار ذکر الشئی مرثہ بعد آخری و تکرار عطف تفسیری اوست درینجا مراد
عشق تکرار تجلیات است کہ تجلی را یک حال نیست گاہ جمالی است گاہ جلالی است۔
قولہ ماکل شئی بر جمع الی اصلہ در مقرر خود قرار یابد و قتیکہ نفس از تزکیہ و تخلیہ
لطیف شود رجوع بطرف اصل کند چونکہ عشق ازلی است رجوع باصل است چنانچہ

خواجہ منصور طلاج فرمودہ است اکثر ہاک عمایو حدک الموحدون مقرر است۔
 میگویند کہ منصور طلاج خواجہ جنید را پسید توحید صیت جنید رضی اللہ عنہ فرمود قطع
 نسبت و اضافات از ذات مثال منصور بطریق اشکار گفت خدایا من ترا ازین توحید
 منزہ و پاک میدارم یعنی این توحید چیزے نیست قولہ عشق مرغے است در ہوائے
 خود پرو چون عشق حب ذاتی است بہ ارادت الہی تعلق دارد آن بے علتی و بے سببی
 است ہوائے خود پرویدن ہمین معنی است کہ بہ ارادت خویش است و چون تعلق اوبا
 ہر دو موجود است از ان معنی عشق این چنین مرغ نام یافت کہ خود بخود پروید بخودی خود
 نشیند و بنشاندن کسی نہ نشیند بغیر از رضاے الہی آشنایش ندارد فی الجملہ در حین
 کسی نیست صفت تجلی ذاتی دارد یفعل اللہ ہایشاء ف یحکمہ بایرتیا فافہم
 قولہ بقید و امے صید نگر و و بہ دانہ و آبے سر فرو دنیا رو یعنی از عالم اطلاق
 عشق است و اجمال در عالم تقید و تفصیل نگذرد کہ وارے عالم نسبت و اضافات است
 از انکہ استغنائے کلی دارد۔ وَاللّٰهُ الْغَنِيُّ وَاَنْتَ الْفَقْرَاءُ ایںست
 لَا اَشْكَاكَ سِرًّا قَاطِنًا مَخْنُومًا نَرْتَاكَ هَمِينًا اے حاجت بعد از اکل
 و شرب نیست شمارا بدین حاجت است الصَّمَدُ اَنْ مَهْتَرَكے کہ اورا بہ طعام
 و شرب حاجت نباشد و ہمہ خلق نیاز بدو دارند و اورا یکسے حاجت نیست این نیز
 صفت معشوق دارد کہ غیور است چنانچہ یحشہو و یحبونہ است این ہیت
 بہ حسب حال است

بیت

از ان مرغ پروانہ آید گہے بقیدے و دامنے نہ افتد گہے

قولہ او مرغے است کہ بے پروبال پروینے تعلقات عشق بے واسطہ است

ن آشنایش

و ہوائے آشنائے ندارد و قدرتے است صفت عشق مرغ لامکان است

ازین معنی کہ بہ پرشوق و بال ہمت می پروید چنانچہ گویند

بیت

موشک پران کہ بہت پرو ورنہ کہ ویداست پروبال او

یعنی این موش پران گلیری را گویند بہت و صدق خود میبرد اما پروبال ندارد و صفت
عشق مرغ آشیائی ہواندار و ازین جہت کہ دوستی نشین معین ندارد ہر جا کہ فرش
در آید آنجا مقام گیر و چنانچہ شعراست

شعر

تعالیٰ لیس یوجد فی مکان ولم یوجد مکان عند خالی

یعنی اللہ تعالیٰ را در ہر مکان معین و وقت معین نیابد و نیز ہر مکانی و زمانے
خالی از و تعالیٰ نباشد۔ قولہ "او صعوہ است کہ نشین معین ندارد و در ہر آشیائی
از و نشانی باشد" یعنی صعوہ جانورے است خورد کہ چشم او بسے خوب بیناید کہ او
را در عرف ممولانا مند در ہنگام آبی پیدا میشود و لفظ "او" ضمیر است عاید سوے عشق و صفت
عشق ہر آشیائی از و نشانی باشد یعنی در ہر تنے و قالب اثر عشق پیدا باشد یا
عاشق یا معشوق

ن قلبہ

بیت

آن چیز نباشد کہ دران چیز نباشد و ان نیز نباشد کہ دران چیز نباشد

یعنی ہر چیز از علوی و سفلی نیست کہ صفت خداے تعالیٰ دران نیست و این ہم نیست
کہ او دران چیز حال باشد یا نباشد بلکہ یقین است کہ در ہر صفی صفت او باشد و جزاے
او چہ کم آید انما الوسا الوسا است۔ قولہ "واو طایرے است در فضاے
لاہوت پرو و جزبدا بنجا پروبال گستراند و خفض الجناح ہما بنجا کند" یعنی فضاے
لاہوت اشارت بہ ذات است عبارت از مرتبہ واحدیت است و واحدیت بوو
نابود انسان است۔ دیگر جا از کلام حضرت قطبی قدس اللہ سرہ معلوم می شود میفرماید
کہ این مرتبہ را خواجہ جنید رحمۃ اللہ علیہ جمع و تفرقہ گفتہ اند و بعضے فتاویٰ بقا گویند۔
قولہ "در جبروت اورا گشت گاہے" باشد یعنی ستریکہ در جبروت است گشت گاہ
اوست و جبروت اشارت بصفات جمال و جلال است یعنی در صفت عظمت

وجلال عشق مجال دارد۔ قولہ "گشت تماشاے او در صحراے قدس بود یعنی این

مقام الہی است عبارت از مرتبہ وراء الورا است و صفت قدس طہارت و پاکی

بعدہ عشق ظہور خود کند نہ مقام لوث و حرام یکے از نشان ہمیں است کہ عاشق بگناہ

نباشد اگر شد فاسق است نہ عاشق چنانچہ در مجاز عارف نے گفتہ است بیت

نظر آنانکہ نگیزد برین مشتے خاک
الحق انصاف تو ان کرد کہ صفا نظر اند

یعنی مشتے خاک معشوقان مجازی اند ہر کہ در دنیا نگر و او صاحب نظر نباشد چنانکہ

گویند

یک لحظہ ز شہوت داری خمیز تا بنشیند ہزار شاہد پیشت

فانہم و اغتند۔ "ملکوت خود گذر کہہ اوست اختلاف تردد و ہما بخا

کند یعنی عالم ملکوت در زیر اوست و روز بران میگذرد و اختلاف تردد ہما بخا میکند

یعنی آمد و شد در عالم ملکوت کہ کمال مراتب ظہور است و نہایت مقام شہود است۔

وجہ دیگر۔ میگویند کہ ملکوت عبارت از بطون است یعنی روح جمادی و نباتی و حیوانی

و نفسانی و علوی و نفس ناطقہ ازین حیثیت کہ تعلق ربوبیت با ربوب است زیرا کہ این

بطون قرار گاہ اونیست بلکہ قرار گاہ اولاموت است چنانچہ بالا گذشت و بطون دیگر

کہ نسبت برب العالمین دارد قطع نظر از تعلق آن با ربوب آنرا فیض قدسی در روح

اعظم خوانند این نیز از یکے مخلوقات اوست ہمیں گفتن خرج من بین جلالہ و جمالہ

دلیل حدوث او کند این روح با عزتے بر سالک روندہ تجلی کند سالک گاہ تجلی او را جز

خدا نداند از آنچہ در تمثلات روح صفت فدائی در ویابد فتمثل لها بشراً سوياً چنانچہ

حضرت بندگی مخدوم قدس سرہ عجب خوش سخن فرمودہ اند کہ اگر درین کار آئی دانی

بچستی اللہ اطہنا و امر شدنا۔ قولہ "با این ہمہ با بنیہ انسان کارے ارد

یعنی بہ این استغنائی و بے نیازی عشق با قلب آدم کارے دارد کہ با دیگران کارا و

از آنکه انسان منظر خاص ذات جنسی و نسبتی در رابطه تمام دارد و در جامعیت صفت

جلال و جمال بر حکم لما خلقت بیّن فی چنانچه گویند

حسن خویش اندر وے خوبان آشکارا کرده پیش چشم عاشقان خود را تماشای کرده

بعده از غایت نور کن جمیل من جمال الله تعالی هر ذره را بنور جمال خود بسیار است یعنی

وجودی و شهودی و ادوات عشق ظهور آمد۔ قوله ہمین عشق گفته است الانسان

بنیان الرب یعنی انسان بنیاد تو عشق ازلی است بر حکم ان الله خلق ادم علی

بنیات

صورتی زیرا که صورت جمال مراتب معانی است و نهایت درجات ظهور است

لما اراد الله ان يظهر الذات خلق ادم یعنی هر گاه که حق تعالی ظهور ذات خود خواست

آدم و آدمیان را آفرید در ایشان نور تجلی خود کرد و دیگر بنیان الرب ازین باشد که

منظر ربوبیت بر وجه کمال است كما قال النبی صلی الله علیه و آله وسلم بنی الامم

علی خمسة اوجه اخص اینست شهادت کلمه و اقام الصلوة و ایتاء الزکوة و صوم

رمضان و حج البیت من استطاع الیه سبیلاً لیکن عشق را ظهور در انسان بر وجه

کمال است چنانچه خواجه حافظ فرموده اند

دوش دیدم که ملائک در میخانه زدند گل آدم بسیر شتند و به پیمان زدن

قوله اگر عشق را صورتی بودی جز صورت انسان نبود میگویند که حق

ممکنات را ظهوری نیست مگر بصورت جزئیت و واجب الوجود لا نهایت است

منزه است از صورت کذلک عشق که صفت اوست منزه است از ان نه او

جزئی نه او کلی است زیرا چه لازم است که عشق بر صورت انسان معین که حق سبحانه

و تعالی منزه است قدرت او به اوست فاما این قدر نیست که انسان منظر جمیع

صفات اوست هم ازینجا گفته اند خلق آدم علی صورة۔ قوله عشق مشاطه

بر حسان و ملاح است یعنی نگارنده و آراینده اوست به اقتضای حجابی

واپدی حسن طبع از وی یافته است و با آنکه عشق با خدا عاشق و معشوق است و مصدر موجودات است۔ قولہ عشق قرین ہر مساو صباح است چون ظهور ہر چیز پر اقصائے ذاتی حب ازلی واپدی پیدا شد شب و روز قرین عشق باشد ہیچ روزے و شبے نیاید کہ عشق باوے پیوند ندارد و چنانچہ مخمخ اقصای الیہ من حبیل الومرید ہین تمثیل یافته است۔ قولہ عشق شراب صاف را جام است یعنی شراب صاف محبت است و جذبہ حق را منظر تمام است کہ عارف را از خویش می برد چون مست شد از خود می برد این را در اصطلاح ہوش نامند و عشق ازین رو کہ واسطہ معرفت و محبت است جام نام یافت کہ در جام معرفت صاف پاک نوشیدہ ہوش از ان یافتہ با یار خود بعدے وصالے تصور کردہ شود چنانچہ خواجہ عارف فرمود

بیت

ما در پیالہ عکس رخ یار دیدہ ایم
اسے بخیر لذت شرب مدام ما

کے صرف

قولہ عشق درو تہ ماندہ رامستی تمام است یعنی خصوص سر جوش حرف لفظ نام است و در تہ ماندے لذتے و ذوقے عام است۔ و دیگر محققان مراد میدارند کہ تجلی برد و وجه است یکے تجلی ذات بقدر عارف آن تجلی شراب صاف است کہ ہیچ شبہ نیست مثال ماہتاب در شب تار یکے چنان برمی آید کہ صاف مینماید ازین رو بہر حدیث است در ان تجلی سبحان اللہ و ہوا الحق باید گفت و آن سکر بھو آید حضرت محمد مصطفیٰ صلی اللہ علیہ و آلہ وسلم میفرماید ما عرفناک حق معرفتک دوم تجلی کہ در تہ ماندے ظهور گنج مخفی است کہ فیض قدسی گویند این مرتبہ و احدیت است کہ ترک خود بیند یعنی خود را خدا بنید کلام سکر است کہ التوحید قطع الاضافات و الحاد اذ اقرن بالقد یعلم بیق لہ اثر ازین عبارت باشد کہ سبحانی ما اعظم شانی و لیس فی جبتی سوی اللہ و انا الحق ازین در و در زبان آمد و این نیز عین مقصود است کہ حضرت رسالت پناہ صلی اللہ علیہ و آلہ وسلم گفتہ اند انا محمد بلامیم

اصداست فافهم۔ قولہ "عشق بت پرستان را پیشواور رہنا است" یعنی عشق
عاشقان را ہادی و مرشد است از انکہ بہ فاعل حقیقی آشناست معشوق از ویو
و عاشق از ویکلد چنانچہ گفته شد

بیت

اے عشق چه چیزی کہ معنان از توبہ لافند اسم تو پرستند ز عین تو معانند
یعنی اے عشق بگو بر من تا حقیقت تو چیست از انکہ عالم و کافر از وجود تو در لاف و
ظلمات اند اما نام تو میداند ذات ترا نمی شناسد اشارت بدان قول باشد
العشق هو الذات و اگر صفت مخلوق مراد داریم ظاہر است کہ بت پرستان
عاشق اند و بت معشوقان و عشق کہ صفت عاشق است بت پرستے شد رہنا آمد
اگر از روی محبت عاشق بت پرستی نمیکند از یعنی خیال معشوق نمیرود چنانچہ بحسب
حال این محل گفته اند

بیت

دل راز عشق چند ملامت کنم کہ بیچ این بت پرست کہنہ مسلمان نمیشود
و بت کہ معشوق بہ اقتضای سری است کہ مجبول بران است این نیز رہنا سے
عاشق شد بسوسے خویش۔ قولہ "عشق ز ابدان و عابدان را قبلہ کہ ایشان
است" یعنی زہد ز ابدان و عبادت عابدان بواسطہ عشق شد از انکہ عشق ذات
منظر اسما و صفات است حاصل آنست کہ عشق صفت خدائی دارد و بیچ ذرہ از ذرات
علوی و سفلی از و خالی نہ بلکہ توأم ہمہ بدوست و بہ فیض او است کہ در انسان ظہور
کرده۔ فالعرف قولہ "عشق مالک ہر دو جہان است" مراد از عشق حضرت
حق باشد بہ قرینہ زیراکہ کسے مصاحب عشق شد تجلی بر حکم آید او مالک ہر دو جہان است
چنانچہ الانسان سری و اناسرہ۔ قولہ "مَلِكِ يَوْمِ الدِّينِ" براسے
تفصیل و بیان است یعنی این سخن را بیانی شافی و تفصیلی وافی است کہ خداوند
روز جزا و جزا بر حسب حنات و سیات باشد پس تفصیل و بیان آمد۔ فَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ

ذَرَّتْ خَيْرًا لِّرَبِّهِ وَمَنْ يَمَلِكْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ شَرًّا لِّرَبِّهِ فَاسْمِكُ بِأَذَاتِ عَشْقٍ
 شد او مالک دین و دنیا باشد اما در تفصیل و بیان آوردن ظهور عشق ذات حاصل شد
 فاعرف - قوله "عشق بر تسلیم و رضا است" یعنی عشق را از مقام تسلیم و رضا گویند
 بر عاشق راست اما این تسلیم و رضانه بلکه تسلیم رضای معاملات است این از
 آثار مقام فراق و وصال است که خاصه مقام محبت است چنانچه حضرت محمد و هم قدس سره
 نوشته اند

بیت

کشتگان خنجر تسلیم را
 هر زمان از غیب جان دیگر است

این صفت عاشق است یعنی عاشق صادق را هر وقتے تجلی جلال و جمال از دید بازید
 می نماید این جان را از غیب گویند اما شرط بر عاشق آنست که تسلیم خنجر کشته میشود و او را جان
 یعنی تجلی از غیب دیگر به دیگر نوع می نماید چنانچه شیخ سعدی میفرماید

بیت

عاشقان کشتگان معشوق اند
 بر نیاید ز کشتگان آواز

عشق را ذات اللدین سبب گفته اند فافهم - قوله "عشق طلب اب راقدم و
 روش است" یعنی طالبان را پاسه رواست و دستگیر است که عشق چشم بینا و گوش
 شنوا و زبان گویا است اینجام را از عشق بدان هر دو معنی در روش عطف تفسیری قدم
 است باید که در طلب عشق قدم در روش خواجگان خود کند بعد عشق او را به ایت میکند -
 قوله "عشق شیر پیشه عرفان است عشق خواجه جهان است" یعنی عشق
 شیر فضله معرفت است و پنگ صحرا حدیث است اول ما خلق الله
 العشق همین بیان است و خواجه جهان حضرت محمدی را خطاب و مقام است یعنی
 عشق متصرف تمام عالم هر چه در و خیر و شر همه از تصرفات عشق است که از قبل تمثیل
 است کیسه که این نوع تجلی عرفان دارد و خواجه جهان باشد - قوله "عشق سلطان
 مالک الرقاب ضابطه جهان است" از آنکه چون او متصرف خواجه جهان باشد

این افعال ضرورت باشد تا اورا این اسم درست آید چنانچہ گویند:

سلطان عشق خیمہ بہ صحرایا اگر زند ملک وجود را ہمہ زیر و زبر کند

یعنی عشق اگر خرگاہ تپور خود بر عالم آشکارا کند ہمہ موجودات را فرو و بالا اگر و اند بیچ

چیز بر صفت خود نماید زیر و زبر کردن لازم و ملزوم سلطان است و نواختن و گداختن و

بر آوردن و فرود و زیدن کمینہ شیوہ صاحب زبان است۔ قولہ "عشق میرایہ

روے خوبان است" یعنی عشق دلربائی خوب رویان و محبوبان است لبتو اگر

ازین عشق صفت خالق مجازی دارند می شاید کہ المجاز قظرتہ الحقیقت حسن و خوبی

عبادت از تناسب اعضا است و قبح عبارت از عدم تناسب اعضا است و این

ہر دو صفت خلق است نہ صفت خالق تعالی عن ذلک علواً کبیرا و رابطہ عشق با خوبی

ظاہر است از کلام حضرت مخدوم قدس سرہ فی محلہ جائے گفتہ اند کہ حسن و عشق تو امانند

یعنی ہمہ یکے اند لیکن گاہ باشد کہ یکے عاشق کسے شود کہ در نظر دیگر حسن پیدا شود اما در نظر

عاشق چیزے نماید کہ احسن است و آن چیزیکہ در خوب و زشت دبا بندہ دلہا است

آنرا جمال نامند چنانچہ گویند

ورائے حسن در روئے تو چیزیت نمیداند کسے کا نرا چہ نام است

یعنی حسن او در بیان نمی آید ان اللہ جمیل و سبح الجمال۔ قولہ "بسیار چہ گویم

عشق ہم این است ہم آن است" یعنی عشق ہم صفت خالق دارد و ہم صفت

مخلوق و ہم پیرایہ عاشق و ہم پیرایہ معشوق وَاللّٰهُمِّنْ ذَرِّئًا مَّحِيطًا و یا آنکہ معنی ہم

اینست و ہم آنست یعنی ہم خدائے است و ہم بندہ از آنکہ بندہ قائم بوجود او است

علاحدہ وجود ندارد و غیر او و عین او نہ بہ وجہ عین و بہ وجہ غیر پس ہم این و ہم آن

و نہ این و نہ آن مقرر شد الان کما کان فانہم۔ قولہ "قائل ہوتین الاشیا

ہم ازین بیان ماورگمان است" یعنی عشق مبداء و معاد ہرہ موجودات است و عشق

ظاہر و باطن ہمہ کائنات است اما وجہ وجیہ ہماں اول اوست نہ این و نہ آن
 هو الاول هو الآخر هو الظاهر هو الباطن و غرض حضرت قطبی قدس الشدرہ کہ قائل
 باشد تعالیٰ "هو عين الامثیاء" گفته است اشارت بر دیگران کرده انشاء اللہ تعالیٰ
 در فصل پنجم فی محلہ ذکر کرده آید۔ قولہ "عشق علمای را حجت و سلطان است"
 یعنی طایفہ علمای کہ جہتہا و ولیہا بنا بر مصلحت کنند۔ در علم اصول و فروع اصل آن ہمہ عشق
 است عشق در محل تصرف کردند و اصل دلیل شریعت و حقیقت ہمہ در قرآن است
 ہر کس را در ان مراتب اطلاع نیست اگر شود بجز ہدایت نیست چنانچہ حضرت
 بندگی مخدوم قدس الشدرہ فرمودہ اند فقیہ صوفی و شریف سنی تا در است خود
 منکہ محمد حسینی شریف سنی فقیہ صوفی ام و حق سبحانہ و تعالیٰ وصف قرآن میکنند
 چنانچہ "وَلَا رَطْبٌ وَلَا يَابِسٌ إِلَّا فِي كِتَابٍ مُّبِينٍ"۔ قولہ "عشق جان جہاں
 است عشق جان جان است" یعنی عشق جان جان است این عشق صفت
 اللہ رحمن است چنانچہ لولاک لما خلقت الافلاک این بیان ہم اذان جہاں
 است۔ وجہ دیگر آنست کہ جان عبارت از باطن است و باطن حق آن حب
 ذاتی کہ در مرتبہ لاہوت است لا یعلم تا ویلہ الاہو زیرا کہ مراد از جان نخست
 مطلق است و مطلق متصرف بود سوے کمال و مراد از جان جہاں مملکت را مرتب
 اعلیٰ است بر نسبت ادنی و مراد جان جان نہایت ہمہ بطون سوے ہویت غیب است
 چنانچہ حضرت قطبی قدس الشدرہ در آخر می نویسد کہ خواجہ جنید رحمۃ اللہ علیہ
 میگوید کہ النہایت هو الرجوع الی البدایت پس بدایت آنست کہ رب العالمین
 است و نہایت این است کہ کل شیء یرجع الی اصلہ۔ قولہ "عشق نہ آن
 است کہ من و تو گویم فلان و بہ ہماں است" یعنی عشق در بیان من و تو
 در نیاید تا گویم کہ عشق قائل است و یا مخلوق و حادث است یا قدیم و صانع

است یا مصنوع یا ذات اللہ۔ قولہ "عشق تیغ است عشق پیام است" یعنی در مرتبہ اول ولایت تیغ است کہ بجز صرف ذات فہم نہیں شود کہ من عرف اللہ کل لسانہ و در مرتبہ دوم نبوت کہ ہدایت است من عرف اللہ طال لسانہ پس ہمان مشقت مرتبہ ولایت است و حضرت بندگی مخدوم قدس سرہ در کسر نوشتہ اند کہ اول درجہ ولایت آخر مرتبہ نبوت بچند تمثیلاً نمودہ اند شکوہ بیان کردہ اند کہ سیرا حاجت افتد و کتاب اسماء الاسرار مطلع شود در محل بقدر حال نوشتہم اگر تمام نویسم ترجمہ سم شود و رسالہ طویل مینماید و امر رضا بود و آنچه مشکلا راعل کردہ ام بہ ترکیہ نقل رفتہ است نہ پنداری کہ در ترکیہ نفسانی نبشتہ آمدہ است و آما بنعمتہ ربک فحادثا اے منبر است۔ قولہ "عشق صیاد است عشق صید است عشق دام است" یعنی عشق گاہے بصورت صیاد بر آید جان عشاق صید کند و عشق بصورت صید و شکار بر آید و نیز عشق بصورت دام بر آید و بصورت دانه شود و گفتمہ اند محققان ما سلف کہ عشق شراب و جام است عشق نہ پنختہ نہ جام است

صیاد ہمو صید ہمو دانه ہمو ساقی و مے و حریف و پیمانہ ہمو

بقول محقق عشق را از عشقیہ گوفتہ اند نام درخت عشقیہ است بزبان ہندی سمنڈ سوک میگویند بیل است بر درخت سوار میشود و عجب خاصیت دارد کہ بر ہر درخت سوار میشود و او را خشک میکند خود تروتازہ میباشد خاصیت عشق بہین است این کہ سیرا سلم با شد استفہام است بمعنی نفی یعنی این عشق کہ بیان کردیم ہر کسے را سلم نیست الا ماشاء اللہ۔ قولہ "عشق ابلیس را شیطان است" یعنی عشق شیطان ہذا شیطان کرد و غیر معشوق را سجده کرد و نداد پس رد کرد و در عشق رد و قبول را اعتبار نے نیست اگر رد کند ہم عاشق است و گر قبول کند

ہم عاشق است و دیگر قواعد اصطلاح یعنی شیطان اسم فاعل است مشق از شیطنت و آن عبارت از بے فرمانی و استکبار و اغوا و این صفت ابلیس و امثال اوست میگویند کہ اورا شیطان نامند و عشق را شیطان گفتن اعتبار کہ عشق مقتضی شیطنت است در باب ابلیس شیطنت مقتضای اوست پس این اسناد مجازی باشد اینجائی عشق بصفات جلال است و شیطنت عبارت از بعد نیز آمده است۔ قولہ ”عشق آدم را رحیم و رحمن است“ یعنی اگر مراد عشق ذاتی دارند درست کہ اسناد رحیم و رحمن سوے او حقیقی است و اگر صفت او دارند اسناد مجازی است اینجائی عشق بصفات لطیف زیرا کہ عشق بصفات آدم رحمت ظهور کرد از ان توبہ او قبول شد و دیگر آدم را در جنت تنہائی شد از ان حق سبحانہ و تعالی رحیم و رحمانیت کردہ حواری آفرید کہ قولہ تعالی ان اللہ خلق آدم علی صورۃ اے رحمت رحمانیت بہتر است۔ قولہ ”عشق بے نشان است“ یعنی عشق را نشانے معین نیست بلکہ تجد و امثال لازمہ حال آن بے مثال است از آنکہ از عالم بیچون و بیچگونہ نشان از کجا باشد مگر آنکہ فانی فی اللہ و باقی باللہ شود۔ قولہ ”عشق را ہر جا کہ جوی چہ میگذرد چہ مصطبہ چہ کعبہ عریان است“ یعنی آشکارا است بر تہ خویش و پنهان است۔

بیت

او باہمہ در عیان و چشم ہمہ کور او باہمہ در حدیث و گوش ہمہ کر
 و چند مشنوی تمثیل عشق در کتبہا سے حضرت بندگی مخدوم قدس اللہ سرہ است اینجائی
 بحسب حال مشابہت بود نوشتہ
 آن سبز قبا کی چومہ پارہ بر آمد امثال درین خرقہ زنگار بر آمد
 آن ترک کہ آن سال بیغاش بدیدی اینست کہ امسال عرب بر آمد
 آن یار ہمانست اگر جامہ دگر کرو او جامہ دگر کرد و دگر بار بر آمد

آن بادہ بہانست اگر شیشہ دگر کرد
 گفتار رہا کن و نگر ز آئینہ غیب
 بنگر کہ چه خوش بر سر خار بر آمد
 کین شیشہ اشکال ز گفتار بر آمد
 قولہ "عشق شہید را تیغ بران است" یعنی عشق شہید را بصورت شمشیر می آید
 و می کشد این را تجلی جلال گویند قہر و لطف صفت اوست۔ قولہ "عشق گردش
 سنان است" یعنی عشق تعلق و گردش نیزہ و تیغ بکار داشت ہم بہ اعتبار تعلق
 عشق را قرار نیست۔ قولہ "عشق بر رخشن آزاد سوار چالاک جوان است"
 یعنی رخشن نام اسپ است عشق را تمثیل داده اند کہ عشق بر اسپ ارادت سوار است و
 عشق سوارے جوانے دارد

شہسوار آمد بہ میدان گوی چو گان باہتین
 کیت با سلطان عالم روے میدان باہتین
 قولہ "عشق صورتے ندارد و در ہر صورتے و جہتے پیدا و پنهان است" یعنی عشق
 در صورتے معین و مشخص ندارد و از آنکہ صورت پذیر عالم حدشان است و عشق با عالم قدیم ہم
 و زمان است بلکہ در ہر صورت و اشکال پنهان و آشکار است و تجلی او بہ مظهرے پیدا و
 پنهان است کہ قولہ تعالیٰ "اَیْنَما لُوْا فَاثَمَّ وَجْہُ اللّٰہِ" پس ہر جا کہ روے آرد
 آنجا ذات صفت است۔ قولہ "عشق را عظیم شان است" از آنہا کہ در طاقت
 بشر نباشد بلکہ آن کار از کار ہا بے خدای است پس شان عظیم است۔ قولہ "چہ گویم
 عشق بہان است و بیرون از ان است" یعنی چہ زبان کنم در تحریر تقریر بکنج
 چہ گویم عین آن است و غیر کن است میگویند کہ بہ اعتبار تجلی عشق بہان است
 ناما او بہ مراتب گنج مخفی است و بیرون از ان است کہ او را تجلی بہ مرتبہ در اولی است
 و چہ گویم ہمین اعتقاد کہ اورا نہایت نیست پس عشق را مقید و مطلق ہوا نیست از آنکہ
 ذات اللہ است نہایت ندارد۔ قولہ "عشق بہان افسانہ فیل و عمیان است"
 یعنی عشق چون تمثیل فیل است کہ در شہر کوران آمد ہر یکے خود بہ استدلال عشق چیزے

گفتند قیل تیعین آن بود و نه غیر آن بود چنانچه انا عند ظن عبدی بلی عین عیان
 است یعنی من نزد گمان بنده متم با من هر چونکه مرا گمان بر و قریب و بعید یا عین و یا
 غیر عجیب افسانه است۔ قوله "مجدالدین بغدادی از راه دیوانگی و سرافرازی
 از عشق با زمی خوش اشارت فرموده و اشاره او مارا بر دیده و جان است"
 یعنی در بیان عشق اشارت خوش فرموده است که نشان سرازل داده است اما این
 سخن عالی مجذوب و سالک نیست زیرا که سخن ایشان به طریق الہام است تا بعد از
 رابدان راه نشاند بعد در راه اضطرابی کرده این رباعی زبان خواجہ مجدالدین
 رحمتہ اللہ علیہ اشارت آورد و در خاطر بود کہ حضرت بندگی مخدوم قدس اللہ سرہ در کتاب
 سمر سالک مجذوب بچهار قسم آورده تمثیل داده بیان نیکو کرده اند درین محل مینویسم
 اما در فصل ہشتم بیشتر خواهد آمد باین معنی نہ نوشتیم تا تکرار نیفتد۔ قوله **بیت**
 "سرازل طعمہ ابدال شود" این جملہ قیل و قال پامال شود
 ہم مفتی شرع را جگر خون گردد ہم خواجہ عقل را زبان لال شود
 یعنی اگر عشق ازلی را ابدال بداند پس این شرایع و احکام اسلام صبا و امنثور اگر در دو
 مفتی شریعت را از در عشق جگر تمام خون شود و صاحب عقل را ہم زبان کند گردد و هیچ
 روایتی ازین نگوید بلکه مبہوت بماند۔ و دیگر معنی این را خاطر می آید بہ نظر حضرت بندگی
 مخدوم قدس سرہ کشف کرد کہ سرازل گنج مخفی را گویند کہ در خزانه او گنج سر با بسیار اند
 طعمہ ابدال شود یعنی سرازل غذای عاشقان گردد زیرا کہ سر خاصہ برائے انسان عاشقان
 است و این عالم بیچون و بیچگونه است معروف بوزاء الورا است میگویند کہ طعمہ غذا
 است و غذا چیزے است کہ تمام وجود اکل را احاطت کند و بدان غذا وجود را قوتے
 پیدا شود ہر گاہ کہ سرازل عاشق را بدین مرتبہ رساند من عرف اللہ کل لسانہ اثبات

معہ در ہر کتب لفظ "کر" است غالباً گردہ شود است

شود پس ہر آئینہ این آید کہ این جملہ قیل و قال ضایع گردد کہ در سر ازل فہم شد و ران
گفتگو را چہ متلع باشد و مفتی شرح را جگر خون گردد و مراد از مفتی آن طایفہ است کہ بعلم
ظاہری مانده و العلم حجاب اللہ الاکبر چون خوانند کہ بدین علم قدم پیشتر نهند توانند
کہ حجاب اکبر در سینہ ایشان است کہ زبان در قال و قیل گفتن آرامیدہ است و این کار
قطع نفس بجز کشف واضح نیست پس ہر آئینہ جگر خون گردد و عقل تمیز است بین این
چون اثینیت بوجدت مضمحل گردد و خواجہ عقل را درین مرتبہ زبان لال شود کہ بیان
گفتن نیاید۔ و خواجہ عبارت از آثار جلال و جمال است و اللہ من و سر ائہم و محیط
مقرر است فافہم و اغتتم۔ قولہ عشق را مبداء و معادے نیست یعنی
از عشق ذات اللہ مراد است قرار گاہ او کہ ابتدا و انتہا ندارد و اورا مبادی و مقاصد
نیست بلکہ ہمہ مقصود کلی و مطلوب اصلی است و قرار گاہ از روے لغت جائے قرار
است و او تعالیٰ من حیث الذات و الصفات منزه است از جائے و قرار عبارت
ازین است کہ اورا تبدیلی و تحویلی نیست بدین معنی پس بیان آن قرار این آمد
کان اللہ ولم یکن معہ شیء است این مرتبہ احدیت است بیت
کما کان الآن بیند کسے کہ از خویش بے خویش گردد کسے
عشق ہم ازینجا آید و ہم بدسجا باز گردد۔ و مبداء و معادچہ معنی دارد و راست گفته اند
المملکات لا یتناهی یعنی عشق از عالم ازل ظاہر گردد و مبدان عالم را ج کل شیء یوجع
الی اصلہ مبداء و معادچہ معنی دارد و ہر دو یکے اند و عشق چنانچہ یک رشتہ باد و سر اعتبار
کن اما در حقیقت ہمان یکے است چنانچہ مناسب این محل است بیت
یکتو تو کشتی سوے دگر جذبہ خوبان من تا رضعیفم کہ گرفتار دوسویم
یعنی یک طرف تو میکشی و میگویی کہ سوے خوبان مرو و از طرف دیگر خوبان میکشد و میگویند
این طرف بیا پس مثل من مثل رشتہ باشد کہ گرفتار ہر دو طرف است عجب کار عشق است

وَمَا تَوْفِيقِي إِلَّا بِاللَّهِ وِبَيَادِهِ اسْتَأْذِنُ اَزِينِ عَدَمِ كِهْ وَّلَكِنْ مَعَهُ شَيْءٌ مَيَكُونُ قَدَمِ مَرَادِ
 اسْتِ دَكْرَهْ عَدَمِ نَسْبِ نَسْبِ وِجُودِ اسْتِ وَاوَدِرَاكِي نَسْبِ وَاَضَاقَاتِ اسْتِ
 رَاسْتِ كَقْتِهْ اَنْدَا مَمَكِّنَاتِ اَلَيْتِنَاهِي اَزَا نَكِهْ مَمَكِّنَاتِ بِيذَاتِ نَا مَتْنَاهِي قَائِمِ اسْتِ
 دَر حَقِيقَتِ وِجُودِ نَا رُوپِ عَدَمِ مَتْنَاهِي ثَابِتِ شَرْحِنَا نِي عِبُودِيَّتِ وِر بُو بِيَّتِ بِرُودِ
 مَتَلَا زِمِ اَنْدَا اِيُو جِدِ اَحَدِ هَمَا بَدَوْنِ الْاٰخِرِيَا دَا يِعْرَبِلَا فَنَاءِ وَا لَمْ يُوَالِ لِمَلِكِهْ
 اِيْنِ اسْتِ پَسِ چُونِ مَلِكِ اُو رَا زُوَالِ نَبَا شَدَا وِر اَخُو دِ بَطْرِيْقِ اُو لِي زُوَالِ نَبَا شَدَا وَا زِ
 كَلَامِ حَضْرَتِ قَطْبِي قُدْسِ اَشْدَسِرِهْ مَعْلُومِ مَيَشُو دَكِهْ عِيْنِي اَز نَحْيِ اَلِدِيْنِ اَبْنِ اَعْرَابِي وِ مَتَابِعَانِ
 اُو كِي دِي كَر نَكْتِهْ كِهْ خُدَا كِهْ رَا مَمَكْنِ اَلْوَجُودِ - فَا مَا مَحْقَقَانِ چِهَارِ وِجُودِ كَقْتِهْ اَنْدَا - يَكِي وَا جِبَابِ
 دُو مِ مَمَكْنِ اَلْوَجُودِ - سِيَوْمِ مَمْتَنَعِ اَلْوَجُودِ - چِهَارِمِ عَارْفِ اَلْوَجُودِ - اِيْنِ رَا اِيْبَانِ كَثِيْرِ اسْتِ
 اَكْر تَمَامِ مَيَنُو لِيْسِمِ دَقْر مَيَشُو دَا نِي چِهْ تَعْلُقِ اِيْنِ مَعْلِ مَعْنِي بَا شَدِ حَرَكُو كِي نُو شْتَمِ وَا جِبَابِ اَلْوَجُودِ
 عِيْنِي بَقْضَةُ مَنِ الْعِنَا صِر مَمَكْنِ اَلْوَجُودِ وِجُودِ وِعْرَضِ - مَمْتَنَعِ اَلْوَجُودِ سِر مَيَبَانِ رَا عَارْفِ اَلْوَجُودِ
 بِرَا بِيَّتِ يَحْدِي اَللّٰهُ لِيُوْسِرُ هَمَنْ يَشَاءُ اَكْر كِي مَمَكْنِ اَلْوَجُودِ خُدَا كِهْ رَا كَقْتِهْ اَعْتَقَا
 كَر وِپَسِ اُو رَا جُودِ وِعْرَضِ ثَابِتِ كَر دَا اِيْنِ اَعْتَقَا وِ كَمَا اسْتِ بَا اَهْلِ تَصَوُّفِ كَا زِيَادِهْ
 وِ مَيَكُونِيْنِ كِهْ مَمَكِّنَاتِ اَلَيْتِنَاهِي عِيْنِي وِجُودِ مَمَكِّنَاتِ غَيْرِ مَتْنَاهِي اسْتِ چِنَا نِي چِهْ وِجُودِ وَا جِبَابِ
 اَز مَمَكِّنَاتِ صِفَاتِ مَرَادِ بَا شَدِ وِصِفَاتِ مُنْفَكِ نَسْبِ اَز ذَاتِ وِ ذَاتِ غَيْرِ مَتْنَاهِي
 پَسِ صِفَاتِ نِي زِهْمَانِ رَنَگِ كَر فِتِ وِ قَوْلِ رِيْسِ الطَّايِفِهْ حَضْرَتِ خَوَا جِهْ جَنِيْدِ بَعْدَا دِي
 رَضِي اَللّٰهُ عِنْدَهْ دَر سَتِ شَدَا لِحَادَثِ اِذَا قَرْنِ بَا لِقَا يُو لِمِ يَسْبِقُ لَهْ اَثْرُ فَا فَهْمِهْ
 قَوْلِهْ زِيْرَا كِهْ مَمَكِّنَاتِ اِيْنِ جِهَانِي وَا نِ جِهَانِي وِر اَنْخِصَارِ وِ وِر تَعْدَا وِ نَسْبِ
 اَكْر رِيْسَتِ هَلِ يَعْطَمُ اَللّٰهُ سُبْحَانَهْ عَدَا اَلْفَا سِ اَهْلِ الْجَنَّتِ وَا النَّارِ
 نَزَا جَوَابِ چِهْ بَا شَدَا نِ اَللّٰهُ اِيُو صِفِ بَا لِحَالِ "بَدَا نَكِهْ حَقَائِقِ عَالَمِ بِهْ حَضْرَتِ عَلِيَهْ
 كِهْ مَوْجُودِ بَا لِقُوَهْ اسْتِ وِر اِنِ مَرْتَبِهْ اَلْفَا سِ نَسْبِ چُونِ بِهْ اِذْنِ اَللّٰهُ تَعَالَى اَز قُوَهْ

پہلے آید ہر نفسیکہ از ممکنات بر آید بقدرت و ارادت خداست و ہر چہ مقدور ہو
 است علم خداے تعالیٰ بدو است زیرا کہ اگر با او نباشد تعلق قدرت بقدرت و ارادت
 چگونه باشد اما چون اہل بہشت و دوزخ ابدی باشند الفاس ایشان را انحصار نباشد
 و تمام دانستن عبارت از انحصار است انحصار اثبات و عدم انحصار نفی و اجتماع نفی
 و اثبات است اجتماع تقيضين است و آن محال است و محال تحت قدرت نیست
 لیکن ہر نفسی کہ بر آید بہ ارادت و قدرت اوست و علم بدوست زیرا کہ ایا شناختن
 حق بجانہ و تعالیٰ بعدد انفس کہ چہار وجود اند کہ چند وجود اہل جنت و چند وجود اہل دوزخ
 حاصل لایوصف بالمحال۔ وجہ دیگر آن است کہ عدد انفس و شمار وہاں اہل
 بہشت و دوزخ محال است و خدا سے را وصف بہ محال نمیکند یعنی ہر چہ کہ پیدا میشود
 علم او تعالیٰ با او برابر پس عدم تنہای را ہم بہ صفت عدم تنہای میدانند و تنہای را ہم صفت
 او میدانند و این از امور نسبی است پس تفاوت بہ نسبت با ما شدہ نسبت او تعالیٰ
 لافہ لا یتغیر بذاتہ و لافہ صفاتہ بحدوث الاکوان و بالآخر ہم ازین شہود
 قولہ الانسان سری و وصل لی یعنی انسان خلاصہ من بودہ من رسید قطره
 بہ دریا پیوست دریا شد۔ در اینجا بہ نظر حضرت قطبی قدس اللہ سرہ ہوا نق این محل
 قصیدادہ تمثیل آمد میگونی کہ چون بہشتیان در بہشت روند و دوزخیان در دوزخ حق بچاہ
 و تعالیٰ بہتر جبرئیل را بگوید کہ برو سلام من اہل بہشتیان را و اہل دوزخیان را برسان
 جبرئیل علیہ السلام حکم فرمان بیاید بہ بیندہ بہشتیان در بہشت نہ دوزخیان در دوزخ باز
 آید بگوید خداوند اتونیکو میدانی فرمان شود الانسان سری وصل لی کہ در انسان سری
 است بہ آن وصال شد باقی خاک و ر خاک الان کما کان میگوبید کہ وصال بدو
 طریق یکے آنکہ بہتر جبرئیل علیہ السلام تجلی شود ہمہ وجوہات را بہ تقاسم حق فانی بیند
 دوم آنکہ فناے حقیقی شود باز بوجود آید۔ سوال۔ اگر ترا پرستند کہ کلام مجید بدین

ناطق است وَالسَّلَفُ عَلَيَّ مَنْ اتَّبَعَ الْهَدْيَ لِيْ پس دوزخیان را سلام رسانیدن
 کدام وجه باشد چواسب - در خاطر می آید که وجود بهشتیان و دوزخیان من حیث موهوم
 محض است شریک اعتبار صفت کفر است و این وجود است من حیث التجلیات
 بالوحدت از ظلمت کفر بیرون است پس سلام اثبات یافت و وقت فناء حقیقی
 شود نه صفت اسلام مانده صفت کفر سلام هر دو قریب بدین جهت بود کل شیء
 یوجع الی اصله انشاء اللہ تعالیٰ در دو هم فصل کفر حقیقی و اسلام مجازی ذکر کرده آید
 وَاللّٰهُ اَعْلَمُ بِالصَّوَابِ وَاللّٰهُ الْمَرْجِعُ وَالْمَاٰبِ قَوْلُهُ عَاشِقٌ مَّعْشُوقٌ عَشِقٌ
 رایک خانه شطرنج بازی کرده است یعنی عاشق و معشوق و عشق از یک جانواتند
 و یکجا میباشند و یکجا خوانند رفت یکی از دیگری جدا نمی تواند شد میگویند شطرنج
 بازی بر سه گونه است یکی آنکه در مرتبه کثرت که هر مهره به اسم خاص اسمی ظهور کرد
 اکنون پیاده را بدستگیر خود پیاده شود به آن سلاح جنگ بخمال بسیار ای چنانچه خیال
 عیان شود در تو و دران پیاده و همچنین با هر مهره و درین حال خود را همچون مهره بدست
 غیب شناس کما قال اللہ تعالیٰ کَا مِنْ ذَا بَنِي الْاَهِوَاغِذُ بِنَا صِيْتَهَا اِنْ
 رَبِّيْ عَلِيٌّ صِرَاطٌ مُّشْتَقِيْمٌ و همچنان این خیال و عیان را بر مرتبه شاه رسان که قلب الهی
 عرش اللہ تعالیٰ را بر بساط وحدت دریاب و استوی را در خویش معاینه کن اینجاست
 فیض قدس است در مقام جمع الجمع این مقام خلافت است که حضرت آدم علیه السلام
 سجد و ملایک شد - و در طریق آنکه کثرت را بردار و دل بدست آید یک مهره شود بر بساط
 وحدت بر و بادشاهی کن چنانچه گویند
 بیت
 یک نفس تعقید بر او رنگ زندان شده است عالم اطلاق درویشان جهانے دیگر است

ت بیارای

۵۴ این مصرع در هر چند کتب منقول عنهم همچنین است -

آرے این نیز فیض قدسی در مرتبہ جمع چون کار بر تہ شہ مات رسد بساط و دیگر براہین و اکثون
در کثرت وحدت بازندہ است بمرتبہ دراز اور انبیا اللہ فوق اید بیہ از ان
نشان میدہند و این آنست کہ آرام ہمہ دلہا بدوست اگر طالب صادق کہ از خزاہن
این بساط دل بر کند و تسلیم نہد و سخاۃ انبساط همچون فرزند ہمنشین شاہ گرد و یقین
است کہ مرادات روزی شود بمنہ و کرمہ۔ سیوم طریق بر و است عجب حالے است
در بر و یک طرف وحدت است و دوم طرف کثرت یعنی کما مات میسر نیست کہ جمع
و تفرق بر دارد و بساط در پیچید و پیچیدین بر دو وجہ یکے آنکہ فنا کے کثرت بہ بقا کے
وحدت ہم در مرتبہ وجود رخ نماید یا آنکہ حقیقتاً معدوم گرد و چنانچہ الانسان سرعی
وصل بی بالا گفتہ شد۔ قولہ "باشد کہ عشق ابلیس و فرعون گرد و شاید ابلیس
و آدم نماید و شاید نرید و حسین بود شاید محمد و ابو جہل گرد و از رواہ ہم را از
یک نسل برین آرد عشق بت شدہ است عشق بت پرست شدہ است
عشق بت شکن شدہ است" زیرا کہ این ہم وصف شطرنج مثال است کہ ضد
یکدیگر آمدہ است قہر و لطف پیدا از و است عشق ابلیس و فرعون گرد و یعنی شاید
کہ بہ صفت جلال بر آید۔ شاید کہ ابلیس و آدم نماید زیرا ابلیس را کمال عشق میگویند
کہ ہمیشہ بحق تعالی فرمان برداری و سجدہ کردہ بود چون آدم علیہ السلام را آفریدہ در
بہشت آورد و بر ہمہ فرمان شد کہ سجدہ بکنید ہمہ فرشتہا فرمان برداری نمودند ابلیس
قبول نکرد و خاکی را سجدہ نخواہم کرد و فرمان آمد بکن و گرنہ مخدول خواہم کرد و باز گفت
ہر چه میخواہی بکن پس رو سیاہ کردہ مخدول گرد پس بہ بیند کہ چه عشق با حبیب
خود داشته بود کہ غیرے را در میان عشق قبول نکرد و چنانچہ پروانہ در یک ساعت
بر مشوق خود جان میدہد بہ این معنی ابلیس را عشق کامل میگویند کہ جلال و جمال
را جمع کند و عند کہ در میان او و خوا کرد و گندم خورانی این ہم عشق جلوه داری عشق بود

بہر فراق لذت وصال تمیبا شہبہ این معنی آدم علیہ السلام را لذت فراق نمایندہ نوبت
بجا آورده وصال در بہشت داد۔ و شاید کہ زید و حسین بود چنانچہ در میان ایشان ضد
مشہور است کہ شروع نزاع عورت بود این ہم بہ سبب عشق است۔ و ضد ابراہیم
و آذر در قصہ ابراہیم علیہ السلام مشہور است۔ اگر ہر یک سخن را تمام قصہ مینویسیم قصص
میشود و خود میخواہم کہ رسالہ طویل نشود۔ و محمد و ابو جہل گرد و در این عشق تجلی جلال
است کہ ابو جہل دیگرے را در اعتقاد داخل نکرد چنانچہ ابلیس کہ آدم را سجدہ نکرد۔
بر این مثال تصور کن خاصیت عشق آن است کہ بت شود و ابلیس نماید عشق بت
پرست و بت تراش شود و آذر نماید و عشق بت شکن شود ابراہیم خلیل اللہ علیہ السلام
نماید زیرا کہ بت معشوق و بت تراش عاشق اوست و ابراہیم علیہ السلام در مرتبہ
نبوت عشق بحضرت حق دار و صفت اوست

خود پرستانند خوبان لاجرم بت نام یا عاشقان را ہم ازین رد نام آمد بت پرست
این ہمہ کہ گفت بہ سبب تنوع صفات است اما تنوع صفات و کثرت اسما و افعال
ذات متکثر نکند و آن عشق اکنون بر صفتی کہ پیش ازین بود و ہوا الان کما کان
صفت اوست آری ما از عالم کثرت ایم از کثرت خالی نباشیم و او تعالی را مقام
و عدت است و ہمیشہ در و است از ان نگردد چنانچہ فرمود۔ قولہ محمد صلی
با عشق بسیار کشتی گرفتہ است عشق اورا بسیار بار بر زمین زودہ است
اما شویش (بہ بین) ہر بار بر خواستہ است و دوستی کشیدہ است
یعنی محمد صلی کیسود از عشق با زکرات و مرآت با عشق کشتی گرفتہ عشق بر و غالب
و خوار گردانیدہ و اللہ غالب علی آخرہ باز چون از دست اورا پاشد پشت
خم کردہ دستہا بر بازو ہازدہ برائے کشتی ایستادہ اما شوخی او بنگرید ہر بار
کہ از زمین مذلت بر قاست بازو ہازدہ برائے کشتی با عشق برآمد میگوند این

بہ بیان مراتب تجلیات عشق است کہ آتما نہایت نیست کہ الوہیت و عبودیت
 ہر دو باہمی اند سبحان اللہ زبے شہیا ز بسا طشا ہانہ را پیدا نمودہ و گر منگام پہلو انی نمود
 کردائینیت را بہ وحدت دست بردے نمود جز وہم و خیال مدید نہایت کار آجا
 رسید کہ درے است سر میر نند بر نبی اللہ کشودہ اندیا نہ اما بر محمد رسول اللہ صلی اللہ
 علیہ وآلہ وسلم تحقیق است صدق رسول اللہ کہ اولیا اللہ تا بہ آن حد نشان نمودار کرد
 عشق را تمثیل دادہ رفتہ اند این تجلی و راہ الہی است کہ بہت عاشق باز نہیاد و
 وَاللَّهُ غَالِبٌ عَلَىٰ أَمْرِهِ - قولہ "عشق قلاش است عشق او باش است
 عشق بت شکن و بت تراش است" یعنی عشق قلاش بیاک است آنچه خوش
 آید گوید و ہرہ موجودات لاشے و لا وجود بداند و عشق او باش پر و اسے چیزے و کسے
 ندارد و دعویٰ انی انا اللہ میکند میگویند کہ قلاشی و او باشی صفت اہل ترک را گویند
 یعنی آنہا کسے کہ از لذت و ہواے نفسی رستہ باشند ہیچ جز نفس ندارد نہ بہانند
 مجذوب مجرورانہ پیشتر در فصل مجذوب مجرور ابیان خواهد آمد و بت معشوق را گویند
 و بت پرست عاشق را گویند و بت شکن و بت تراش ز اہل را گویند این ہمہ آثار
 عشق است کہ این نوع از قلاشی و او باشی عشق است لیکن آن قلاشی بہر تہ احوال
 است و این بہر تہ افعال فافہم - قولہ "عشق از خدا جدا نیست" زیرا کہ عشق
 صفت ذاتی است نہ اضافی پس صفت از ذات جدا نیست ہمہ اوست تمثیل
 آورده منظر آدم علیہ السلام ساختہ بر ما و شما بہانہ ساختہ لکما قال علیہ السلام العشق
 ذریضۃ علی ما خلق یعنی بر آدم علیہ السلام میگویند کہ بر اسے عشق معنی آدم باید نہ
 صورت آدم پس محققان تمثیل دادہ اند کہ عشق بر خالق نمیشود عشق مخلوق ہیا کن
 تا حرفے از بحر المعانی دریا بی ہا ما شرط آن است در عشق قدم نہا دن کسے را سلم
 است کہ با خود نباشد ترک خود گیرد و خود را از اندیشہ کونین فدایے عشق سازد

چنان نفس را که خود را خدا گوید چنانچه حضرت بندگی مخدوم قدس الشدسره میفرماید۔
 قوله "معتشوق خدا است" بدانکه این لفظ را معانی مشکل است بارے ہرچہ وہ
 فہم خود بنظر حضرت قطبی قدس الشدسره می آید مینویسم زیرا کہ این لفظ خدا مخفی است
 اسم خاص است اطلاق آن بغیر حق روانیست

الہ است واللہ ورحمن خداے

فكان اسماً للذات مستجمعة لجميع صفات الكمال واصل خودی است و مرتبه
 احدیت بدین معنی باشد کہ واجب الوجود موجود بنفسہ است منزہ از حدوث و
 زوال و در مرتبه واحدیت خدائی ظاہر است یعنی ظهور او گنج مخفی است چنانچہ
 لفظ خداے درین بیت حضرت قطب الاقطاب اشارت میفرماید بحسب این
 محل یاد آمد

بیت

محمد آن جوانمرد است کہ دپیری نظر باز در تعال الشدا بوالفتا خدائی را تو میثائی
 مصرعہ اول مرتبه عین البیقین و ثانی مصرع مرتبه حق البیقین این تجلی حضرت مخدوم
 قدس الشدسره را توجیہ نام و مشاہدہ دوام است بوقت سکر فرمودہ اند و خدائی
 را تو میثائی یعنی حضرت مخدوم چنان تزکیہ نفس کردہ بودہ کہ دوئی را سخن نبود
 چنان فرمانبردار بود کہ تجلی احدیت را سر او از حضرت قطبی قدس الشدسره بودند
 بجز این چنین لایق فرمانبرداری حق تعالی کدام باشد مرتبه خود در عبارت نظم
 گفته اند۔ خدائی بمعنی خودی است کہے را خودی از تزکیہ رفت لایق خود را
 خدا گویند وَاللَّهُ عَلَيْهِ حَكِيمٌ اگر ترا پسند کہ عشق مبتدا خدا خبر و عشق مصدر
 در اول برین معنی یعنی دوست داشتن و یادوستی خدا دال است بر ذات پس اسناد
 چگونه درست باشد۔ این بر چند وجه در خاطر می آید یکی آنکہ مصدر گے بمعنی اہم
 فاعل باشد گے بمعنی اسم مفعول و اینجا ہر دو معنی است نہ اے عاشق و معشوق

حقیقی خداست و تعاییر اعتباری است و امثال این در استعمال آمده است چنانچه
حضرت محمد مصطفیٰ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم را حبیب خدا گویند حبیب فعلی است و فعل
گئے بمعنی اسم فاعل و گئے بمعنی اسم مفعول باشد و اینجا هر دو معنی است اسمی محمد مصطفیٰ
صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم محب و محبوب خدا است قافیم و وجه دیگر آنست که گفته اند عشق
خدا است یعنی ظهور آنرا میان عاشق و معشوق را بطه جنیت نیست مثبت این معنی
حکایت آنست که روزی امیر المومنین امام حسن رضی اللہ عنہ با امیر المومنین علی کرم اللہ
پرسیدند بابا ما را دوست میداری گفت آری باز پرسیدند خدا را دوست دارید یا دوست
میداری گفت آری امام حسن بوجه احسن سوال کرد و گفت در یک دل دو دوستی چون
میگنجی حضرت علی کرم اللہ وجہہ جواب فرمودند سوال ہم و جواب ہم بر تو گذاشتم جواب
امام حسن رضی اللہ فرمودند آن را بطه کہ با خدا است محبت است و را بطه با ما است
شفقت است سید الاولیا علی کرم اللہ وجہہ نہ سببارک بوسید و گفت این سخن از شکم
فاطمہ رضی اللہ تعالیٰ عنہا است نہ از پشت علی رضی اللہ عنہ در شان او این است الفاطمة
بضعة منی۔ قولہ آری عزیزاے عارفان فہم کنید کہ محمد حسینی چه بیان کرده
یعنی ایدوتان فہم کنید آنچه حضرت قطبی قدس اللہ سرہ العزیز بیان عشق کرد کہ حق و حقیقت
ہمین است و جلو ہائے عشق را بمراتب گوناگون نمودار کرد کہ امام دل است کہ بداند
و کہ امام گوش است کہ بشنود و کہ امام چشم است کہ بہ بیند این تہیہ عاشقانرا باشد چنانچہ
میفرمایند۔ قولہ اما این نیز تحقیق بدانید ہر چه گفت گفت عشق در بیان
نیامدہ زیرا کہ عیانی است نہ بیانی اگر خداے در بیان آید عشق در بیان آید چنانچہ
ذات اللہ کوین بحسب حال رباعی است رباعی
عشق پوشیدہ است ہرگز کس نہ بدیش عیان لاجہا بیہودہ تاکہ میسر نیاید عاشقان
ہر کس از پندار خود در عشق لاف میزند عشق از پندار فانی از جنین از جانان

یعنی عشق از عالم ملکوت است اور اسی کس بعین و عیان ندیدہ است اسے عاشقان
تاکے لافہا پیفایدہ زیند کہ عشق چنین و چنان است زیرا کہ ذات اللہ بیان شان
از ہمہ پندار ہا و گمانہا خالی است و اگر عشق را بہ بنیاد پس میان شان درست باشد
و ابیات حضرت قطبی قدس اللہ سرہ ہم ازین مشابہت در کتبہاے خود نوشتہ اند کہ
عشق را بجز ہدایت نمیرسد اما در بیان ہر چہ گوید فہم خود میرساند
بمستدکر بہ۔

ابیات

عاشقان را بجز ہدایت نیست	دولت عشق را نہایت نیست
آب و گل را برو کفایت نیست	عشق حسے است از برون بشر
شافعی را در روایت نیست	عشق را ابو حنیفہ در کس نگفت
چار مصحف از و یک آیت نیست	بوالعجب صورتے است صورت عشق

بشنو کہ چہ رمز حضرت قطبی قدس اللہ سرہ فرمودہ اند یعنی ملک خداے را نہایت نیست
یاد ایہ بلا فناء و کلا زوال ملکہ و طالبان خداے را طلب از ہدایت است ہدایت
خاص آن است کہ صراط المستقیم از آن ہدایت میکند و ہر کسے را مشکل عشق محل
میشود او میداند کہ این کار عشق جز ہدایت نیست زیرا کہ کسے را اہل عشق و محبت آفرید
اند مجذوب سالک گردانیدہ اند و مظهر ذات ساختہ اند فاما طالب میداند کہ عشق
مویہتی است نہ کسبہی است زیرا کہ از ان طرف ہبہ آمدہ است نہ ازین طرف
اگر بچشم نظر نمودے کہ اجمال باشد دم در میجوئند ز ندیس بین القولین این
باشد کہ عشق عطائی و مویہتی در حق مجذوب سالک است کہ جذبہ مقدم بر سلوک است
و آنکہ کسبہی گویند کہ عشق در حق سالک مجذوب است کہ او از سلوک بجز بہ رسیدہ است
این عشق را عطائی نباید گفت این عشق را نہایت نیست ریاضت و مشقت دارد
و طالبان خدا را کہ مجذوب سالک اند انرا طلب از ہدایت دارند نہ از ریاضت۔

معنی بیت دوم کہ عشق حسی الی آخرہ یعنی عشق فہمی و علمی و شعوری و بینائی و شنوائی کہ خارج از حواس خمسہ مردم است و آب و گل یعنی این جسم مردم ظاہر اور البندہ و کفایت نکند بجز ہدایت نرسد۔ و معنی بیت سوم کہ عشق را بو حنیفہ الی آخرہ یعنی عشق را بو حنیفہ کوفی درس نکرده است کہ خارج از حواس خمسہ بشری است پس امام شافعی را در بیان عشق بیچ روایت نیست اما عشق بو حنیفہ را بود کہ این چنین علم اصول فقہ و فروع آن انشا کردے کہ شب را بربیک پہلو غلطیدہ سی ہزار سکہ پرداختے و دوم پہلو روایات آن بر ساختے این ہمہ بدولت عشق کہ مراتب امامت رسانید پس بجز ہدایت نیست کسے را نبی کرد کسے را امام و کسے را ولی ساخت چنانچہ فرماید معنی بیت چہارم بواجب صورتے الی آخرہ یعنی صورت عشق شگفت تر صورتے است کہ چہار مصحف یعنی عوالم اربعہ کہ متفرع از ذات و صفات و اسماء و افعال نسبت عشق منزل او آسمان است کہ آن عالم و راہ الورا است از یک آیت او برابر نباشد چہا کہ آیات علامات و سورات و صلوات عشق را غایت و نہایت نیست و چار مصحف محققان ماسلف کثیر تمثیل آورده اند اما درین محل بہ یک تمثیل واضح کردم اگر ہمہ تمثیلہا مینویسیم رسالہ طویل میشود و قافہم و اعلم و اللہ علیہ حکیم۔

فصل سوم

در بیان سید محمد حضرت قطب العارفین شہباز السالکین بندگی محمد ووم سید محمد حسینی کیسے و از رحمۃ اللہ علیہ در کتاب اسرار اسرار خود چہل و نہم یکروز چنین اتفاق افتاد الی آخرہ فرمودہ اند و درین کتاب تمام اسرار اسرار چند از واقعات فتوحات غیبی خود حضرت قطبی قدس اللہ سرہ آورده اند کہ درین مصلحتہا بشمار است مرطالبان حق را قاطب را اشکال بجدانت و چند شرفاً

بدین سیرا شدہ است باین معنی ہرچہ در فہم خود آمد ترجمہ و لغو است بر مقدمہ
 این سمران است کہ در میان روح و دل ہم دیگر کلام شدہ است آنرا
 تشبیہ دادہ حضرت کاشف الاسرار در بیان آوردہ اند زیرا کہ طالب را تجلی
 شود یعنی جذبہ رسد و بعد از و تیز تیز سلوک کند مرد مختار شود یعنی وصال و فراق
 اختیار او شود و ہر نوعیکہ خواہد سیر و سلوک کند و طالبانرا ارشاد کرد کہ تو اندر چراچہ
 الطرق الی اللہ بعد دالفاس الخلائق ثابت است و حضرت کاشف الاسرار
 چون این مقام داشتند و حاصل کردہ مالک الاحوال گشتہ بودند فرمودند کہ
 قولہ "یک روز چہنن اتفاق افتاد یعنی خواستم کہ سیر در وجود خود میکنم بجز
 کشف ذات از خود بخود نشود شروع کردم از مقام روح خود کہ دریا سے دوم است
 جبروت نامند و روح انسانی خوانند و صلیفۃ اللہ گویند کما قال اللہ تعالیٰ قُلِ السُّوْحُ
 مِنْ اَمْرِ رَبِّیْ چہ ہم کہ قولہ "آبے طول و عرض او ما شاء اللہ تا چہ قدر باشد"
 یعنی اورا نہایت نیست زیرا کہ او عکس دریا سے اول است کہ لاہوت نام دارد ہزار
 اند ہزار سالکان درین دریا گم میشوند و صلیفہ را عین مستخلفہ میدانند و ایمان بر باد میدہند
 و آنچه در کشف ذات شود ہمین دریا گم مینمایند و درآسے آن نمیدانند ہم بدین سبب طولی
 و عرضی لایتناہی دیدہ میشود و مرتبہ کشف ذات و صفات خود میفرمانند و درین مقام آن
 دریا خود را قولہ "اما عمقش از گم زیادہ نیست" یعنی از دریا سے فنا اول حاصل
 است و آن عبارت از نصف اندام باشد۔ قولہ "جمع میروند" یعنی قالب
 و حقی و سر و نفوسات ثلاثہ و ارواح جمادی و نباتی و حیوانی و نفسانی و عقلی و ولایتی
 ہمہ میروند در فنا سے اول زیرا کہ دریا سے لاہوت بجز فانی فی اللہ و باقی باللہ شدہ
 آن مقام حاصل نمیشود۔ و مگر مراد شاید این باشد کہ ہمہ جمع مردان خدا سے میروند و آن
 جن ہمہ ہستم چنانچہ خود میفرمایند۔ قولہ "یکے در ان میان من ہم ہستم" یعنی

روح انسانی من یعنی باہر جمعیت خویش کہ از دریا سے دوم سو سے دریا سے اول کہ میر
 فی اللہ میکنم۔ غرض از دریا سے جبروت بسوسے دریا سے اول لاہوت سپر میکنم۔ لاہوت
 وجبروت و ملکوت و ناسوت را چہار دریا گویند دیگر بچند طریق محققان گفتہ اند۔
 قولہ شک و ختر سے سالے پانزدہ ہے اونیز میان آب میرود یعنی دختر مثل
 نفس مطمئنہ کہ عبارت از عورت است زیرا کہ قاعدہ علم است کہ نفس را موثت سماعی
 گویند تمثیل او نباشد الا بہ ضرورت کہ آن عورت برابر ما راہ لاہوت گرفتہ می آید و
 بلوغت یافتہ است این فیض قدسی باشد و بہ نور سبوحی بود از عالم لاہوت نشانی
 داروان متاع البیت یثبہ رب البیت مثال قریبیہ است از قاعدہ خداے تعالی
 ماندہ کہ بر سبالک است تجلی و دم از الوہیت و ربوبیت زنداین روح بجائے سر برآرد
 سبحانی ما اعظم شانی فراید و بہ محلے سرافراز میناید برہر کی تجلی کرد اورا جز خدا ندانست
 قدیم است و لیکن داغ حدوث در پیشانی او مستخرج من بین جلالہ و جمالہ
 ازین بیانی میکند در فضلہ و خدائیت طیرانی دار و در تحت سلطنت نشینہ فرمودہ
 است ازین بیان بسیار است کمتر نوشتہ ام رسالہ دفتر نمیشود۔ وقتیکہ نفس را
 تزکیہ شود لطیف باشد لائق تجلی جلال و جمال است حضرت مخدوم قدس اللہ سر بیان
 آن مراتب تر کردہ اند تمثیل دختر نمودہ اند کسیکہ ہزاران محل اندبہ شیبہ معنی روشن کردہ
 اند تا پردہ شرع قائم بماند بہنہ و کریمہ۔ قولہ "تحفہ این است ماہمہ تا کہ گاہ برہنہ
 ایم" یعنی بہ فناءے اول مستقیم چنانچہ پیشتر گفتہ شد کہ دریاے لاہوت مقام خود
 را تا کہ گاہ برہنہ است پس باید کہ موافقت کردہ محبت میرانیم و از مخالفت تجنب
 نمودہ ایم کہ من قاروق الجماعت فمات میتة جاہلیة قول رسول اللہ صلی اللہ
 علیہ وسلم کہ در اجتماع خوف ضلالت نیست فناءے اول حاصل کردہ بقائے اول
 نیست آوردہ طالب فناءے دوم و بقائے دوم شدہ میرودیم تا در دریاے وحدت

غوطہ خوریم و قنایے دووم و بقایے دووم حال کنیم ہر چند کہ پیشتر شویم غرقاب پیش می آید
 جامہ بالا بزرگان میر ویم کہ انکسیر یا دسرا دای عبارت از ان است۔ قولہ "آن
 دخترک را جمالی است کہ اگر از عکس بر تو او خلقت حورا باشد حورا جز
 دعوی خدائی نکند" یعنی حورار و حانی و نفس نیز و حانی شدہ است و حوزا
 اہل بہشت و نفس بمعنی تمثیل دخترک کہ یعنی نفس مطمئنہ است میگویند کہ نفس را
 این خطاب شدہ یا ایتھا النفس المطمئنة ارجعنی الی ربک امر اضیة شہ صیدہ
 فادخلنی فی عبدی و ادخلنی جنتی ہ یعنی بادل و روح و سر و خمی یکے گشت اطمینان
 و قرار آنجا یافت و یکے از ایشان گشت فادخلنی فی عبدی دل و روح و سر و خمی
 خواص نفس اند و دخول بصفتم اتحاد با ایشان شدہ یکے از ایشان گشت و ادخلنی
 جنتی رحمت رضا قرار داد و در بوستان شہود آرام یافت و شمار تجلیات راوت
 خود ساخت و اگر چنین لا بد ہم شکلی ہمچنین باشد حورا جز و دعوی خدائی نکند یعنی جز
 دعوی بندگی نکند یقال فلان سلطان اسے عبد السلطان لانه سلطان
 قال اللہ تعالیٰ کو تو از بانی و خدائی بمعنی خداوندی ہم بہت بدین اعتبار
 کہ ایشان اہل بہشت اند و بد حال باقی اند فنا و زوال برایشان روانے چنانچہ بادشاہ
 را خداوند عالم گویند۔ قولہ "رنگ رخسارہ و قد وبالاسے او از امر و شباب
 و از احسن صورت رفیرے میفرماید" یعنی تمام تمثیل عورت بدین صورت تجلی کردہ
 است زیرا چہ صفت علما ان است یعنی نصف بالاتمام صورت امر و نصف نرود
 تمام صورت و سیرت عورت باشد این نفس بدان صورت تجلی کردہ است کہ
 لفظ او مذکر است و معنی او مونث ما ہم بدین سبب مونث سماعی گویم پس صورت
 تجلی خود را اظہار میکند و میگوید کہ از دوست محاورت من است ترا بصیرت
 نیاست در و شنای او نیایی تا در شکوۃ چراغ من نہ بینی خود صورت روح از

عالم علوی آمدہ ام من قدوسی و سبوحی ام از ملکوت و جبروت و لاہوت تماشای
 برابر خود دارم من جمال اللہ و جلالتہ بروز سے یافتہ ام ترار و حالنی و توراہی از
 امر و شباب با حسن صورتی میخوانند کہ من نسبت یابی و تقدیرہ از ان نفس بدکارہ
 بحکم و فعل خویش من کشیدہ ام ترا صاف و پاک کردہ بیرون آوردم بر تو لایق تخیلی
 صورت امر و شباب و از احسن صورت ظاہر شد۔ قولہ میان من و او مقدار
 یک فرسنگی باشد کہ سایر سلوک بروح خود و میان آن عورت کہ عبا و حایل
 از نفس مطہینہ است مقدار آن تخیلی یک فرسنگ است بسیار قریبے نگفتہ اند کہ غیرت
 کار است یعنی روح و نفس یکے نشود میخوانند کہ یکے گردنی الجملہ گوید بیت
 انا من اھوی و من اھوی انا نحن روحان خلقت ابدانا

پس قلب و قالب و روح و عروج یافتند آنجا رسیدند بالاعین ذات و لا اذن

رباعی

سمعت و لا خطر علی قلب پیشتر

پس ہر چہ نہ آن منم چرا میطلبی

یا رآید و گفت کرا میطلبی

پس من تو ام و تو من کرا میطلبی

ور خود نگر کہ از خود بیرون آمدہ

این ہر خود بنامی و رنگ آمیزی است چنانچہ طبیعت شرط کار است و خود نما
 است و خود بین است ہر چہ کنی کنی گاہ مقدار یک فرسنگ گاہ در قشر دو با وام
 فاما اینیئت اوزا پل شدنی نیست خود نمایش را گاہ نظارہ این گاہ آن اما از
 جہت ادب حضرت قطبی قدس اللہ سرہ فرمودہ اند کہ میان من و او مقدار یک فرسنگ
 باشد و اگر نہ واصل کامل بودیکے در یکے شدن غیرت شرع در کار است۔ قولہ
 مراد خود و دعوت کرد یعنی آن تخیلی تمثیل صورت گفت بر حکم لود عیت الی کرا ع
 لاجبت اجابت کردم اعوانان و معینان او بطلب آمدہ دعوت شد یعنی ظاہر و
 لایق را بسوسے خویش کشد و مرتبہ عشق چنانچہ در متن جلوہ نموداری است۔

قولہ "چنانچہ شے را بر عروسے بہ احترام برندوران آب قیاس
یک فرسنگ مرا باوسے اتصال داوند" بشنودیکہ با تجلی پہ نوع تمثل شدہ است
حضرت کاشف الاسرار اتصال شد آنرا براسے طالبان مطالبات بانفس وروح تمثل
شود و اگر دندکہ غیرت شرع نبیشود زیرا کہ عقدہ کردہ آن تجلی تمثل را بمن تسلیم کردہ اند
کہ بر منگوہ فرمانبرداری شو بہ لازم است و نزدیک بانفس وروح بمعنی شہی و عروسی
است نفس سخن گفتہ کہ دل گوید تو آن ^{معنی} اگر چہ تو مثل و سہنی خلاصہ سہمی نہ ایگہ
متفرع از من شدہ من ترا ام اصل ام مرا شپیدہ اند ترا کشیدہ اند و بہرچہ
من ترا میخواہم ہمہ لذت و راحت و شہوت و عشرت است درین جا چہ
یادگار میبری بارے بذوق و خوشی گذران "و ایصال بانفس درین مقام
یاسنت یا واجب علی حسب اختلاف المذہب سنت و مروت پرودہ تھا ضامیکن
و قاعدہ محققان است کہ نفس با دل و روح یکے شد و در ہر سہ خلاف شد فراق آمد
و بہرے اتفاق شدن گاہے است مداومت محالات است کثیر تمثیل و بیان محققان
گفتہ اند اگر تمام مینویسم در ہر محلیات رسالہ نمی نماید گو یا کہ دفتر باشد بہ این معنی
در محل یک یاد تمثیل نوشتہ ام این درازی یافته است بہ این معنی نہ نوشتہ
عنا مبتدی را خواندن ملالے نخواہد آمد و کلام اشارتہاے حضرت کاشف الاسرار
فہم کردن جزوے علم باید تا قاعدہ معلوم شود کہ تمثیل نمائیدن گاہ قاعدہ نحو گاہ
منطق گاہ حکمت آوردہ معنی ثابت شود بعدہ ارشاد فرشد باقی دارند بہنہ و کریمہ
در فکر تمثیلات بودم قولہ "شخصے از غیب الغیب شاہد شد" یعنی تمثیل
از عالم لامہوت کہ در یاسے اول لقب گفتہ شد در ان مقام خود را مشاہدہ لامہوت مقام

معنی این عبارت تمثیل از ابتداے شکر است

تفہی است از سدرۃ المنتہی بالا است سیر طیر فرشتہ تا از جبرئیل علیہ السلام سدرہ
 پیشتر رفتن رضا نیست اولیا اللہ ازینجا پیشتر میروند کہ روح محمدی بالا است
 حضرت کاشف الاسرار میفرماید از سدرۃ المنتہی پیشتر صفت شکل است
 ہفت حجرہ اندوہر تضحی کرم اللہ وجہہ دربان اندوہر این تجلی حضرت کاشف الاسرار
 را در ان مقام حاصل شد "کاشف شخصے از غیب الغیب شاہد شد" یعنی روح محمدی
 برین مشاہدہ شد کہ فرزند مرتضی رضی اللہ عنہ از ارث بفرزند می دارد کہ بیچ کہے
 اولیاء اللہ بہ این نوع مقالات مقامات تصنیف کردہ ظہور نہ نمود بجز سید محمد حسینی
 گیسو و راز قدس اللہ سرہ را کشف بد خود علی حساب المحل در بیان آورد کہ کہے رافایہ
 رسد۔ قولہ جامہ بر ما انداخت چنانچہ کہے مر کہے را بپوشد "میگویند
 کہ کفر حقیقی آورد یعنی ہر حضرت رسالت اللہ وصال را شاہد نمودہ چنانچہ کہے رام کہے
 بیپوشد آن تجلی ردے کہر یا الکبریای ردائی و العظمت انرا سری عبارت
 از آنست بر ما تجلی کرد و بدان تجلی ما را بپوشید یعنی فناے دوم و بقاے اول دست
 داد و حال کلام این است اگر چه صورت بشریت و حالت برہنگی باچنان حال ظہور کرد
 لیکن میل آن نفس نبود تا راہ آن می شناسد چنانچہ خواجہ حسن بصری رحمۃ اللہ علیہ
 میگوید وقتیکہ من در اربعہ می نشستیم نہ من مرد و نہ او زن و براے این معنی فرمایاست
 زیرا کہ تمثیل تمام بصورت نورانی تجلی بود و در ان حالت "بہ آن تجلی خود را پوشانید
 چنانکہ کہے رام کہے پوشد کہ تجلی جمال بود۔ قولہ ہم خود را ہم بدان جمال و ہم بدان
 حسن و ہم بدان لطف عین آن دختر دیدیم" علیہ یعنی نفس و روح و دل یکے گشتم
 وصال کلی حاصل من شد۔ وقتیکہ لذت نفس ساکن گذارشت بجدہ دل و روح و سرو

بیدار عین آن دختر دیدیم "عبارت سہرین افغانی من شد من عاشق او در شرح این عبارت قلم نیاورد مگر شرح کردہ است

و نفس یکے میثوند وصال حاصل شود و محققان اربع عناصر ظاہری آب و آتش خاک و باد و باطنی نفس و دل و روح و سر را گویند و تا آنکہ عشق میان ما بہ کلی استخا و یافت دنیا
نفس و روح یکگانگی و ایصال کہ عبارت از دو اوج معنی است و دیگر معنی خاطر می آید
کہ ہر دو منظر نمودار شدہ عشق یکدیگر بہ وحدت سر کشیدہ المومن مرآت المومن مراد
از روحانیت است اگر وحدت حق مراد دارند بہ اعتبار تجلی ربوبیت باشد روح
را تشبیل و تشکلی بہ ربوبیت صفت ذاتی است منزه از ان تعلق ربوبیت با مرئوس
بہ اعتبار آفریدگاری تجلی است۔ قولہ ہم دوران میان از من و از ان دختر
مہتر عیسی سر بر کرد یعنی فی الحال ظاہر شدہ مراد ازین قلب و دل است کہ شاہ
فرزند است مرآہ را در اصطلاح ایشان اورا عیسی گویند ہندوت نامند و رئیس
خوانند خواجہ خضر نام ہند ناما شبہ ظہور القلب بعیسی لاندہ ظہور القلب فی
ساعت بعد الاجتماع کہا ان عیسی تولد بساعت قال ابن عباس کانت
ملکات الجمل ساعة واحدة کما حملتہ بندبہ و مہتر لقب ہند زیرا چہ او مہتر اعضا
است قدسی است ان فی جسد ابن ادم مضغۃ اذا صلیت صلیت بہا سائر
الجسد و اذا فسدت فسدت بہا سائر الجسد الا وہی القلب روح اللہ
و نور اللہ اورا دانند اگر چہ ہمیشہ بودہ است اما قلبی تر و دوسے داشت گاہ بہ بار روح
بار شدہ کثرتے بانفس یکے گشتہ صفت قلبی و منافعی داشتے زیر کہ روح را
تمثلے و تشکلی قرار دادہ اند و قتیکہ مقام مطہینہ لایق گفتن شد چنانچہ حضرت رسالت
صلی اللہ علیہ و آلہ وسلم را سایہ نفس نبود این ہدایت است اولیاد اللہ این مقام
نفس را رسانیدہ اند اما سایہ بر حق رسالت پناہ آخر الزمان داشتند اکنون بصفت
فانص بار شدت ظہور کردہ است از ہنہ پاک و مجرد گشتہ است از ان اورا عیسی
و مہتر گویند روح را پدر و دل را فرزند و نفس را مادر محققان قرار دادہ اند حضرت

بندگی مخدوم قدس الشریعہ در کتاب اسرار الاسرار سمر بستہ ہشتم بیان ہر سمر
 نیکو تفصیل کردہ نوشتہ انداچہ درین محل معنی تعلق گرفتہ باشد بہ نظر او نشان ثبت
 کردم اگر تمام سمر را معنی شرح کردہ ہیئتوں میں ترجمہ سمر میشود و رخصت ہیئتوں میں
 معنی چند اصطلاح معنی ظاہر کردن تعلق بود آنرا زیادہ و نقصان کردہ بیان سمر
 ترجمہ کردہ نوشتہ تا مبتدیان این طایفہ را فہمے روزی شود بایگفت اما نوشتہ
 غیرت شرع در کار است چنانچہ خواجہ نظام الدین اولیا قدس الشریعہ میفرماید کہ
 مردمان ظاہر نشانی شناسند اگر طالبے صادقے و مریدے واصلے می آید و عرض میکند
 آنچه گفتن باشد بایگفت چنانچہ در فصل اول نوشتہ شد۔ ہیئت
 نظامی این چہ اسرار است کہ فاطمہ بیرون آوی پکسے سرش نمیداند زبان درکش زبان درکش
 زیرا کہ بیان کلام محققان بچند سمر میکند کثیر ظاہر معنی کردن رخصت نیست بایگفت
 اقوال و احوال گفتن لسان کشیدن بہتر است بلکہ کلام افعال ظاہر کردن اولی تر
 باشد کثیر و جہے دارد بہ اشارت ہیئت خواجہ اہمت۔ و دیگر مراد از عیسے فیض
 قدسی است کہ بدان فیض آدم علیہ السلام مسجود ملائک شد و این عیسے علیہ السلام همان
 روح است کہ روح اللہ نام یافت و اجیا و امانت داشت و در بیان او سب
 دَائِدُنْہِ بِرُوحِ الْقُدُسِ چنانکہ روح را بکلمہ عیسی ادا کردن بنا بر این است کہ
 آن تجلی روح قدسی بود کہ بر انبیا تجلی کردہ است و اینجا گمان نرود کہ آن تجلی انبیا
 مخصوص است بلکہ اولیای است محمد مصطفی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم نیز بطریق اولی
 فرمودہ است چنانچہ حدیث قدسی لا یزال العبد یتقرب الی بالنزافل حتی اجبتہ
 فاذا اجبتہ کنت سمعہ و بصرہ و لسانہ یعنی صفات او فیض صفات ہی باشد
 و ذکر عیسے علیہ السلام از قبیل متشابہات است در قرآن و احادیث و کلام محققان بسیار
 واقع است چنانچہ شیخ بایزید قدس الشریعہ میفرماید الصوفیۃ اطفال فی الجہنم

مردان است که مادر فرزند را چنانچه بیواسطه پرورش میکنند چنان حق تعالی بیواسطه پرورش ایشان میکند و مجرد سبب کرده (قوله) فریاد بر آورد انا ابن اللہ یعنی ملازم و منقاد در فرمان اللہ ہستم۔ این ملازم را گویند چنانچہ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم فرمود ابناء التمانین عتقاء اللہ لکما قال اللہ تعالیٰ و ابناء السبیل ہیں مشکل میشود کہ راہ پسر چه معنی دارد و قاعدہ اصطلاح عرب است ہر کس بہ آنکا مشغول میشود ابن آن کار میگویند و ابن السبیل ای ملازم السفر یعنی کہ دانستی ہما معنی در کلام کاشف الاسرار حضرت قطبی تصور کن و خود را بچو نصاری کافر گردان و از گمان سوئے باز آئے و این صورت عیسے ابن مریم فہم کن۔ در شرح عقیدہ مولانا قاطب الدین نوشتہ است کہ در توزیت صریح نوشتہ بود کہ علیہ السلام انا ابن اللہ یعنی ملازم و منقاد این سخن از حضرت قطبی قدس اللہ سرہ نقل کثرت اند کہ ایشان فرمودہ اند کہ من در کتابت بچنین دیدہ ام و چنین میگویند کہ میان دانشمندان دہلی مدتی بحث بودہ است آخر برین کہ این بمعنی ملازم و منقاد قرار یافت و ہر کہ ملازم کارے باشد اورا ابن آن کار گویند و ابن السبیل شاہد برین شدہ است چون نصاری اصطلاح کلام نمیدانستند این صوری فہم کردند کہ کافر گشتند ایمان بر باد دادند و ہم در توزیت صریح بود نوشتہ ولدت نفسی ابن مریم با تشدید لام زایا تیدم عیسے را از مریم و نصاری علم قاعدہ تمیذانتند بغیر تشدید فہم کردند زایید را معلوم کردند کافر گشتند و میلان ناکسے را کہ این واقعہ پیش آید و علم جزوی ہم نمیشود اندا و تیز در حیرت می افتد دور جہل می آید اگر خود عارف نباشد و یا عارف بر سر ندارد او ہم کافر شود و در زمرہ نصاری در آید مثال و اصل شوند طولیان چون کافر شدہ اند ہم بدان طریق او شود چون مجاہدات در ریاضت بسیار دارند بر حکم آن حق تعالی برسند قدیم خود کشف و مشاہدہ روزی کند تجلی و تشریح آید و ایشان او تعالی را نازل در خود تصور کنند کافر شوند

نعوذ باللہ منہا این مقدار نسیب اندانچہ در آئینہ روئے تو نموده است آن نہ آن است
 کہ تو در آمدہ تو در جائے خویش ہستی و آئینہ بجائے خویش این نمودارے پیش نسبت
 ہچنان مثل الاعلیٰ برخوان مرشد و پیرانچہ ہم فرض است۔ الغرض آن مہتر علیہ السلام کہ
 مہتر اعضا است چون از میان روح و نفس مطمئنہ شد فریاد برآورد کہ من اکنون ملازم
 و منقاد حق ام و از ان اویم نہ از ان دیگر و پیش ازین گہے اتباع نفس و گہے بار روح
 میکردیم و دور می افتادیم اکنون از ہمہ تبراکردیم و ملازم خدا شدیم و طالب او گشتیم
 ہم ازین مشایخ سلف میگویند کہ نفس طالب لذات و شہوات دنیا است و روح
 طالب عقبی است و دل طالب مولیٰ است برین معنی ابن اللہ گفته ایم نفس را
 مادر و روح را پدر و دل را فرزند تشبیه محققان گفته اند۔ قولہ میانہ ان و او دعوی
 افتاد یعنی روح و نفس و دعوی افتاد کہ بدین روح گوید پس من از تن من بیرون آمدہ
 است چنانچہ حضرت قطبی قدس اللہ سرہ در کتاب کفر حکایت نفس و دل و روح
 میگویند درین محل چیزے منشاءے دعوی باید مختصر مینویسیم آنچه درین جامعہ تعلق
 داشته باشد۔ اول نفس میگوید دل را اُمی دل نہ آنکہ تو متولد و منتزع از من
 شدہ چہ شود اگر چہ تو مثل دہنی خلاصہ سمسی نہ آنکہ منتزع از من شدہ من
 ترا اُم فصل ام مرا شلیدہ ترا کشیدہ اند ترا باید کہ از رضائے طلب من و ہموار
 پس روی می گردی چنانچہ کاشف الاسرار نظم فرمودہ اند
 دختر چو مادر شد مرا من مادر خود را پدر اوزاد از خود این پسندیدہ ہرے ہرے بن
 بیت

ع۔ عبارت اسرار الاسرار این است در بیان ماہر خود دعوی افتاد۔

ع۔ سہریت ہشتم۔

ع۔ عبارت اسرار این است ترا باید ولد بار من باشی و ہموارہ پس رو من گردی۔

و بزرگان چنین فرموده اند الولد يتبع الام و بهر چه بین ترا میخوانم همه لذت و
 راحت و شهوت و عشرت است نزد این جهان چه یادگار برای اگر چند
 روزی ترا داده اند باره یاد دوشی گذران چیرا پشت بر من داده و چرا
 از من برگشته لحظه طوط من یکی قلب و انقلاب قرار گرفته هم ازین خود را قلب نام
 نهاده بازگشت با من متعلق شود به کلام من تثبیت باشش تا آنکه دل از
 راحت برود و آواز و مشتوس موسوس مانند بزرگ آمین می آید او در نقش دنیا میله
 کند - روح میگوید منم ترا اے دل از منم که منخ اوست کشیده ام که تو از و چکیده
 طرفه آنکه او با تو دعوی اصالت مادی میکند اگر نظر بچشم رغبت سوس او بینی هم چو
 او یکی از بندگان باشی هوای این جهان را ولذت این عالم را و تر نسبت بر من
 است روشن و منور به فیض منی پر تو از عکس نور من بر تو تافته است دانش و علم و
 فهم تو از ان است و این تشریف که ان فی جسد ابن ادم لمضغة اذا صلحت
 صلح بها سایر الجسد و اذا فسدت فسدت بها سایر الجسد الاوهی القلب -
 و حاصل کلام بیت حضرت قطبی قدس الله سره از عبارت معلوم میشود که نفس ماور و
 روح پدراست چنانچه بزرگان گفته اند ولدت امی اباها از او مادر من پدرا خود را
 و روح و نفس است پس در صورت ظاهری روح فرزند نفس است اما باطنی ابوالارواح
 نبی علیه الصلوة والسلام و ابوالاجساد آدم علیه السلام پس روح پیش از جد آفریده
 شد و در معنی نفس فرزند روح است که از دوازده به این معنی نفس را مونت سماعی
 میگویند که فقط مذکور معنی مونت در روح در عالم علوی آمده است و نفس بدکاره بر حکم
 و فعل از و کشیده است روح میگوید من درین معنی پدرم و تو و ظاهر مادی بعد

ن است روغن (اسمار)

ن بازگرد (اسمار)

ن ترویج (اسمار)

ن آواز او

ن منم ترا از جسم

ن روشن و منور

ن پرتوی (اسمار)

عبارت اسما این است طوط من یکی و دود اندر چه بر قلب و انقلاب الخ

نفس کہ دعویٰ مادری میگرد چون نسبت پدری روح اثبات یافت ضرورت مزرگی بیان
 خجالت در کشیده از دعویٰ مادری سکوت کرد پس در بیت حضرت قطبی قدس اشرف
 فرموده اند صادق آمد که دختر دعویٰ مادری کرد بضرورت فرزند شد مومن مادر خود
 را پدر یعنی روح پدر نفس شد کہ ابوالارواح گفته شد پس در میان مادر و پدر دل
 زائیده در ان صنع شری حق تعالی به بین کما قال علیه السلام انما من نور الله و الخلق
 منی و الهمیرین مشابہت حضرت قطبی قدس اشرفه نظم فرموده اند میگویند ہر کہ
 اتباع نفس کند بدوزخ رود بہ اتباع روح در بہشت رود اگر ہر دورا گذارستہ راہ
 خداے تعالیٰ گیرد بہ خدا رسد فانی از ہمہ شود باقی بدو گردد مشاہدہ حق تعالیٰ و تقاضے
 اوروزی میگرد و چنانچہ کہے مومن عورتے کتابی در کلام آورد از فرزند را بد اتباع
 مادر خود بکنند کہ آن کتابیہ است در شہوت کفر گرفتار گردد و ہلاک ابد شود و اگر اتباع
 پدر مومن خود کند یکے از اہل بہشت گردد میان مومنان داخل شود و اگر قدم پیشتر
 نہد طالب حق گردد و ہمہ را بگذارد راہ خداے تعالیٰ گیرد یکے از واصلان حق گردد
 و ہر جا کہ ہمائی ہمان حجاب شود و ہر چہ در بند آئی بندہ آئی و ما شغاک عن اللہ فہو
 ضہاک و ہر یکے بسوے خود میطلبد آنچه پیش خود است مینماید بہر جانب کہ دل میل کند
 ہما سجا افتد۔ دیگر معنی میان مومن و دعویٰ است بشو کہ انسان ظاہری را طالب
 و ملک و ناسوت نامند و باطنی را ملکوت و روح و سر خوانند۔ روح بر انواع است
 روح جمادی کہ آن باطن پیر مختصر است مثلاً آب جو ہرے است و باطن مری
 و تری و کذلک عناصر دیگر۔ روح نباتی کہ نموده است بعد اجتماع عناصر حاصل
 میشود و ہمچنین روح حیوانی و انسانی این ہر باطنی بر اقتضائے ہر ظاہری است
 و قائم بدو است کاندہ این روح متولد از دست اگر چہ بہ ارادت اللہ تعالیٰ
 ظاہر و باطن ہر دو موجود اند۔ دیگر روح علوی است کہ از نور ابوالارواح

محمد رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم پیدا است این روح اگر چه متولد از قالب نیست در بدن انسان ساری است توام و بقا سے ارواح حیوانی و انسانی بدین روح است لیکن چون قالب مہتر آدم علیہ السلام بہ کمال رسید ارواح انسان در پشت مہتر آدم علیہ السلام انداختند ہر یک روح بہ ارادت اللہ تعالیٰ از قالب مہتر آدم علیہ السلام فیض بشریت در گرفت پس آن مہتر جبرئیل علیہ السلام بہ امر اللہ تعالیٰ پر خویش بر پشت مہتر آدم علیہ السلام فرود آورد ارواح ہمہ برون آمدند چہا رصف ساختند است بویکو در رسید ازینجا گفتہ اند سوال بہ روح و تن ہر دو بود پس بدین اعتبار این روح نیز با قالب ہموار و اح مذکور متحد گشت و جنیت یکدیگر مقرر شد۔ و ارواح دیگر است کہ از اقتضای بشریت نیست متولد از ان و متحد بر ان ہم کہ توان گفت و از نفس ناطقہ فیض قدسی است چنانچہ ارواح اعظم۔ این را بیان بسیار است حضرت قطبی قدس اللہ سرہ در کتاب سمر ارواح اعظم را بیان کثیر فرمودہ اند اگر تمام بیان سمر مینویسیم عبارت طویل میشود انچہ این سمر چہل و نہم را بیان بود زیادہ و نقصان کردہ فہم خود رسالتیہ تحریر کردم و بیان سمر را فہم کردن مختصر نمیشود۔ و فرمودہ اند میان من و او دعوی افتاد چند نوع واضح کردیم این نوع ہم خاطر می آید کہ منشا سے دعوی مذکور این است چون ہر سالک تجلی حقیقت شود نخست حجابہا سے بشریت کہ ظلمانی است دور میکند سبب آن حجابہا سے ارواح کہ نورانی است بر میدارند درین حال سالک را وہم آن میزود چنانچہ روح و متشابہات در قرآن و احادیث و کلام مشایخ بسیار واقع است چنانچہ شیخ بایزید قدس سرہ میگوید الصوفیۃ اطفال فی حجر الحق عز و ان است چنانچہ مادر فرزند را بیواسطہ پرورش میکند همچنان حق تعالیٰ بیواسطہ ایشان را پرورش میکند و نفس میجواید کہ اتباع خود کند و این قدم اند

ہر دو پیش کردہ میگوید۔ (قولہ) فریاد میکند..... نہ از آن توام نہ از آن او“
 اسے روح نہ از آن نفس تنہا بل از آن ہر دو مجموع بہ اتصال ہر دو پیدا شدیم بدان نسبت
 کہ آئینہ جامع نہ لطفہ نہ حمل بجز قدرت بہ این معنی روح مثل است و تجلی ہمہرین است
 کہ روح را بہ کلمہ عیسیٰ ادا کردن درست دارند و دخترک بمعنی نفس مطہینہ است۔
 قولہ ”من از آن خودام و خود بخودام“ چنانچہ شما یہ ہم از نور واحد ہستیم از عکس
 و فیض واحد موجود شدہ ایم و قتیکہ نفس مفرکی شد و روح لطیف است ہر دو یکے
 شدند پس این گفتن شاید در خود خدا بیند و اصل عالم و حقیقت روح محمدی و حقیقت
 محمدیت است ظہور اورا اعتبار است بہ ہر اعتبارے اسمے و تاہم دار و روح اقصا
 گویند روح اعظم گویند روح الروح ابوالارواح و قابلیت اولی و اصل الاستعدادات
 و ام القابلیات و قطب الوجود تا مند و چون عنایت ربانی دست گیرد ہر سالک حقیقت
 محمدیت موصوف تجلی فرماید چون سالک بتاراج رود سالک بہ صفت حقیقت محمدیت
 موصوف شود ہر چہ او گفتہ این سالک گوید بناؤ علیہ فرزندے دخترک بر آید اگر بدین
 اعتبار حمل کنند بیچ ترا اشکالے نہاند۔ قولہ ”و آن دخترک بعد از آنکہ میگوید عیسیٰ
 از آن من است من خود را عین اومی بایم“ زیرا کہ ہر دو در یک تجلی است ہر یک
 آئینہ دیگر است۔ دیگر بہ بین کہ آن دخترک بالابیان کردم و گفتم کہ اتصال شد و
 بعد اتصال ظہور و دعوی علیحدہ میکرد آن ظہور کہ عیسیٰ نامیدہ پسر من است من خود
 را در و مخور کردم چنانکہ عاشق در معشوق محو شود و خود محو میکند عین او سیای ہم ہن شے واحد
 می بینم دیگر بیچ چیز نمی بینم غرض آن است کہ بیان این سمر کہ در میان نفس و روح

عشہ بعد از بیان ما ہر دو دعوی افتاد عبارت اسرار الاسرار این چنین است ”من میگویم عیسیٰ پسر من است
 او گوید پسر عیسیٰ فریاد میکند و مجاہد و از ما ہر دو تبری مینماید او میگوید از آن توام نہ از آن توام نہ خود بخودام“

و دل وغیرہ مناقشہ و مباحثہ است ہر یک بہ تمثیل کلام کردہ اند و ہر یک کے شد وصال کلی
 شد و در میان نزاع چنانچہ بیشتر نفس و روح بہ مادر و پدر تشبیہ دادہ نوشتہ شد
 بران معلوم خواہد شد۔ (قول) ”و آن آب“ کہ مراد از دریائے دوم جبروت است
 کہ مقام گفتہ شد ”سہر بسیر کہ با تو گفتہ بودم“ بہ ہنہ جمعیت بہ ”ہمہ منم“ زیرا چہ اصل
 قوام من ازوے است اور روح محمدی است محویت دروے حاصل من شدہ است
 و آن سہر و خفی و دل و روحانی دیگر ہمہ نفوس بہ اجمعین با من بہم و دروے خواند و ہم من
 شے واحد و احد شدہ ایم پس ہمہ منم کہ چندین نوع تکثرے و تعدوے نمودہ بہ این معنی
 حضرت قطبی قدس الشاہرہ طالبان را امثال نمودہ اند کہ نفس ظاہری دروے محو
 باید کرد تا لایق بر آن نفس تجلی شود۔ قولہ ”وہو العلیم الحکیم“ یضع لشی
 فی موضعہ ہر گاہ این سہر از تجلی اسرار است و آن حکمت الہی است ختم کلام ہم
 بہ صفت علم و حکمت او تعالی فرمودہ اند ہر کہ اہل سعادت اند چون تاویل میسر نگردد
 سخنہائے ایشان بہ ایشان گزارند از دایرہ ادب تجاوز نہ کنند کہ بر خورداری دارین
 است الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي هَدَانَا لِهَذَا وَمَا كُنَّا لِنَهْتَدِيَ لَوْلَا اَنْ هَدَانَا
 اللَّهُ۔

فصل چہارم

کہ حضرت قطبی قدس الشاہرہ حروف مقطعات در کتاب سہر شیت کردہ اند در
 آن یک سہر را جب حال خود ترجمہ نوشتہ شد تا عزیزان را فایدہ میرسد اما بہ
 فہم خود نوشتہ ام کجا قدرت دارم کہ کلمات اسرار او شانرا بیان مینویسم آنچه

بہ عبادت اسرار الہی است ”واللہ علیم حکیم“

از بزرگان خود آموختہ بودیم همان بیان را زیادت و نقصان کردہ ہم خود رسا شدیم

سہر شاہ و حکیم

قولہ "شاہ یعنی باشد" یعنی عین کہ وجود مطلق است مفید میگردد و ممکن الوجود شود
قولہ "کہ بر صدر دل او نقطہ غین بتوان بہا" یعنی روا باشد از عین کہ آدم است
عین کہ حوا است پیدا کند و عاشق را معشوق سازند و معشوق را عاشق گردانند بہیت

آدم معنیش میخوانیم ما شاہ از حوا ازین رو خواندہ ایم

ن شاہ

قولہ "او از کاف تا قاف طوار" یعنی آن عین کہ عبارت از وجود مطلق است

از کاف کہ ابتدای عالم است تا قاف قیامت طہارت و قدسی کہ بنی الامتلاہ

علی الطہور اشارت بر آن است۔ وجہ دوم آنست کہ کاف کفر حقیقی کان اللہ

دلہرین معہ شئی تا قاف اثنینیت و ہم کہ بر مقتضای حکم میان داشتہ طوے و

ن آن از بعد سے وارد اگر از میان شود سہرا لکن کما کان عیان میشود۔ وجہ سوم آن است کہ

کاف کفر بمعنی سہراست تا قاف قرب طیر دار ہر پوشیدگی از تجلی کفر است از آن

طیران کردہ باز قرب بہ تجلی دیگر میکنند می پرد۔ در اصطلاح محققان کفر بمعنی سہرا گنہ اند

ن قاف بقول از کاف تا قاف یعنی عین کہ نشان مرد است و عین بانقطہ کہ نشان زن

است پاک و پاکیزہ اندازان بہت کہ انبیا و اولیا از ان متولد میشوند اگر نلید و ما پاک

باشد چنانچہ عام گمان بر برد این صلاحیت ایشان را نباشد از ابتدا تا انتہا بر حق

مردان خدا سے تعالی طہارت است۔ قولہ "وا زب تانی" و آن عین کہ عبارت

ن فی الرجوع وجود مطلق است از بدایت تا نہایت کہ النہایت الرجوع الی البدایت چون

نہایت بر رجوع بدایت باشد لا بد نہایت و بدایت او یکے باشد نحو مثال است

اولیا اول درجات الانبیا ثابت است پس تا چہا باشد بدایت و نہایت او بہین

قرب باشد۔ و دیگر وجه آن است کہ از ب بیگانگان تا می یگانگان قرب است
یعنی او کہ دعوت میکند کفار را سوی خدا و در آن قرب است زیرا کہ او دعوت
میکند سوی خدا و اولیای خدا **الَّذِينَ يَدْعُونَ رَبَّهُمْ بِالْغَدَاةِ وَالْعَشِيِّ**
صفت ایشان است بودن با ایشان ہم قرب با اللہ است اورا صلی اللہ علیہ وسلم
بانفس و حرص و ہوا بودن و با تجلیات و تمثلات و مشاہدات بودن ہمہ است
و دیگرے رائیت جز نبی صلی اللہ علیہ وسلم۔ قولہ "اوراق است" این قاف
از حروف مقطعات باشد و جمع ورق ہم باشد بقول محقق از ب تا می اورا
ق است یعنی از بالا تا فرود اوراق است کہ ہر موسے از ان بہ مثابہ سبزہ
جو بیاران است و کاہے چون کوہے است از آفرینش علوی و سفلی آہے ہر جا کہ
زمین صلح است نباتات ازینجا بسیار است پس او ہمشابہ عرش است و
اوراق حاملان او حفت الجنة بالملک و ہات است میگوتند کہ ہمشابہ عرش
چیت یعنی محل قعود و جلوس است عرش سقف خانہ است۔ قولہ "زیرا کہ او
ض الف دوازده است" این را سہ وجہ بہ نظر حضرت قطبی قدس اللہ سرہ
بیان کردہ آید یکے آن است کہ عین وجود مطلق است ضد مرکبات است یعنی
فردا حد است و چہ دوم آن است کہ او **ض الف دوازده است** الف
ستوی است و اولتوی بہ دوازده درجہ ہفت امہات صفات و پنج حواس
خلق من عوج این است و یا از دوازده الف را دور کن دوازده شود الف ۲ دوزہ
را یکے بہ دو میں ز دواز نقطہ بحر شد و با آنکہ معنی چنن باشد اواز بالا تا فرود
ہمہ قشر است خبر از مغز حقیقت ندارد زیرا کہ او ضد راستی است از راستی تصور
نیست شا و سرواہن و مخالفون ہمین سبب است چنانکہ ابیات
زن راست نواز و انچہ بازو جز زرق نواز و انچہ سازو

زن چلیت نشان گاہ نیرنگ در ظاہر صلح و در بہان جنگ

چنانکہ دوازده نہ عین و نہ غیر۔ وجہ سیوم آن است آن عین را ضیاء و روشنائی
دوازده ہزار است تا دوازده ہر روح از وزاوند کہ تمام کارخانہ خدای پرستی ایشان
است و دوازده سبط ہم مبنی ہم بر ایشان است از انکہ (قولہ) او ہمنشین با آن
ورا کردہ است یعنی عالم و را از نشان میدہد و را سے و را اشارت بعدم تنہای دارد
و نفس آدم نیز متنہای است از انکہ چاشنی عالم تقادارد من عرف نفسه بانہ و سرا
الو سرا عقل عرف سربہ بانہ و سرا الو سرا ستر یھما الیتنا فی الافاق و فی
الفسیہ ہین است کسیر کہ بہ این نوع نفس متزکی دست داد پس او ہمنشین بحق
تعالی است کہ او را اوراد نیست و سر انجام آیت است کہ وحدانیت خود را در کراہت
آسمان بنمایم و ہم در نفس ایشان بنمایم و فی افاق مسالکان مجذوب رانی تقسیم
مر مجذوبان سالکان را۔ بیان سالکان مجذوب در فصل ہشتم خواهد آمد۔ ہمنشین با
آن ورا این معنی شاہد باشد یعنی انا جلیس من ذکر لی گفتہ والا کو ترک الذکر و
نسیانہ۔ چنانچہ واسطی رحمۃ اللہ علیہ گفتہ کہ در ان مرتبہ محمد صلی اللہ علیہ وسلم نور ذات
عین ذات است و برو چنانچہ در آئینہ نظر کنی

بجز ذات چیزے نباشد بنود بخود خویش خود ہمنشین نمود

”انہ لیغان علی قلبی“ والی الاستغفر اللہ فی کل یوم و لیلة سبعین مرتبہ
ہمین حجاب را دفع کند غرض از شعور این است و الہام اشینیت رجوع نمودن ہر وقت
کہ حضرت رسالت پناہ علیہ الصلوٰۃ والسلام تجلی می بینند و استند کہ ہمین مقصود است
کہ آن نور ہمین تقاضا میکند باز ازین ازید تجلی نماید تا جان عاشق را فراق زیادہ شود ہر
در یوم و شب ہفتاد بار استغفار میکند۔ یہ این معنی حضرت بندگی محروم قدس سرہ
در الو را گفتہ اند کہ حضر بر این تجلی نیت و خزانہ او چه کم اید کہ برین منحصر شود۔

اقتداء و الله تعالی بیشتر در ادوار خواهد آمد. قوله "اشارات ترقی از ادنی
به اعلیٰ رود یعنی ظهور الذات بالصفات بدایت قاص نه اخص الخواص همین است
"و فیما نحن فیہ" یعنی در بیان مقطعات که ما یم قضیه بر عکس مطلوب است
که حجاب الذات بالصفات طرفین را اعتبار است در حق مجذوب سالک و سالک
مجذوب اما ظاهر عین عین میشود باید عین عین گردد قضیه بر عکس این است گفتیم که
واجب به تقید ممکن میگردد پس عین عین شد اما عین هم عین گردد چون تقید
نقطه را اعتبار بکنند چنانکه خط موهم را در دایره قاب قوسین اعتبار میکنند آن در وقت
آن طرح میکنند هر دو قوسین یعنی قوس احدیت و وحدانیت یک دایره وحدت میگردد
چنانکه گویند.

فالبخر کمر علی ما کان فی قدام ان الحوادث امواج وانهار

انچه در فهم خود آمد متمثل داده نوشتم در کتاب جام جهان نما قوس احدیت و
واحدیت خوب نوع واضح است که را غرض اقتد به بنید. قوله "حکمت
الابیر اسر سیئات المقر بن" شیخی نیکو کاران بدی نزدیکان است مقتضی
مقام قرب است. مثالش بشنو. (قوله) "قتل غلام حسنه خضر بود" از
آنکه ما فعلته عن امری گفته یعنی این افعال که من کردم از قتل و خرق و
اقامت همه امر و فرمان بود از تصرف نفس من نبود من چون ام چون بجنبانند دلها

جنبش که خضر را کشف بود موسی را وحی چنانچه گویند بیت

فاعل جنبش است و تکین است و عده لا شریک له این است

(قوله) "وسیه موسی خضر روح است موسی قلب و (قوله) "امتناع

از قتل حسنه موسی خضر" مقصود آن است که جلال مثبت جمال است

مظهر جلال محقق مقصود و دوم غیر مقصود و یا مقصود بالذات و یا مقصود بغير گوی باز

(قولہ) "بین الخضر و موسیٰ استوانیام" آری ناقص و اس کے کامل آنت
 و ازین بیان کہ قتل غلام حسنہ خضر بود و سید موسیٰ معلوم شد کہ موسیٰ مقرب
 است و خضر از ابرار ازین بیان کہ امتناع از قتل حسنہ موسیٰ و سید خضر موسیٰ
 از ابرار باشد و خضر از مقربان پس استوا و برابری لازم شد جواب گفت میںہا
 استوانیست موسیٰ علیہ السلام و خضر مختلف فیہ و اولوا العزم از مقربان و غیر او
 از ابرار زیرا کہ در فصل اول قصہ موسیٰ و خضر علیہ السلام بیان است کہ قتل غلام
 و سوراخ کشتی و استوار کردن دیوار مہربین است۔ قولہ "ابو عثمان مکی"
 مرید و خلیفہ خواجہ جنید رحمۃ اللہ علیہ و آن روح اعظم است ما اورا فیض قدسی
 نامیم ابو عثمان خفی است کہ اولیائی تحت قبائی لایحہ فہم غدیری کنایت
 از و است "بر صوفیان بغداد" بر حامد مصفاات و ذمائم حرکات کہ شکر دل اند
 اولئک حزب اللہ ط الا ان حزب اللہ ہوا لفلحون بہشت اے صوفیان
 عراق "و اصحاب روح" و اے مشائخ بغداد و اہل قلوب و ابصار ہزار ہر
 ہزار خند تھاے آتشین" کہ مکان نفوس و مکاید شیاطین است کہ تازی
 اند و گوہہاے پر خار" و صفات روحانی و حیوانی و مار و غار "قطع باید کرد"
 کہ کذا الوت حجاب من نور و ظلمة و نار و تلخ اشارت بدو است یعنی چندین
 ہزار پردہ ہا از روشنی و تاریکی و آتش و برف است درین راہ "اگر کردید سخ
 مان" یعنی خوش وقت شما" و اگر نہ در چہ کاراید در چہ مصلحت اید
 اے فرو ماندگان بمقدار" یعنی اگر قطع بگو و پید پس شما در چہ کار مصلحت
 می باشد شما فرو مانده اید و شمارا ہیچ مقدارے و مرتبہ نیست۔ "جنید رحمۃ اللہ
 علیہ" صوفیان عصر را جمع کر و گفت ازین خند تھاے آتشین و گوہہاے
 پر خار چہ عنایت توان کرد و حکم و شاورشہ فی الامن و عافیت و بھار

السرحد و پدر بندہ سہمی النبی ابو الفتح ثانی سید محمد حسین قدس اللہ سرہ
تصنیف کردہ اندیشو

ابیات

ہزاران خادق بیابان بے
زکھسار پر خار باید گذشت
گذشتند زان رہ بمقصد شدند
درین راہ خار معیلان بے
زکھ ہاسے پر خار باید گذشت
وگر نہ پند انم کجا میسر و نہ

”اتفاق کردند مراد فنا دارو بہ احدیت“ یعنی فنا بمقام احدیت فانی شدن در
مقام احدیت کہ عبارت از عدم ملاحظہ شئی است و فنا انصاف است ہزار در ہزار بار
در راہ او فانی شوند“ و مراد است تلخیصی نامرادی چشند باز ”اگر یکبار رہ بسوئے مقصود
برند“ رایگان باشد جنید ”رحمۃ اللہ علیہ“ گفت من ازین کوہ ہا و خندق ہا جزیکے

ابیات

پے سپر گروہ ام“ معنی درین نظم است

رئس زمانہ جنید این بگفت

ازین خندق و کوہ ہا جزیکے

میگویند کہ خندق ہاے آتشین و کوہ ہاے پر خار مراد فنا دارند این عبارت در مرتبہ لاہوت

ابیات

ہزار و اگر صد ہزاران مرار

بمقصود یکبار گریسری

زیرا کہ او را و الوراہ است ہر چند کہ بمقصود رسد باز قصد او باقی است طالب
با کجا تمامی حاصل شود قولہ ”حریری گفت“ سخ تو جنید بارے یکے کہم و خندق
قطع کردہ اما مسکین حریری جز نہ گامے زرفتہ است“ مراد از یک خندق
فیک کوہ حجاب ظلماتی و لغباتی است یعنی از قید نفس بیرون آمدہ ام و شیطان تبار
کہ بہین الیہا مشرک باید و مراد از س کلام صفات نباتی و حیوانی و شیطانی است

دو دیگر از شریعت و طریقت و حقیقت پیشتر برقت تا شر شیطان از من رفت کہ
 در نفس خود صفات حیوانی نیست بجز کشف صفات او چنانچہ بیت
 یک قدم بر نفس خود نہ وان دگر در کویست ہر چه بینی دوست بین با این با آن کار نیست
 و حجب تو ذاتی و ذاتی را اندازہ نیست از بسیاری یکے میرود و دیگرے می آید۔
 قولہ شبلی نعرہ بند کہ خوش وقت جنید کہ یکے کوہ و خندق قطع کرد و
 خوش وقت حریری کہ گامے درین رہ رفت بیچارہ شبلی کہ
 گرد این راہ ندیدہ است یعنی شبلی قدس اللہ سرہ نعرہ زد و گفت کہ خواہ
 رحمت اللہ علیہ و حریری ہر چه مقام خود بود گفت فاما خود بیچارہ کہ گرد این راہ
 ندیدہ است کہ آنرا بعینہ ظاہراً و باطناً در بیان گفتن تو اند کہ ہر چند مقامات
 میگویند ازین رویشتر است بہ این معنی خود را نظر کردہ گفت کہ گرد این راہ ندیدہ
 است لیکن گرد این را اکثر مباحث است در طلب مطلوب من عرف قلبہا
 مطلوبہ سهل علیہ بنال مجہود چون مطلوب غیر متناہی است بیچارہ طالب
 را از کجا صورت قرار نماید ہر چند کہ پُر پُر مینوشد تشنگی زیادہ تر میگردد و بعد از آن
 غایت شدت شوق میخواہد گرد این راہ بگرد و تا در اقدام طالبان گرد آید۔
 کما قال اللہ تعالی قل لو کان البحر من اللحم لآکلناہ و لکن البحر قبل
 ان تنفذ کلیمت ربی و لو جئنا بمثلہ لآکلناہ من راسہ و ذیابنہ و من سائرہ
 اصطلاح آن است یعنی اے محمد اگر دریا ہاے روے زمین سیاہی گرد و
 داز بر اے آنکہ افعال و اسما و صفات حق بنویسید ہر آئینہ تا قدر تمام شد
 دریا اگر چه بار بار باد و آرنندان دریا ہا را پیش آید آنکہ تمام شود آن افعال و اسما
 و صفات کہ مراد از گام باشد لیکن سخن شبلی رحمت اللہ علیہ مشہور است
 مائل درین سخن بجنید کہ چہ گفتہ است کہ این صوفیان را ہر کہ در این

مقام محمودی و مہیم محمدی و حاکم احدی و واحدی یعنی احدیت و واحدیت شدہ
اند تمام نفسانیت رفتہ خودی خود رفتہ ترک خود گرفتہ یعنی این صوفیاں پسند اند کہ
خود را خدا بپندارند یعنی محو اصل و فنا کے کلی و یا مقام معرفت و محبت و حسب غرض این
قوم صوفیہ تو ہے اند کہ محو فنا کے وجود خود و ہمہ وجودات در نظر ایشان موجودات
است و یا ایشان مقام معرفت و حسب اللہ دادند و با ایشان محبت فراق و حسب
وصال دارند کہ قولہ تعالیٰ وَمِنَ اللَّيْلِ فَتَهَجَّدُ بِهِ نَافِلَةً لَّكَ عَلَىٰ عَسَىٰ أَنْ يَبْعَثَكَ
رَبُّكَ مُقَامًا مَّحْمُودًا در ذیل خرقہ ایشان بستہ اند و ایشان چون نقطہ
پر کارند حرف احدیت و کلمہ واحدیت را و مہیم احد و حاکم احدیت را نمونہ ایشان
ساختہ اند چنانچہ

بیت

اذا حمدتہ احدی سے نیست میمے بمیان حجاب معنی است

این مہیم را بطہ احد است یا احد مقصد و بذات نیست ہم از ان صفر کے خانی است
نزد اہل اعتبار ندارد و از انکہ اعتباری است نہ حقیقی و در اصل را یعنی خلقت
کہ عین خلق احدیت و احدیت صفائی و جلال کے ہم از ان نظر عین عین یافتہ
است و دیگر آنت کہ ایشان صدق اخلاص و علم البیقین پدید آید و در گریبان
ایشان کردہ است یعنی این عوفیاں محبت بہ خدا کے تعالیٰ کثیر و از بند بعدہ
ہم صدق و اخلاص کہ بہ حسب دل ایشان پدید بہ آد کردہ اند تو کہ محمد صلی
ازین لا و نعم یعنی این لا عبارت از م ح و نعم عبارت از ح و نعم است
یعنی ازین نحو و ازیر عشق صفائی کہ طلب قوی است زیرا کہ احدیت عدم اعتبار
شے است و از واحدیت کہ اعتبار شے است و پنچہ از عالم نسبت و اضافات
نفی و اثبات است "خبر بپنداری یعنی بگد ام با زری و عبت مشغول ماند کہ
پنچ و پنچ پنچ و پنچ است پنچہ بانہ پنچہ مشغولی آری مردم چکند لما خلقت بیدی

وَلَا تَسْبِيحُ مِثْلَ خَلْقِ اللَّهِ مَقْرَأَتٌ چنانچہ فرمودہ است

چہتر زلف تو نگذار و حسینے گر تو بگذاری گذر و چہتر است

یعنی طاق چلیپا سے زلف را حسن عاشق ہرگز از دست خود ہانکند اگر تو حسن

را بگذاری باز کجا روی کہ گذر بر چہتر است یعنی زلف تا بان تو تاب دار و تاب

از چہتر است سبحان اللہ مقروستقرمہ عالم نسبت و اصنافات ساختہ و بہشت

و دوزخ ابدی داشتہ تو از ان ترقی فرمودہ روے آن آزادہ کہ دید حق این

عالم مجازی بجا آورده است یعنی آن کیفیت کہ عشق مجازی بہ حق و حقیقت بازو

بندہ با او حکایت از عشق حقیقی گفتیم و اگر نہ "خبرنداری" "بچہ باز سچہ مشغولی"

چنانچہ گویند آب از عرقاب بسیار بیار و پاسے تر شدن ندی ہم از اینجا اول نقطہ

قطرہ و نوبادوہ عالم ظہور و خلقت تاکید یا لیت رب محمداً لعلی خلق محمداً یعنی

اے کاشکے کہ خداے محمد محمد را در وجود نیاوردے کہ مقصودش علی حسب المراد

حاصل نیست و آن محو کیے فناے اصلی است پس ازین لا و نعم یعنی نفی و اثباتاً

کجا خبر وارو آے و آے ہزار و آے بر تو باد یعنی مقصود تو کہ محو فنا است

عشق جفا است حاصل نہیں شود ہر چند کہ میگردد تشریح تر میشود پس ہزار و آے بر جا

تو باد کہ از حقیقت خود محرومی خود را خود نمیدانی چنانچہ عارفے فرمودہ است بیت

من با تو ام و مرا نمیخوانی تو من عین تو ام مرا نمیدانی تو

یعنی معشوق با عاشق میگوید من وصال با تو دارم اما تو از وصال من بیخبری و من و

تو کیے ام و با من در معاینہ و مشاہدہ تو ام اما تو مرا نمیدانی عین بعینہ طالب کجا خبر دار

کہ بیان شان کردہ اند و بجز آنست کہ حضرت بندگی مخدوم قدس اللہ سرہ

میفرمایند کہ صوفیان مذکور در محبت او صدق و اخلاص و عالم کشف کثیر دارند

چنانچہ خواجہ جنید و خواجہ شبلی و خواجہ حریری رضی اللہ عنہم سبالیہ ہر چہ حقاناً

خود پود فرمودند پس تو ازین لادفعہ یعنی نفی و اثبات خبر نداری بچہ بازیچہ مشغولی
یعنی چنانچہ در فراق او و در تجلی وصال او غرق اند کہ نفی و اثبات کردن خبر نداری نہ کہ
ساعة فساعة تجلی وصال نصیب دارند کسے کہ این نوع نماز و دعوی محبت
میکند پس بچہ بازیچہ مشغولی و اسے ہزار و اسے ہر و باو۔ اکنون یک وجہ از ان مہمیت
این زمان بہ نظر حضرت قطبی قدس اللہ سرہ العزیز در خاطر خطور میگرد کہ مراد ازین
دل حضرت محمد علیہ السلام شاہد باشد نسو عین بہ عین و نقطہ عین عبارت از صفت
ظہور کہ بدان عین ظاہر گشتہ اگر تبتیہ با عین است اما بالادقوق عین است و پوشش
و پیرایہ و تاج و داج عین بہ عین است و بعضے میگویند کہ معشوق را یعنی شاہد را
عینی گویند از ان جهت بہ حضرت بندگی محذوم قدس اللہ سرہ میفرمودہ اند کہ شاہد
عینی باشد۔ و دیگر چنانچہ در حدیث اندہ لیغان علی قلبی وانی لا استغفر اللہ است

اسے اطلبہ التغطیف والانباس المزینة والحلی الفاخرة المذهبة المفضت
المرجعت الکمال علی عروس الحقیقت و شاہد این فی کل یوم و دلیلہ کہ سیاق
معنی است کہ فرمودہ بعد حدیث مذکور اشارت ترقی از ادنی بہ اعلی است ہم ازین
جهت او صلی اللہ علیہ و آلہ وسلم و ہمہ انبیاء و اولیای حیات دنیا دوست داشته
اند کہ درین عطائے دنیا عروس حقیقت انبایت خوب بینماید و آخرت دار کشف و
عیان است آنجا عروسے مجازی چون بر منہ بینماید و بر منہ دیدن مردم را خوش
نمی آید و مراد از "کاف تا قاف" یعنی از تارک تا قدم از ازل تا ابد طہارت
و طراوت دارد یعنی مراد از طہارت نور باشد کما قال اللہ تعالی قل جاء کف
من اللہ نور و اللہ نور السموات و الارض و از ب تائی
یعنی از بالاتا من و یسار و اوراق است

نقحرہ را گویند یعنی ہمہ اندام آن شاہد چون نقحرہ قام است سیم تن و سیمین بریم
از ان است زیرا کہ اوض الف و واژه است یعنی اورا ضیائے و نور
است اول ما خلق الله نوری و سراجاً منیراً گفته اند الف راست دور
بر نقطہ اعتدال است یمنیہ و سیارہ نظر ندارد با ذراع البصر و باطنی ہم ازین
بیان است۔ و دوازده اسباط بنی اسرائیل ہم از و عیان است و قطعہ
اشتی عشرۃ اسباطاً امما ہمین تبیان است یعنی بریدہ گردانیدیم
بنی اسرائیل را دوازده گروہ از جماعت مردمان و باقی کلام مقطعات از عین
و عیان است۔ و جہہ دیگر حروف تہجی را در کتبہائے لغت دیدم در خاطر
خطور آمد اگر این وجہہ نیز درین رسالہ ثبت میکنم تا عزیزان را فایده رسد۔
در کتاب صراح حروف تہجی را بہ این طریق لغت نوشتہ آمد و شاہد علیی باشد
یعنی در لغت زبد الماء کف را گویند و عین آن مرد کہ بر ہمہ اقراں و یاران
خود مقدم باشد و کاف فحل نراست و درخت سبز است و یا مردے کہ بسیار مصاب
زنان کند و یا شیر صاف کہ در میان پستان باشد۔ ضی عورت بزرگ پستان است
کہ فرزند ان را پرورش میکنند و الف مرد فرود کہ زن و فرزند ندارد این بود یعنی این
حرف در عرب و اینجا اشارت مراد است چنانچہ در بیان توجہہ نوشتہ اند و اینجا
مناسب لغت چنین تھا ان گفت یعنی میتواند بود کہ از کف آن لطفہ است
مردے عالم و عامل نمبی و ولی پیدا شود و عالم فحل چون درخت بار دار گرد و ضا
مراتب علیہ و درجات سینہ گرد و مرد کثیر العیال و متعلقان و امتان گرد و
غذائے صوری و جنوی برایشان رساند چون عورت بزرگ پستان فرزندان
را بہ شیر خود پرورد و باز او بہ مرتبہ الف تنہا است بیچ تعلق برایشان ندارد
بخداے خویش مشغول است بر حکم الصوفی کایت و باین۔ و بالله التوفیق و علیہ التکلیف

فصل پنجم

در بیان کلمات شیخ محی الدین ابن اعرابی که حضرت بندگی مخدوم سید محمد حسینی
گیسودراز قدس اللہ سرہ بر کلمات شیخ اعتراضات در تصنیفها و کتب اسے خود فی
محلہ نوشتہ اند آنرا جمع کرده در یک محل آورده واضح کرده شد کہ چه غرض اعتراض
بر کلمات شیخ داشتہ بودند بموافق این کلمات یک سہر ہفتاد و ہشت
فرمودہ اند این را بہ نظر حضرت قطبی قدس اللہ سرہ مع ترجمہ نوشتہ ام قافہم وانعمتم
بدان اسے عزیز کہ بر درویشان حال از حق توالی وار و است بر وقت کہ مراد
را مین کند چنانچہ روح مرید را کہ الحال بقیت الوقت و وقت بے شعوری
است کما قال علیہ السلام لی مع اللہ وقت لا یسعی فیہ ملک مقرب
ولا نبی مرسل بشنو حال را بے نقاب در آئینہ از دل جز نور تجلی نتوان دیدہ و سہلت
رہنمائی عقل بدان نتوان رسید چنانچہ عارف فرماید

اسرار حقیقت نشود حل بسوال نے تیز بہ در با حقن از نعمت و مال

تا خون نخوری جان ندی پیچہ سال از قال ترارہ ننمایند بہ حال

اے یاد غمخوار در راہ طریقت و حقیقت وہم و فہم و قال و قبل را رہ نیست چنانچہ

امام محمد غزالی رحمۃ اللہ علیہ درین رباعی فرمودہ اند

یک چند بہ عقل و علم در کار شدم گفتم کہ مگر محرم اسرار شدم

ہم عقل عقیلہ بود وہم علم حجاب چون دانستم از ہر دو میرا شدم

بقول محقق ہر گاہ کہ بر او بیا اللہ تجلی جلال و جمال میشود در ان حال قرب انبیا و اولیا
و اصنیا و اشقیاء و کافران و فاسقان مورچہ و پشہ بحق تعالی برابر دانند

چنانچہ فرمودہ اند

بیست

چہ موسیٰ و چہ عیسیٰ و چہ پیر مسلمان احمد
 و لہذا بیان توحید از اولیاء اللہ و از حضرت بندگی مخدوم قدس اللہ سرہ اسرار طریقت
 و حقیقت آنکہ عارفان خدا را در یک حال نیست و ہر ساعت از عالم غیب حالتی
 دیگر تجلی دارد میشود از ان وقت الفاظ حقیقت اسرار و احدانیت گویند و بران
 کشف کردہ کار میکنند چنانچہ حضرت خواجہ خضرؒ کہ در موسیٰ از امر شرع امتناع آورد
 پیوستہ نوشتہ شد بہ این معنی حضرت بندگی مخدوم قدس اللہ سرہ حال آنجا در ایات
 اشارت نمودہ اند

ایات

آنجانہ اسم باشد نے رسم نے صفت
 جگایکے بود نہ بود از دومی اثر
 این قطرہ ز قلم توحید ہمیش نیست
 ناید یقین حقیقت توحید در بیان
 یعنی در مقام توحید اسم و رسم صفت فعل نیست عرش و تری یعنی بلندی و پستی
 ندارد اشارت کلام حضرت قطبی قدس اللہ سرہ آن است کہ این ہمہ امور یکسان
 است از دومی و دوگانگی اثر سے ندارد و توحید صرف درین مقام عین و عیان
 است این توحید یک وجود کہ بیان کردیم قطرہ از بحر ذرہ عرش است حقیقت
 توحید حق تعالی در بیان کسے نیاید انبیا و اولیا آنجا دست تہی کردہ رفته اند چنانچہ
 وَ مَا دَلَّسُوا وَاللَّاهُ حَقٌّ قَدْسًا كَمَا خَوَّانَهُ اَنْدَوَاللَّاهُ مِنْ ذَا سَرٍّ اَلْهَرَجُ مَجْبُطٌ اَسْت
 ہرچہ گویند از فہم خوا و در بیان نمی آید۔ اکنون کہ چند کلمات و حدانیت و رأیت
 کلام اللہ مشابہت اند اگر بدین نوع ہمہ را مشابہت سمید بند بہتر اما آنرا بیان حدانیت
 کسے داند و ادراک اہل تصوف در اصطلاح ایشان بوجہ باطنی بموافق شرع است
 اما بینندگان ظاہر ادراک میکنند نامشروع گویند کہ این نوع بیان مفسرین

تکرر و اندوختن قطعی قدس الشریعہ تفسیر معارج الکشف و ملتقط کرده اند تمام
معنی اصطلاح تصوف ہر یک آیت را نوشته اند کسی کہ عارفان درین اصطلاح
و نقل و ازند کلام و حدیث بموافق شرع تصور میکنند بشنو در ان یک آیت را یہ
اصطلاح تصوف معنی نوشته ام کہ قوله تعالی اَمِنَ هُوَ قَائِمٌ اِنَّا عَالِمُ سَاجِدًا
وَقَائِمًا يَخْذُرُ الْاٰخِرَةَ وَيَرْجُوْا رَحْمَةً سَرِيَّةً مَا قُلْ هَلْ يَسْتَوِي الَّذِيْنَ يَعْلَمُوْنَ
وَالَّذِيْنَ لَا يَعْلَمُوْنَ اِنَّمَا يَتَذَكَّرُ اُولُو الْاَلْبَابِ هـ یعنی اَمِنٌ هُوَ قَائِمٌ اشارت
بہ خلوتخانہ مراد است کہ جنز محب و محبوب را گنجائش نیست ساجدًا او قَائِمًا
در افتادگی است میان عاشق و معشوق می رود و کنایت از حالتی است کہ عارفان
کارشمانند و واصلمان یار و اندر یخند سُرُّ الْاٰخِرَةِ ہر یکے بر سر است کہ
نباید آخر کار این خلوتخانہ بیرون رویم و پرواز شویم و از اینجا بر در او آئیم و برخواست
رَحْمَةً رَبِّہِ ہر یکے امیدوار کہ این حالت بر صفت مدام یابد و ہم برین باشد
در روند اینجا نالہ کند

نزد عشقت راست میبازم و تے رسم ازان کعبتین چشم غلطائی مہر بازی و مند
قُلْ بگو اے محمد کہ واقف امر ای عارف حالت خلوت خلوت توئی کہ پیغمبر اے
مقربان منی و راه نمائی توحید و وحدتی هَلْ يَسْتَوِي الَّذِيْنَ يَعْلَمُوْنَ وَالَّذِيْنَ
لَا يَعْلَمُوْنَ ہرگز برابر نشوند آنا کہ بر امر اور اورا واقف اند انما یبتدئ کتو
اُولُو الْاَلْبَابِ مگر خداوندانے کہ از سکر بہ صحو آمدہ اند و درین حالت صحو
بالذات سکر اند کسی کہ در سکر بازی آید او حالت کجا میگوید و اورا چون
واقف میشود و کسی کہ تجلی ذات کشف است او محو است کہ کلام در تجلی
ذات نیست لکن قال علیہ اسلام من عرف ربہ کل لسانہ ازین حدیث
تجلی ذات مراد است لیکن در تجلی صفات و افعال و اسما و آثار کلام روا بود

کما قال علیہ السلام من عرف سر بہ طال لسانہ ازین حدیث تجلی صفات
 وغیر آن مراد است و شیخ محی الدین اعرابی و چند طایفہ متابعان او میگویند کہ
 در اے این وجودات وجود سے دیگر نیست و آنچه متمثل تجلی میشود صور و اشکال
 اوست ہمین را تبدیل و تحویل ساکب می آید و میرود و منحصر است ہم ازین اورا مقید
 مطلق گوید و ممکن الوجود گوید و حق سبحانہ را کالکلی الطبعی نامند بہ این عقیدہ گفتن
 حضرت بندگی مخدوم قدس اللہ سرہ در کتبہا سے خود نوشتہ اند استغفر اللہ
 الاحول و لا قوت الا باللہ این سخن در ایمان شرک است محی الدین عالم غیب
 گزارشتہ است و عالم شاہد راضی شدہ است اوقایل برین صور و اشکال است
 کہ متمثل و شکل را مقصور دانند و بر این حصر میکنند از و را اورا شعور سے ندارد و بہ این
 معنی حضرت بندگی مخدوم در کتاب خانہ مینویسند اگر او در ایام من بودے
 ازین شواہد باز آرد و وہ معلوم بودے ایمان بہ تجدید آرد وے مسلمان از رشدے
 کقولہ تعالی و جَوَّزَ یَوْمَئِذٍ نَّاصِرًا اِلٰی رَبِّهَا نَاطِقًا اَشَانِ مُحَمَّدٍ مَّصْطَفٰی
 صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم این امید دارند۔ دیگر حق سبحانہ را کالکلی طبعی نامند این
 اعتقاد حکما است با ایمان کارے ندارد کہ در اصطلاح تصوف کسے تکلفہ است
 زیرا کہ حق تعالی را قدیم گویند اول و آخر پس قدیم را با حادث پیوست نیست
 و اگر شور و لہو بدین لہ اثر پیدا آید و اتحاد عبارت ازین نیست کہ دو یکے شوند اما اتحاد
 از آن است کہ جز او دیگر سے نیست و مقید مطلق اورا گفتن درست نیست کہ واللہ
 مِنْ وَسْرٍ اَبْهَمٍ مَّحِيْطٌ است فیض او مطلق است پس مقید کردن قاعدہ حکما است
 علما جواب داده اند در علم تصوف تعلق ندارد و کسے کہ با حق دوی ندارند او مست
 وصال دارند بہر نوعیکہ وصال میشود ازینہا میدانند مقصود تمام شد برین صور و اشکال
 متمثل تجلی شدہ می آید میرود و منحصر میکنند عجب رابطہ است کہ این نوع ہم میکنند

کہ حق منزہ است تشل و تشکل صور اوست در خزانه اولم آید کہ برین مختصر میشود و عاشق را دوی باقی است زیرا کہ فراق بعد وصال است و وصال نیز بعد فراق است کہ وراہ الورا فرمودہ اند و اگر فرض کنیم دو کاغذ باریک را سریشے ز نیم مہرہ بران گردانیم این دو یکے نماید اما دوی عقلی باقی است کہ از خود مشتت کردہ یکے شدیم قانا او منزہ است سبحان اللہ عجیب کار سے حضرت بندگی مخدوم قدس اللہ سرہ بر ابو کہ بہ اختہا سے مقامات عرفان رسیدہ بود و عشق و محبت او تمام نمیشود کہ فرمودہ اند من واصلم و سرگردانم و این واسطہ بندگی مخدوم قدس اللہ سرہ میفرماید کہ اگر این سخن من خلاف حق الحقیقت است چنگ دوستان خدا و دامن من باشد کہ شیخ محی الدین گوید کہ آلہ مقید و مطلق سبحان اللہ اگر فیض او رنگ آمیزی کرد این صبغة اللہ را تو آلہ مقید نامی و جعلنا الہا این چہ سخن است بر ضمیر منیر علمائے اہل تحقیق مخفی نیست کہ ذات و صفات و اسماء حق ہیاً قدیم اند و عالم از و پیدا است با اختیارہ ازین روے اورا مبداء خوانند دیگر از اسما فیاض است چنانچہ خلاق و خلق بچند معنی است یکے آفریدگاری این صیغۃ است قائم بذات قطع نظر از تعلق آن با مخلوق پس حیثیت صفت ذاتی است و حقیقی باشد اصنافی نتوان گفت دوم معنی آفریدن چیز را بدین اعتبار صفت فعلی اصنافی نیز نامند و آن آفریدگاری چہ کہ تاثیر است قدیم تعلق آن با اثر عا د سیوم معنی مخلوق پس فیض مرادف خلق باشد بہر معنی و آنچه در عبارت محققان واقع است کہ عالم اثر قدرت و اثر فیض او است این عبارت اسناد مجازی است زیرا کہ قدرت و فیض صفت است موثر نیست بلکہ موثر حقیقی ذات است و اسناد مجازی بہ اتفاق علمائے عربیت ہذا است پس برین وجه مراد ازین کلام محققان کہ فیض این رنگ آمیزی کرد این باشد کہ ذرات او فیاض است

اورنگ آمیزی نمود و فیض در اصطلاح صوفیان تجلی است و رنگ آمیزی عبارت
از تنوع تجلیات و این مشابهت در کتب قیصری شرح قصص مینویسد ان الاعیان
التي هي العوايد للتجليات الالهية فايضة من الله بالفيض الاقدس وهو عبارة
عن التجلي الذاتي الواجب الوجود للاشياء واستعداداتها في الحضرة العلمية
شهر العينية كما قال كنت كنتاً مخفياً فاحبت ان اعرف المحدثا و
الفيض القدسي عبارت عن التجليات الاسامية الموجبة الظهوراً كما يقتضيه
استعدادات تلك الاعيان في الخارج في الفيض المقدس مترتب على الفيض
الاقديس و آنچه بعضی میگویند که فیض نزدیک منطقیان عرض است و فیض مالا
بمقی و حمل بلا شی چون او را فی ذاتهم بقا نباشد رنگ آمیزی چگونه کند جواب
این ظاهر است که سخن در اصطلاحات منطقیان کار نداریم - تحفه دیگر بشنو که
شیخ محی الدین صاحب قصص مینویسد که منصور علاج را تجلی ذات بود مقام افرا
داشت اما حضرت بندگی مخدوم قدس الشکره در تصنیفهای خود مینویسند
که منصور را تجلی ذات بود هرگز انا الحق نگفته و دیگر سجانی نه سر امیدے زیرا که
در تجلی ذات چون محوے است محوچه دانند که من چیستم و کیستم که گوید سجانی و انا الحق
میگویند که تجلی ذات مشاهده است که تمثل و شکل شده تجلی بر سالک می آید
سالک چنان رنگ آمیزی او دیده در سکر رفته است که جز بگویند اندیش کلام
که گوید كما قال عليه السلام من عرف سر به كل لسانه تجلي ذات مراد است
لیکن در تجلی صفات و غیره کلام روا بود قال عليه السلام من عرف سر به
طال لسانه ازین حدیث تجلی صفات و افعال و اسما مراد است اما چون عدم
کلام در تجلی ذات باشد که انا الحق و سجانی گفتن روانی است پس معلوم شد
که در تجلی صفات و غیر آن گفته اند و در خزانه او چه کم آید همین تمثل و شکل تبدیل میشود

ان القديس عبارة عين

ظهوره

وکیے را تجلی ذات میشود و اجز و مجز نمیدانند در نور ذات محو است و کیے که تجلی ذات
مشاهده دیدہ بعد از ارشاد مرشد در تجلی صفات نظر میکند کہ انما و را و الورا را است
به این معنی مرشد باشد کہ ازین لذات مشاهده نور تجلی ذات نمایندہ بعدہ در تجلی
ذات و صفات استغراق میکند پس خود را بجمال صفتی از صفات اللہ می بیند
یعنی ذات جایز الوجود و صفات واجب الوجود در خدمت درمی آید آن صفات
واجب الوجود برین ربوده و کلام می آید و میگوید انا الحق پس ربوده ہمیں میگوید
اما همان صفات واجب الوجود در لسان جایز الوجود میگوید ممکن الوجود گفتن
اورا جایز نیست پس تحقیق بدانکہ در تجلی ذات کلام نیست در تجلی صفات
کلام هست به این معنی حضرت بندگی مخدوم قدس اللہ سرہ گفته اند چه کنم یعنی
محمی الدین اعرابی امروز زنده نیست با او گفته نمایندے و او شنیدے آنچه
یقین است زیرا کہ تجلی ذات مقام فردا نیست است کہے کہ این مقام بابت
خودی خود را گذاشت ہر دو یکے شدند از سکر باز نمی آید مقام اخص است
اما این تجلی ذات اخص بر رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم بود بر دیگران نیست
ازین معنی چنانکہ قالب رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم نور شدہ بود کہ در کلام
مجید یاد کردہ است قَدْ جَاءَكُمْ مِنَ اللَّهِ نُورٌ وَكِتَابٌ مُبِينٌ پس او نور
بودہ سبب آن سایہ بر زمین نبود اگر قالب او مثل دیگران بودے تو ہم
نَظَرُ دَنِّ الْإِكْبَادِ وَهَمٌّ لَا يَبْصُرُ دَنِّ بَاطِلٍ تَوَّابٍ فَرَّانٍ نَشْرَبُ بِنُورِ رَسُولِ اللَّهِ
صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم کہے را نیست پس در تجلی ذات مانند چہ فایدہ در روش
در تجلی ذات مشاهده نظر تجلی صفات داشتہ و را و الورا تصور کردن بہتر است
شیخ محی الدین بر تجلی ذات منحصر کردہ است کہ ہمین صورت ذات تشکل و
تشکل تبدیل میشود مفید کردہ است۔ اما مجمل را بچند انواع بیان کردہ شدہ

باز بچند وجه خواهد گفت که محققان گفته اند خداوند تعالی از تمثیل و تشکلی منزله است
بر حکم لون الماء لون الاناء یعنی رنگ آب رنگ قدرح یکے مینماید چنانچه مردمان
میگویند که فلان شیخ عین جذبیه حق شده است بر حکم من سمانی نقد سمانی الحق
غرض عین عشق گشته در عشق عاشق و معشوق از دانست پس هر که معشوق رسید
بحق رسید و هر که او را دید پس حق را دید چنانچه حضرت بندگی مخدوم درس الشدره
میفرمایند

بیت

هر ذره که می بینی خورشید درو پیدا است در دیده ما بیند چشمی که بحق بینا است
یعنی در هر ذره از ذرات عالم صفات واجب الوجود ظاهر است در دیده ما
بیند یعنی در چشم خود در آید و به بیند آنکه خواهد حق را بیند چنانچه سایه آفتاب
بر کشاکش بادشاه و کلبه گدا برابر تا بد اما بیننده باید ارشاد شد باقی است چنانچه
حضرت بندگی مخدوم قدس الشدره میفرمایند

بیت

در دیده انسان ما صورت نه بند و پیکری جز عکس عکس شخص را در نور ما نور به بین
یعنی در چشم مرد یک چشم ما جز الله دیگرے در نمی آید در نور ما نور الله به بین زیرا
که در میان خواجگان چشت پیرو مرید عاشق و معشوق است پس گفتن درست
شد در نور ما نور الله به بین ما صنع الله فهو خیر من چه صنع خداے است همه نیکی است
تا دوری ننماید چنانچه عارف میفرماید

بیت

از بعد شکایت مکن اے خسته جگر کز غایت قربی نه بینی ما را

یعنی عاشق خسته دل از بعد دوری ما چرا شکایت میکنی بلکه از نهایت قرب
و نزدیکی تو ما را نه بینی چنانچه فهم گفته اند که انگشت خود نزدیک چشم خود بیند انگشت
خود را از غایت قرب نخواهی دید کقوله تعالی وَخُنَّ اقْرَبَ الْبَيْتِ مِنْ جِبَالِ الْوُدِّ
چنانچه حضرت بندگی مخدوم قدس الشدره تمثیل در طالب و مرشد آورده اند

بیت

از غایت قربا سے پیرا زما بماندی دورتر مائیم با ہم یکدیگر نزدیک را دوری مبین
یعنی اسے فرزند مرید از غایت نزدیک تو از ما دورتر نمائی و اگر نہ پیر و مرید جدا نپسندند
پس نزدیک را دوری و دوری را نزدیک بدان ہر چند خود را دورتر بدانی نزدیک تر
باشی و ہر چند نزدیک تر از کاری دورتر باشی عجب رابطہ حضرت بندگی مخدوم
قدس اللہ سرہ را بود کہ این نوع قضیہ بر عکس فرمودہ اند و دیگر در بیان وصال
فرمودہ اند کہ برین حد دار و چنانچہ

بیت

شب با تو غنودم و ندانستم کہ تویی روزت بستودم و دانستم کہ تویی
زبے حیران و جہلان کہ این نوع وصال دارند غرض ایشان آنست کہ تمام شب
با دستپایم در روزت بستودم اما ندانستم کہ تویی یعنی این معاملہ از غایت
عشوق و وصال کلی ناسند کہ خودی خود رفت ہمہ او شد چنانچہ چراغ در طاق می آید
از روکشمالی ہمہ طاق منور میشود چنانچہ گفته اند کہ لیلی بر سر محزون استاده محزون
اورا ندید چون خبر کردند کہ لیلی ایستاده است محزون گفت انا لیلی این را
وصال کلی ناسند فاما حضرت بندگی مخدوم قدس اللہ سرہ میفرماید کہ درینجا ہم
فراق باقی است کہ از سکر بچو باید آید تا در اورا الحور ابہ بیند تا طالبان را ارشاد
کردن توانند کہ در وصال امید باقی است چنانچہ درین بیت اشارت در وصال
و فراق فرمودہ اند تا مجذوب مجر و نشود

بیت

عجب نیست کہ گزشتہ شود طالب دوست عجب این است کہ من اصل و سرگردانم
از آنکہ ہم در فراق اند و مطلوب را نہایتے پیدانہ و غایتے ہویدانہ از آنکہ ازلی
و ابدی است طلب طالب را از کجا تمامی روسے نماید ہر چند کہ بیشتر منجور و
تشنہ تر میگردد و ازین معنی عاشق را ترس و وحی در وصال قرار داده اند کہ تجلی

را ایک حال نیت گاہ صورت جمال و گاہ صورت جلال تہرہ لطفہ ہر دست
 و گفتمہ اندکہ عاشق ہمہ حال فراق تصور کند و در تجلی ذات فراق نیت و ہمہ ولیا
 اللہ از تجلی ذات بہ تجلی صفات تصور یازد اورا ہر و را اورا خیال دازد کہ قولہ تعالیٰ
 وَاللَّهُ مِنْ وَرَثَةِ آبِیہِمْ مُحِیطٌ بِمَا یَفْعَلُونَ
 علیہ در فراق اشارت گفتمہ اند

حسنت آخرے دارونہ سعدی را سخن پایان ہمیر تشنہ مستقی و دریا همچنان باقی

افسوس افسوس یعنی حسن و جمال محبوب را نہایتے نیست و عاشق را غایتے نہیں
 عاشق مسکین و در عشق معشوق بمیرد و دریا یعنی حسن و جمال او بر خود است رفتنی
 نیست بلکہ زاید است پس چہ حال باشد وقتیکہ عاشق بہ اشتیاق او بمیرد و
 عشق تمام نشود این سکنت نیست کہ عاشق دیدار یار متحیر باشد لیکن این
 سکنت تمام است کہ من مرا با وصل یار میران چنانچہ حضرت قطبی قدس اللہ سرہ
 فرمودہ اند من و اصلم و سرگردانم پس این سخن گفتن صادق می آید لاخیری عشق
 بلا موت و لانی موت بلا عشق۔ محقق گشت و شنیدہ باشی کہ محققان ماسلف
 این خبر آورده اند کہ حضرت رسالت پناہ صلی اللہ علیہ و آلہ وسلم را ہر روزے و ہر شبے
 ہفتاد کرت استغفار پو میدانی چہ معنی است زیرا کہ بر حکم سلطنت تجلی مقتضای
 مقام بود کہ نہایت رسیدم باز چون نظر پیشتر گردند بہ اسمان او دیدند دریلے
 دیگر و قضاے دیگر بزرگ تر پیش آمد از ان استغفار کردن کہ نہایت دانستہ
 بود پس تجلی ذات بہ مثل و شکل عاشق را منحصر نیست یقین است کہ الوہیت
 و عبودیت تو امان اند نہ اورا نہایتے نہ این را غایتے یکے بدون دیگرے
 متصور نہ از انکہ یک دن و یک خمبیک پیالہ شراب طہور خوردن مستان گشتند
 تا در را اورا بہ بیند پس فرمودن حضرت بندگی محمد و محمد قدس اللہ سرہ

صادق آمد کہ بر تجلی شکل و مثل منحصر نمیکند زیرا کہ آن تجلی ذات همین اقتضا میکند کہ
آنچه بود مقام ویدم باقی همین را تبدیلی است بہ این معنی حضرت بندگی مخدوم قدس اللہ
میں فرمایند کہ در خزانه او چه کم است دیگر اقتضای مقام نمی تواند چنانچه حضرت
ربالت پناہ صلی اللہ علیہ والہ وسلم ہفتاد و کرت روزینہ استغفار کردند چنانچه
نوشته شد کہ قولہ تعالی و اللہ من و سواہم محیط زیر کہ عشق مشاطہ گری و
رنک آمیزی دار و بجز ارشاد و شکل بجداست و دریای لاہوتی را حد نیست
کہ چہ طولے و بسطے دار و بجز صرف ذات معلوم نمیشود و بسبب حال این بیت نونم

بیت

زہے دریا کہ اندر مے ہم غرق اند و حیرانند چو ماہی زندہ از دریا و دریا را تمیداند
یعنی ہمہ غرق در عشق اند اما عشق چیست کہے نمیداند چنانچه گفتن شیخ محی الدین
ابن اعرابی کہ در تجلی ذات غرق شدہ است از مستی در صحنہ می آید کہ گفته شود اگر در
تجلی صفات نظر میکند تا و راہ الورا بہ بیند تا کلام گفته شود کما قال علیہ السلام من
عرف ربه طال لسانہ پس قد اورا ہر چند کہ بیان میکند منحصر نمیشود چنانچه ماہی در دریا
زندہ میباشد اما تمیداند کہ دریا چہ طولے و بسطے دار و یقین است کہ دریای عشق را
بیج کس نہایت ندیدہ است کہ منحصر میکند چنانچه حضرت قطبی قدس اللہ سرہ میفرمایند

بیت

تا ظن نہری کہ بہت این کشتہ دو تو یک تو است ز اصل و فرع بنگر تو کو
یعنی کسی کہ قابل اندگمان میبرد کہ دومی دانستہ اند در غلط افتادہ اند اینجا جزیکے
بیش نیست چنانچہ فرمودہ اند یک تو است یعنی یکے است کہ دوسہ ہزار در ہزار میناید
باید کہ تو در غلط نیفتی پس گفتن حضرت مخدوم بندگی قدس اللہ سرہ و راہ الورا
درست شد و از بہت تمثیل صورت مجاز بر سبک شکل شدہ تجلی می آید درین

رباعی نیکو حضرت بندگی مخدوم قدس اللہ سرہ اشارت فرمودہ اندیشو رباعی

حق آن خدائے کمان بعالم ندیدم جز وجودش هیچ دیگر

مکن طعنہ مرا از بت پرستی کہ فرقی نے میان بت و بتگر

یعنی اگر عارف را در بت پرستی بینی هیچ عیب مکن کہ میان نقش و نقاش فرقی

نیست کہ الحاذق نظرۃ الحقیقت راست است زیرا کہ حق جز وجود حق عارف در

جهان هیچ چیز را نمی بیند و غرض درین رباعی آن است کہ در حقیقت بہان یک

وجود است کہ واجب الوجود گویند و مکن الوجود قائم بدو است پس وجودے کہ

قائم بہ وجودے بود اورا در حقیقت شہود نباشد و محققان را در وجودے پس

مکن الوجود را کہ عالم است وجود گویند در حقیقت ہمہ یک وجود است کل شیئی

ہا لک الا و جہدے پس بدانکہ با او تعالی غیر نیست کان اللہ ولم یکن احد شیئی

وہو الان کما کان پس اشد او بہ نسبت با است نہ نسبت از تعالی بجاہ و علا

قہر و لطف ہمہ اوست فافہم و اغتنبہ بدانکہ چون سالک در مقام تجلی ذات

ن صفت رسد صفات افعال خود را فانی یا بد بذات و صفات و اسما سے حق و قطع ہمہ

اضافت بقا آن ذات صفا و اسما سے حق بشناسد تا و را الوراہ پیدا و تیکہ ازین طریق بہ آن

مقام رسد بلسان غیب فرماید سبحانی ما اعظم شأنی و دیگر انا قول و انا

اسمع هل فی الدارین غیری میگویند درین حالت میالک چو وخت کلیم است

کہ از ان این کلام ظاہر گشت انینی انا اللہ الا انا چنانچہ قصہ موسی علیہ السلام

مشہور است این را بہ اصطلاح صوفیہ سکر نامند و کفر حقیقی خوانند و سیکہ از سکر

در مقام صحو آمدند تجلی و را الوراہ یعنی تجلی صفات می بیند این تجلی را اسلام حقیقی

گویند و سیکہ در تجلی سکر میماند جز بخوندانند و ہر چه تشکل و شکل دیدہ منحصر میکنند

ازین خیال نظر بالا نمیکند اورا مخدوب محرومانند کہ از لذت تجلی تشکل باز می آیند

رعایت تجلی افعال نمیکند که از حد شرع بیرون رفته اند پس مجذوب مجرد لایق شیخوخت نیست و سید الطایفه خواجہ جنید رحمۃ اللہ علیہ چون از سکر باز آمد فرمود کہ در سیر دریا ہزار ہزار قومے رفتند باز آمدن نمیتواند کیچے ماہیم کہ در ان سیر آوردیم یعنی از تجلی ذات تجلی صفات آدمیم مقام سالک مجذوب یافتند کہ از مقام سکر بہ نحو آمدنہ در اوار الورا تجلی نمودند۔ بیان مجذوب مجرد و سالک مجذوب بیشتر خواهد آمد ازین معنی نہ ششم تا مکرار ناقص۔ و شیخ محی الدین ابن اعرابی ہم در تجلیات اول ماند کہ در سکر ماند جز از محو دانست کہ تجلی ذات اول را سکر مگویند و تجلی افعال و صفات دوم را محو مگویند کہ در تجلی اول انیت است کہ ہر چه مثل بماند تجلی می بینند ہمین ذات او میداند بر این منحصر میکنند بہ این معنی شیخ محی الدین ابن اعرابی ذات را قدیم و آلہ مقید دانست ازین بہت حضرت بندگی محذوم قدس اللہ سرہ میفرمایند قل لا الہ الا اللہ واللہ اسم ذات قدیم است مستجمع بہ جمیع صفات کمال کبیر کثیلة شئی من حیث الذات والصفات والاسماء والافعال و فرمودند اگر در ایام من بودے اورا ازین شواہد باز آوردے بہ علو بروے و از در اوار الورا نظارہ اش شدے معنی از تجلی اول در مقام محو می آوردے این را السلام حقیقی گویند۔ تخفہ دیگر مگویند کہ مجذوب مجرد را در تجلی ذات چنان لذت گرفتہ است کہ بتصرف جذبہ محو میشود خیر نفس ندارد و از ان محو قدیمے دیگر در عالم الوہیب نمیدارد کہ الجذبۃ من جذبۃ الحق تو از می عمل الثقلین و مجذوب سالک را در ہر سکرے محوے است و در ہر صحو سکرے است چون سالک در محو بودہ باشد بعد در مقامے رسد کہ آنجا حیران ماند سکرے حاصل شود و وقتکہ ان مقام را بشناسد باز در محو آید ازینجا باز در مقامے بلند تر نظر افتد باز سکرے روے نماید و این مقام اخص است کہ گاہ در سکر سیر کند و گاہ در صحو ہمین سیر را

وراء الورا نامند چنانچہ حضرت بندگی مخدوم قدس اللہ سرہ درین بیت اشارت
کرده اند

خوشید ہر روزینہ را در روز دیگر مطلع آن ماہتابے ہر شبے در ہر شبے بدر بہ بین

و در خبر آندا است کہ مصطفی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم را چند ہزار بار مخاطبات تجلیات
میشد و او ہر روز ہفتاد کرت استغفار میکرد و میگفت انہ لیغان علی قلبی وانی
لاستغفر اللہ کل یوم سبعین مرتبہ زیرا کہ استغفار این محل گفتن این بود کہ ہر

روزے محمد مصطفی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم را در ہفتاد مقام سیر طیر بود و بمقتضای
ہر مقام تجلی میدیدے و در ہر مقامیکہ رسیدے مقصود دانستے زیرا کہ کلی آن مقام
و ہیبت کمال او ہمین اقتضا کردے و چون بیشتر میرفتے استغفار میکردے
و میدانستے کہ چند مخاطبات تجلیات می آید و میرود آن مقصود نیست و اینچہ

نگذاشتند اسرار جلال و جمال بود و بودے ایشار کردند و در جمع از ارشاد گرداختند و اورا

بر خوانند کہما قال اللہ تعالی الیوم اکملت لکم دینکم و اتممت علیکم

نعمتی و سرضیت لکم الاسلام دینا و نیگویند کہ تجلی اول را دیدہ بکر و خم

میشود باید کہ نظر بر تجلی دوم بکند یعنی سکر در صحنی آید و اگر نہ در مقام سکر بودہ

باشد اورا حقیقت وراء الورا نمیشود و پیروی شرع نیز میرود کہ در سکر جز نفس

نیست مجذوب مجرد آنست زیرا کہ از لذت عشق طالب را بتمامہ میخورد کہ پیلیے

جد پیشود ازین لذت فرق کہ دن نمیدہ از سکر باز در صحنی آید باید کہ از

سکر حقیقی در اسلام مجازی خیال دارد بعدہ وراء الورا رسیدہ شود و میگویند

کہ امثال و رد آن لذت بہر طالبان راہ و محبان در گاہ واجب است کہ ہر

روز نو و روزے و طلب نو حاصل کند چنانچہ فرمود لیزد ادوا ایمان مع انما ہف

مرا و ازین زوااید طاعت لنی ظاہری نیست بلکہ حرف نفس است یعنی عشق و

بیت

جان داد بے ز ابد و عابد بتفکر
در عشق رموز لیت کہ معلوم نکر و ند

و دیگر بشتو کہ موافق این محل یک سہر مع ترجمہ نوشتہ ام تا طالبان را
مشقت نیکند رو باین معنی ہر چہ در فہم خود رسیدہ معنی ظاہر کردم۔

سہر ہفتاد و ہشت

قولہ ”بزرگے طعمے“ یعنی قلب مصفی غذا سے نفس مزکی کہ طاعت و عبادت
است غرض باروح غذا قلب و یا بغیر غذا روح و یا خفی غذا سر برداشت ایشان
بداد قولہ ”بدست مرید داد“ یعنی عقل معاش است داد ”گفت دران
بر آب“ یعنی دریا سے نفس است ”درویشے است“ یعنی ہمان نفس مزکی بدو
عرضہ داشت ”یعنی مرید“ کہ آب عمیق است کشتی و بدرتہ و واسطہ ”نیست
و مرا بہ آب اشنائی نہ“ چنانچہ عارف نے حسب حال میفرماید بیت
رسیدم من بہ دریائے کہ جوش آدمی خوار است نہ کشتی بگذرد آخانہ ملاحے نجب کا راست
”گفت کہ انہ آب بائیست و بگو بخرمت آن فلان نام خود گرفتہ کہ وقتے
برزن نزدیکی نکر وہ است مرارہ وہ ”ہچنان مرید کرد ”آب دوشوق شد
مزو گذشت“ غرض حقیقت بزنگ مجاز شد عشق محسنے کہ بسیار زنگ آمیزی بود
منونی دارد گاہے حقیقت را بزنگ مجاز و مجاز را بزنگ حقیقت میگرداند بیکر لحظہ چنانچہ گویند۔

ہیئت

عشق مشاطہ ایست رنگ آمیز

کہ حقیقت کتد رنگ حجاز

الغرض طعام بدرویش رسانید او خورد و بحضور مرید وقت بازگشت مرید
گفت وقت آمدن چنین آمدہ بودم وقت رفتن چہ کنم چون روم او
دوگفت بروبر آب بگو بجز مت آن فلان نام خود گرفت کہ وقتے طعام نخوردہ
است مرارہ وہ همچنان کرد و آب رہ داد مرید را و اشکالے مشکل پیش
آمد کہ این پیر چہ دین بچکان زاوہ و آن درویش بحضور من طعام
خوردہ و دروغ بر آب گفتم ہر دو اثرے اچوبہ داد از پیر رسید محل این
کلام چہ باشد و روغے را چنین اثرے شود گفتم من وقتے بہو اسے خود
نزدیک زن نہ رفتہ ام یعنی برائے اداسے حق او صحبت کردم ان لنز و حک علیک
حقا یعنی بدستیکہ موافقت ترا بر تو حقے لازم است کہ بارے حکایت و صحبت کنی
و او بہو اسے خود طعامے نخوردہ است یعنی آن درویش برائے طاعت
و عبادت را خوردہ است بر حکم ان لنفسک علیک حقاً باید دانست کہ این
سخن ادب است و ادنی طور معرفت است کہ معاملت ناسند بیشتر ازین مقامات
بسیار اند اما صدق کلام برین رفتہ است اکل و ما کول و اکل و فاح
و مکر و کج و کجے بودہ است یعنی فاعل و مفعول و فعل این تعدد و تکثر
ب نسبت ما است بہ نسبت او تعالی میگویند کہ بغلبہ حق و حقیقت بر نفس و طبیعت
چنانچہ حدید اذ اتا مر نار اصفاً مقرر است آہن کہ بہ آتش نار شد بہین را
مقام فنا گویند بلکہ اگر راست پرستی غیرے در میان نیست خود با خود باز دوبہ

دیگرے نیر داز و لیس مع اللہ غیواللہ و ما را بیت شیبا الا و را بیت اللہ فیہ
 قولہ چنانکہ کہے گوید ما در خود را من زاوہ ام و چنانچہ گفت صحابی ولدت
 امی اباہا یعنی زاوہ مادر من پدر خود را کہ ظاہر کرد و خلق خالق را ہوا الظاہر

ہو الباطن قولہ و دیگرے گفتہ را بیت سربنی فی صورت امی یعنی دیدم
 پروردگار خود را در صورت مادر عرض در ہر بانی و شفقت و قضا ربک الاعلیٰ
 الا ایتاؤہ و بالوالدین احسانا و از زبان مبارک رسول اللہ گویند صلی اللہ
 علیہ و آلہ وسلم

انی وان کنیت ابن آدم صورۃ فلی فیہ معنی شاہد با بونی
 یعنی پدر ستیکہ من اگر چہ ظاہراً صورت فرزند آدم اما درین معنی است کہ گواہی
 بہ پدائی من من ابوالارواح ام و ابوالاجساد است و معلوم است کہ خلقت روح
 پیش از جسد است خلق اللہ الارواح قبل الاجساد با ربعة الاف سنہ
 یعنی من در صورت فرزند آدم و آدم در معنی فرزند من است انا من اللہ و الخلق
 منی والہم برین معنی است و در غزل حضرت بندگی مخدوم قدس اللہ سرہ این
 بیت فرمودہ اند

و حق چو بادر شد مرا من مادر خود را پدر
 اوزاد از خود این سپرد در ہر سرے سرے بن
 بشنو کہ حضرت بندگی مخدوم قدس اللہ سرہ چہ عرض دارند یعنی نفس مادر است و
 روح پدر چنانچہ گفتہ شد ولدت امی اباہا یعنی زاوہ مادر من پدر خود را و روح
 مادر نفس است پس در صورت ظاہری روح فرزند نفس است و در حقیقت
 چنانچہ گفتہ شد ابوالارواح نبی علیہ الصلوٰات و السلام این روح پیش از
 جسد آفریدہ شد و در معنی روح پدر و نفس مادر و دل فرزند کہ از وزا پدہ است
 زیرا کہ ہمین سبب نفس را مونیث سماعی میگویند کہ نلفظ مذکر و معنی مونیث چنانچہ

حضرت قطب الاقطاب حضرت قطبی قدس الشہرہ در کتاب اسرار الابرار
 شہر حکایت نفس و روح و دل بہدیگر سخن شدہ است فرمودہ اند پس
 درین محل مناسب آن حکایت بود جزوے در بیان آوردم مقدمہ نفس و
 دل را میگویند کہ تو متولد از من شدہ و از من ترا بہمانند از کجند روغن کشیدہ اند
 من ترا اُمّ اصلم باید کہ تابع من باشد چنانچہ الولد یتبع الام و تابع نفس لذت
 و شہوت است بعدہ روح میگویند کہ منم ترا سے دل کجند را پیچیدہ کشیدہ ام کہ تو
 از وزائیدہ اما از دولت من است کہ از خود از عالم علوی آمدہ ام و نفس بدکار
 را بحکم و فعل من کشیدہ ام من در معنی پدرم و او در معنی ظاہری مادر است بعدہ
 آن نفس کہ دعویٰ مادری کرد چون نسبت پدری روح را اثبات یافت ضرورت
 سرور گریبان خجالت در کشید از دعویٰ مادری سکوت گرفت ہم برین مشابہت
 حضرت بندگی مخدوم قدس الشہرہ بیت فرمودہ اند پس در میان پدر و
 مادر فرزند زائیدہ است یعنی دل پاک پیدا شدہ است چنانچہ انا من اللہ
 و الخلق منی پس در ہر صغیر حق تعالی بہ بین چنانچہ در بیت است و حکایت
 نفس و روح و دل تمام بیان ازین جانہ نوشتہ کہے را عرض افتد در سہر بہ بیدہ
 قولہ دیوانہ از سر دیوانگی و خود کاری این سخن گفتہ "است شاہ
 عراقی قلندر میفرماید

قلندر را نواز شہا خدائی را گداز شہا خدا اندر قلندر ان قلندر را خدا خونین
 بشنود کہ حضرت سید محمد حسینی گیسو دواز قدس الشہرہ چہ رمز فرمودند بہ نظر ایشان
 معنی کشف شود یعنی مصرع اول قلندر را نواز شہا الی اخرہ یعنی قلندر

بمعنی عالم تجرید و تفرید است کہ درین عالم تجرید و تفرید شد غرض از تکلیفات
 دنیاوی رفت پس گویا کہ قلندر شد یعنی برہنہ شد حق تعالی اورا نوازش
 و سرفراز سازد و در حقیقت آن عالم اطلاق و اجملات ہم راحت و کشادگی و
 فراخی دارد و خدائی را گدازشہا فرمودہ اند یعنی عالم نسبت و اضافت را کہ
 خودی است و آثار صفت جمالی و جلالی است رنج و محن از آنکہ بتکلیفات
 مکلف است ازین عالم را گذاشتن باید و آن عالم تفرید و تجرید در خود آورد
 پس حق سبحانہ این قلندر را نوازشہا خواهد کرد و معنی مصرع دوم خدا اندر
 قلندر و ان قلندر را خدا خوبین یعنی ہر چه صفت تجرید و تفرید دارد خودی
 خود رفتہ خود را خدا گویاند پس از الوہیت می آید و العکس بالعکس پس حق تعالی
 رانزدیک اہل توحید و تفرید بدان قلندر را خود بین یعنی عالم نسبت و اضافت
 را مقام عبودیت خوانند غرض وراء الورا بہ بین و اورا لایق عالم خدائی دان کہ
 قطع نسبت و اضافت است کہ التوحید اسقاط الاضافات این است
 و عالم وراء الورا کہ مکان لامکان است فارغ از عالم نسبت و اضافات
 است و قتیکہ طالب را این مقام دست دید کہ از ہمہ برہنہ شدہ خود در عالم
 تجرید و تفرید آمد خدا اندر قلندر دان معلوم شد پس باید کہ قلندر را خوبیند
 یعنی از عالم تجرید و تفرید در عالم وراء الورا بیند یعنی کہ از عالم مکان لامکان آنرا
 عالم الوہیت نامند و سیکہ برین حضر میکنند یعنی در عالم تجرید و تفرید کہ ہر چه تجلی
 می بینند اعتقاد دارند کہ ہمین را گردش است کہ مثل و تشکل می آید و میرود
 پس این اعتقاد و مشابہت حکما است کہ حکما میگویند کہ مردن زادن است
 ہمین جان از شکم دیگر زاید بہ این معنی حضرت بندگی متحدوم قدس اللہ سرہ
 میفرمایند اگر درین وقت شیخ محی الدین ابن اعرابی میباشد دست گرفتہ

وراء الورا مینمایم واللہ اعلم آنچه در عبارت ایشان معنی تعلق گرفته بود نوسم بشنو کہ
 حضرت بندگی مخدوم قدس اللہ سرہ چه میفرماید۔ قولہ ”بدبخت زندقہ کافر
 درین مقام الحاد خود را حجتے سازد و زندقہ خود را برہائے گویند اند کہ
 این حکایت فیض قدس است یعنی زندقہ گروہے بدوین است ہمین حجت
 میگویند کہ خود بکار رسیده ایم فاما ایشان را صحوے است نمیدانند کہ این حکایت
 فیض قدس است کہ آخرا از خزانه او چه کم آید کہ برشل منحصر شود از ویرا الورا شعورے
 ندارد اما دومی باقی است چنانچہ درین عبارت حضرت بندگی مخدوم قدس اللہ سرہ
 میفرماید۔ قولہ ”مدبر و محرک فاعل و قایل جزا و نیست اورا روح الروح
 نامند یعنی فیض قدس را روح الروح و جان جان گویند و سر نور نور ہم خوانند
 قولہ ”محلے اورا روح اعظم خوانند و صفت او چمن گویند الموجود الایصر
 ”یعنی او موجود است ہمیشہ کہ صفت عدم بر اوے ہرگز نشود ازا کہ وجود
 واجب است و ظہورش لازم غرض یکے موجود ہمیشہ و دوم معدوم ہمیشہ و اینکہ عالم
 کون و فساد گویند و جدا و تلاشی خوانند یعنی موجود گشت و تا چیز شد در وجود
 آمدن ہمان معدوم شدن ہمان این را کون و فساد گویند و اعتقاد و انتقال
 تبدیل و تحول بینداز صورتے چنانچہ میفرماید۔ قولہ ”بل ینتقل من صور الی
 صور و من مادة الی مادة و من ہیئت الی ہیئت یعنی بلکہ آن بود منتقل
 میشود از صورتے صورت و از مادہ سوے مادہ و از ہیئت سوے ہیئت
 غرض آنست کہ این ہمہ وجودات کہ از تاثیر وجود است کہ ممکنات گویند این
 را الاعمین و لا غیر گویند بہ جہتے عین و بہ وجہے غیر نامند چنانچہ دریا و امواج و نقلیہا
 و تحولات و حباب و نہر و باران و ابر الی غیر ذلک از تاثیر بحر است و وجودے
 بہ حقیقت ندارد و وجود ہمان یکے بیش نیست چنانچہ فرماید۔ قولہ ”بل الحقیقت

بدبخت کافر
داسمار الایصر

م سہوے

ن وصف
داسمار الایصر

کما لکرتا یعنی فردے واحد احد صمد کہ پہنچ جتے اعتبار سے تعلق ندارد بطریق
 کرہ باشد۔ قولہ ہر جا کہ انگشت نہی خاق و وسط او باشد اینجا جزو
 لای تجزی فہم شود فرد احد صمد قابل تجزیہ و تسبیہ نسبت یعنی جزوے قسمت او ممکن
 نباشد کہ حکما یک چوب میگیرند برابر آفتاب بر چشم خود نہند و آفتاب را بینند چون
 آفتاب در ان چوب شد این را جزو لای تجزی گویند۔ قولہ اینجا فرع و اصل
 نیست این را ملحد اصلے نہادہ و حرکات خود را ازان متفرع کردہ یعنی
 آن از بیچون و بیچگونہ است کہ ورا و الورا نامند زیرا کہ اصل و فرع از عالم نسبت
 و اضافات است آن عالم بے شبہ و بے نمونہ را حرکات خود ازان متفرع
 گفتن درست نیست بگو ازین کلمات نافر جام استغفار بکند چنانچہ فرماید۔
 قولہ لا حول و لا قوۃ الا باللہ

توضا و ضور الغیب ان کنت ذاسرین یعنی وضو کن وضو عالم
 غیب کہ از عالم شہادت بعالم غیب شو اگر تو صاحب ستری غرض پاک شو پاک
 عالم ملکوت کہ ہرگز بعد آن پلید نشوی و پاکی عالم ظاہر بہ اندک چیزے پلید میشود
 مصراع و الا تسموا بالصعید علی الصخر

و اگر نہ تسمی کن بخاک پاک کہ برسنگ سخت است یعنی از عالم غیب کہ ورا و الورا
 است باز بعالم نسبت و اضافات آئے کہ عالم سنگ و کلوخ است این عالم را
 گویند غرض از سکر بہ صحو تصور کن و نسبت ما فوق کہ عالم ازو گوہر شب چراغ
 است بر حکم کل شیء یوجع الی اصلہ یعنی ہر اشیا باز گردو بہ اصل خود بہ صفت خود
 پس معلوم میشود کہ عالم ورا و الورا مقروض و مستقر ہین عالم نسبت و اضافات است

تکلم و کتب منقول عنہا لفظ الا واقع شدہ و در اسرار لاسرار لفظ لا است

که خلف فرزند نیک را میگویند و فرع را نیز میگویند. پس آئینده را هم گویند فرع و
 خلف اوست چنانچه تیمم خلف وضو است همانکه میگویند آب آمد تیمم بر خاست
 مقرر است آنکه مع کل شیئی لا بقارئة و غیر کل شیئی لا یزایلة راستی که او
 تعالی با همه اشیا است بغیر پیوستگی جدا است از همه اشیا و گفته اند که آب آمد
 تیمم بر خاست یعنی مقتدی خود را امام خود بساز و تو پس وبے ایستاده شو و
 چنانچه میفرماید - قوله "وقام اما ما کنت انت امامه" یعنی پیش کن
 امامی را که از عالم نسبت و اضافات است و از مقام ظاهر شریعت است
 اما تومی در حقیقت امام او که اول حقیقت است بجده طریقت و شریعت
 که ایشان قطره و شرح حقیقت اند - قوله "وصل صلوة الفجر فی اول العصر"
 و بگذار نماز فجر در اول وقت عصر یعنی از زمان و مکان و وقت و ساعت پیشتر
 شو تا همه اوقات یکجمله گردد و غرض بگذار نماز فجر را زیرا که در کشف و جلای عالم حقیقت
 باش و سر رشته بگیر که در عالم خلق و مجاز که نزدیک غروب و فنا است که عالم شریعت
 است اما در عین کشف حقیقت است که حقیقت و حقیقت است مقام جمع الجمع
 است و کثرت و همی مجازی است ازین سبب که تا حقیقت چنانچه ظاهر
 گردد و ازینجا معلوم میشود و اعتقاد آرد که کثرت و همی مجازی است حقیقت بتماهم
 ظاهر نمیکند ازین وجه مافوق میکند تا بحق و حقیقت بینظنون و حیوانات را در
 و هن نهنگ دریا اندازد و بعالم و را و الورا فهم میرسد - قوله "این نیز بیان
 آن جمله است که بیان کردیم" که وجود یکیش نیست و آن واجب وجود
 است ممکن الوجود و همی و مجازی است - غرض این عبارت آن است که

بگفته بود از همه اشیا "فانها لفظی یا عبارتی ترک شده است لیکن در کتب منقول منها عبارت چنین است -

موجود و حقیقت واجب الوجودات و غیر او همه فانی که کل شیء ها لک الا وجهه
و جاس دیگر است کل شیء ها لک الا ملکه چون ملک او باقی باشد لاجرم ذات
او به طریق اولی فنا پذیرد پس ذات او را کجا منحصر میشود و صفت عدم بر وجه برگز
نشود الغرض اگر عمر ابدی باشد نهایت رسیدنی نیست که الرجوع الی الابد
این است یعنی بدایت آن است که کل شیء بر جع الی اصله و را او را همین معنی
حضرت بندگی مخدوم قدس الشریحه فرموده اند۔ و شیخ محی الدین بن اعرابی
در کتاب خود نوشته است که و راے این صور و اشکال حتی العرش المجید و ج
نیست همین صورت را تبدیل و تغییر شده بر صوفی تجلی می آید و میرود به این اعتقاد
او حضرت بندگی مخدوم قدس الشریحه بسیار جا فرموده اند که صور و اشکال فیض
اوست نه اوست در خزانه او چه کم آید و وی باقی است ازین جهت در نظم حضرت
قطبی قدس الشریحه گفته اند من و اصل و سرگردانم۔ و دیگر نهایت الرجوع
الی البدایت آن است که صوفی را پادایت ریاضات و مجاہدات بود چون و اصل
شد نهایت همان است که هم بران رجوع کند که برین منحصر نمیشود اما این معنی ازین
محل موافق باشد که بدایت تا عدم بود یعنی ازین محل موافق باشد که بدایت تا
عدم بود یعنی فنا بود و بعد در وجود باز نهایت ما چسیت فنا بدیدیم که فنا فی اللہ مقصود
صوفیه دران فانی شویم که اول ہم فنا بود باز نهایت را ہم فنا میشود این وجود
در فنا فی اللہ فانی و او باقی و را او را که گفته اند همین قیاس تصور کن و اللہ
علیم حکیم و لهذا بعضه محققان گفته اند که موجود حقیقی یکی است و ان عین
وجود حق و هستی مطلق است اما او را مراتب بسیار است که حقایق همیشه
در باطن وجود پنهان باشد و آثار ایشان در ظاهر وجود پیدا زیرا که زوال
صور علمیه از باطن وجود محال است و الا شرک لازم آید اللہ تعالی علوا کبیرا

اگرچہ غیر موصوف است بہ اعتبار وجود و اما عین اوست و تعابیر بہ حسب مفہوم طابان
 و شیخ غفر الدین ابن اعرابی ازین مفہوم آکہ مقید لفظہ است و اہل حقایق میفرمایند کہ
 مطلق بے مقید نباشد و مقید بے مطلق صورت نہ بند و اما مقید محتاج است
 بہ مطلق و مطلق مستغنی از مقید پس اتلزام از طرفین است و احتیاج از یک طرف
 و استغناء از مطلق از مقید بہ اعتبار ذات است و الاظہور اسما سے الوہیت تحقیق
 نسبت ربوبیت بمقید از محالات است لایدکہ ہم محب حق است و ہم محبوب او ہم
 طالب حق است و ہم مطلوب او چنانچہ استا و میفرمایند رباعی
 قرب تو بہ اسباب و علل نتوان یافت
 جب سابقہ فضل ازل نتوان یافت
 برہر کہ بود تو ان گرفتار بدے
 تو پیدلی ترا بدل نتوان یافت
 رباعی

اے ذات رفیع تو نہ جوہر نہ عرض
 فضل و کرمت نیست معطل بعرض
 ہر کس کہ نباشد تو عوض باشی ازو
 آنرا کہ نباشی تو کسی نیست عوض
 لیکن ہرچہ وجود عارض است بر آن اطلاق نیست اعیان ہمہ عارض مینماید
 و انتمہا سے وجود نہنہا ازین حیثیت از جمیع موجودات مستغنی است لہذا قال اللہ
 تعالیٰ اِنَّ اللّٰہَ لَغَفِیْرٌ عَنِ الْعَالَمِیْنَ و حق تعالیٰ غنی از عالم است و عشق ہمہ پر
 از و آمدہ است ہمین مثال کہ آلودگی نیاز با مردم است کہ قرار نیست دوی مقرب
 است وقتے کہ تجلی مینماید آن وقت وجود خود نیست میشود جملہ وضع وجود او باقی
 مینماید اما اعتقاد میدارد کہ در ضمن مقیدات محتاج بخود ام بدین حق سبحانہ
 غنا سے مطلق است اورا قید درست نیست و ازینجا معلوم میشود کہ احاطت
 حق سبحانہ بجمیع موجودات چون احاطت ملزوم است بلوازم نہ ہجو احاطت
 کل است بہ جز و تعالیٰ عما یلیق بجناب قدسہ انا از محققان نسبت است کہ

حق تعالیٰ نہ چیز نہ کل نہ طرف نہ منظور آلان کمان کان لایتغیر بصفاتہ چنانچہ
گویند تو آفتاب ہر چند کہ بر پاک و پلید تا بد ہیج تغیر نوریت او نشود نہ از مشک برے
برگیرد نہ از گل رنگ و سیکہ اورا مطلق مقید مجمل مفصل جز کل گفتہ است این ہمہ
گفتار موجب مغالطہ است چنانکہ حضرت بندگی مخدوم قدس اللہ سرہ و میفرماید بیت
تا طن نہری کہ بہت این رشتہ دو تو یک تو است ز اصل فرخ بنگر تو نکو
یعنی کسیکہ قابل شدہ دومی دانستہ اند اینچہ چیزیکے بیش نیست یک تو است کہ ^{بہتر}
در ہر امری ہما یکہ در غلط بیعتی بر مجاز اعتقاد مکن دراء الورا نظر بکن چنانچہ درین بیت اشارت
نیکو فرمودہ

بیت

آن یار ہمانست چہ شد جامہ بدل کرد او جامہ بدل کرد و دگر یار بر آمد
غرض معشوق یکے است اگر کسو تے دیگر کرد چہ شد اینچہ در دنیا حادث و در آخرت
مثال گفتند میگوند کہ این ہمہ وجودات کائنات در موہماے دریاے محیط اند
تقلبات و تحولات عالم بسیط اند این تکثیر و تعدد بہ نسبت ما است نہ بہ نسبت دریا
محیط او ہچنان است کہ بود اما اوتانہ و کرشمہ بجزانہ دارد کہ عاشق از خود برود چنانچہ
حضرت بندگی مخدوم قدس اللہ سرہ فرمودہ اند

رباعی

دل در رہ عشق تو نہ پوید چکند جان دولت وصل تو جوید چہ کند
ہر گاہ کہ بر آئینہ تا بد خورشید آئینہ انا الشمس نگوید چہ کند
یعنی دل عاشق در طلب وصال او نہ دود چہ کند از آنکہ جذبہ محبت معشوق اورا
بے اختیار میکند و گفتہ اند کہ روح انسانی را با عالم حق و حقیقت جلیتہ است ہم
در جامعیت چنانچہ ذات او جامع جمال و جلال است ہچنین روح انسانی خروج
من بین جمالہ و جلالہ ہمارہ حب الوطن من الایمان گفتہ اند و حاصل بیت
دوم چون آفتاب بر آئینہ تا بد یعنی آئینہ را جز این چارہ نہ باشد کہ بگوید من آفتابم

بر حکم لون الماء لون الانار یعنی رنگ آب و رنگ قدح کیے میں پانچ چنانچہ مردمان
گویند کہ فلان شیخ عین جذبہ حق شدہ است بر حکم من رانی فقد مراد الحق و
عین عشق گشتہ در عشق عاشق و معشوق کیے است از انکہ او اصل است و
مصدر موجودات است اشتقاق معشوق از و است کقولہ تعالیٰ انک
لا تقدر علی من احببت و لکن اللہ یقدر علی من یشاء یعنی اے محمد تو راہ راست
نمودن نتوانی کہے را کہ دوست داری و لکن خداے تعالیٰ راہ راست نماید کہے
را کہ خواہد۔ دیگر بشتن خواجہ بھیمی معاذ بر خواجہ ابو نرید رحمتہ اللہ علیہ نبیست کہ اینجا
کہے جرعه از شراب محبت نوشیدہ میان ماست گشت خیر ازین عالم ندارد
ابو نرید جوابش نبیست این کار کا ترا رسوا ممکن اینجا کہے ہست کہ ہر دم خہماے
شراب میغلطاند ہیچ مست نمیشود مردان ہزار دریا پر نوشیدہ اند و گشتہ
رفتہ اند تو مست از چہ گشتی چرا از سکر بھوئی آئی تلبے نہایت می بینی چنانچہ

عارف فرمودہ است

قدح بردست من دادی و گفتی ہوشدار اے مسلمانان دران معرض چہ جانوں
یعنی قدح شراب یعنی محبت وصال بردست عاشق مشتاق دادی و جرعه از ان
در کام این عاشق مہجور چکانیدی یعنی لذت وصال نمودی و گفتی با ہوش عقل
باش یعنی از سکر بھو تصور کن برین محبت وصال منحصر مکن پس عاشق میگوید
اے مسلمانان منصف باشید کہ دران حالت کہے را ہوش بود کہ من با ہوش
باشم مردم چون تو اند کہ قدح شراب خورد مست در وصال شدہ باز ہوش
باشد اما از توفیق خواجگان چشت از سکر بھومی آید و راہ الورا خیال کند
از اعتقاد و مقید باز ماند برو اللہ من و سرائیہ محیط اعتقاد و راستہ باشد
کہ از اول اللہ ما تقدم این نوع واضح شدہ است چنانچہ میفرماید کہ کلیت

وجزئیت ہر صفت اوست اما از اوج کلیت اطلاق تنزل فرمودہ و تظہیر نمودہ
تا تو از جز بہ کل راہ بری و از تظہیر بہ اطلاق روی آری نہ کہ جز را از کل ممتاز دانی وہ
مقید از مطلق بازمانی چنانچہ میفرمایند

رفتم بہ تماشاے گل آن شمع طراز
چون دید میان گلشنم گفت بتاز
من اصلم و گلہائے چمن فرع من اند
از اصل چرا بہ فرع میسمانی ہاز

رباعی

از لطف قد و صباحت قدمی کنی
وز سلسلہ زلف مجد چہ کنی
از ہر طرف جمال مطلق تابان
اے بیخبر از حسن مقید چہ کنی
بناء اعلیہ بہ و راد الورا تصور کردہ باشی
وانا الحق ہوا الحق دیدہ باشی چنانچہ
مولانا جامی فرمودہ اند

گر در دل تو گل گذر و گل باشی
ور بلبل بیقرار بلبل باشی
تو جزوی و حق کل است روز چند
اندیشہ کل کنی کل باشی

الکون این فصل را بر نظم سلطان العاشقین شیخ نظام الدین بداولی تمام کن
و زبان خود را از افتتائے اسرار ربوبیت کہ بجز دستر میکشد گرد آں چنانچہ خواجہ
میفرمایند

نظامی این چہ اسرار است کز خاطر بردادی
کسے سرش نمیداند زبان درش بان درش
اگر طلبے صداقتی مریدے واصلے می آید اسرار بر و گفتن بہتر است و گرنہ کسے سر
اسرار نمیداند بر و اظهار کردن کلی منع است ازین سبب حضرت بندگی مخدوم قدس الشیرازی
بہ حید علیہا فرمودہ اند کہ درین کار آئی دانی فافہم و اعنتم و لہذا عذر این ضعیف
اعتاد کہ ایچہ کلام بزرگان کثیر مشکل بود آنرا مبرا کردن از کتبہا تصوف فی محلہ کشیدہ
زیادہ و نقصان کردہ فہم خود رسائیدہ تخریر کردم و من عند نفسہ سوالات و

جوابات نہ نوشتہ چنانچہ الانسان سزى وانا سزى است يعنى انسان سزى من
العبثت وسر من صفت من است و صفت من از من جدا نيست۔

فصل ششم

در بيان شطحيات اولياؤ اللہ کہ حال دارو ميشود بوقت سکر کلام فرمايد۔ بدان
اسے عزيز برگاہ کہ مقربان در گاہ آلہ شراب محبت و سقہد ربہد شراباً بطهوراً

ہی نوشتہ از خود محو شوند يعنى در محبت مولی چنان غرق اند کہ خود را خدا می بينند و

اتصال بدن محبت چنان است کہ از ان کار باز نمی آيند و امتياز نمی توانند

چونکہ آثار جذبات لطف او در چشم ایشان ظهور شدہ است و لذات مشاہدہ

در جانش آويخته است کہ قاطر از فراحت اغيار برداشته اند چنان مست

شدہ اند کہ بجز حق تعالی آنگاہی و شعورش نمی ماند و زبان جانش بدن ترانہ و

ترنم آغاز دکہ در مقام سکر اند

اسے بلبل جان مست زياد تو مرا

لذات جهان را ہمہ در پايے فلکند

و اين لذت مے و ميگرہ کنے دانند کہ از حرص و ہوا و شغلہ دنيا بيرون آيد و تو

قبل ان تو تو اگر در چنانچہ کفر و اسلام خبر ندارد چنانچہ گفته اند

در سیکدہ مستانرا دیدم بہ پریشانی

در فصل نہم بيان اسلام مجازي و کفر حقيقي خواہد آمد انہ ينجائست نکر دم تا کرار

نمیقتد بشنو کہ در خيال است کہ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم را در شب معراج

مع جميع صفات الوہيت تجلی شد چنانچہ بیچ بغيرے را آن چنان نبوده است

و نصیب اين سعادت اخص است است محمد صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم را نیز باشد

ن بوسے

چنانچه محقق مینماید تخم تجلی در طینت آدم علیه السلام کاشتن در دور ولایت
 موسی علیه السلام سبز هارنی بر آمد و درینو لا محمد علیه الصلوة والسلام القوت الی ربک
 کیف مظل بکمال پس بدخوشه چنان خرمن محمدی تا ابدالاباد شتر تنول خوانند
 کرد و در کمال دین محمدی در کمالیت است الا لله الدین الخالص و شرف
 نصوص نسوت یاقی الله یقوم یجبهه و یجیوندا قبایس بود که بر قد این است
 دو خند گفتند خیر امتی اگر چه قوم موسی علیه السلام را من و سلوی و او ند و قوم علی علیه السلام
 را از آسمان مایه فرستادند در هر دو یا کلو او یتمتعوا اما در نوشتان زنده
 پوشان خانه فروشان را تجرع آن شراب شود و سقعه سر بجهه شرابا لیهو
 از جام جمال در کام وجود ایشان میریزد و از تصرف آن شراب از پید به اندید
 تجلی مینماید این دور و هم یعنی محبت و سکر و صحر بر حق است محمد صلی الله علیه و آله و سلم
 است چنانچه عارف مینماید

در جهان سقاده و ما فارغ در قدح جرعه و ما هشیار

ازین عبارت که گفته شد که پند بگیرد مگر خداوند آنکه که از سکر به صحو آمده اند
 آنا نکه بر سر ار و راء الورا واقف اند و در عین حالت محو بالذات سکر اند و مرئی
 سرور اولیاده نماند حکما و علما چنین فرمایند

دواعک فیک ولا تشعرا وداعک منک ولا تشعرا

آرے من عرف اللکل لسانہ فافهم۔ بیان شطیحات اولیاء اللہ۔
 بدان اسے غریز کہ بعضے ازین اشارت میکنند چنانچه منصور حلاج انا الحق و خواجہ
 یانیزید بسطامی سہمانی ما اعظم شامی گفته اند و خواجہ جنید خلیس فی حبستی سوی اللہ فرمود
 ازین اشارت رمزے شاید از ان باشد کہ چنانچه شیشہ سفیدے صافے
 در طاق نہی وہا سے آن طاق چو رخ افروخته داری شیشہ بتام در طاق چو رخ

نماید بینند گوید کہ من درین طاق چراغ افروخته دیدم چنانکہ در سرچشمہ گنم توی

چندارم عیارے میفرماید

رباعی

از صفات می ولطافت جام

در ہم آیمخت رنگ جام بدم

همه جام است نیست گوی من

یا بدم جام است نیست گوی جام

و بجز حق تعالی فرموده است وَهُوَ اللَّهُ فِي السَّمَوَاتِ وَفِي الْأَرْضِ أَمَا بَيِّنَةٌ
بِأَنَّكَ وَرَأْسُ السَّمَوَاتِ وَارْتِضَ تَصَوُّرُ كُنْدِيسٍ مَعْنَى كَمَا فِي كَلَامِ شَيْخَاتِ

اولیاد اللہ تصور کن الغرض یعنی اللہ تعالی متصرف و مقوم در سموات و ارض است
اما سماوات تمام بدو است چنانچہ قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ و آلہ و سلمو

سایت سربانی فی احسن صورۃ پس احسن صورت را او فرید و مقوم اللہ تعالی
است لیکن این گفته است کہ من اورا بہ احسن صورت دیدم اما معنی شاید این

وجه باشد کہ احسن صورت بمثال آئینہ کہ عکس جمال قدرت او و عکس وجه تعالی
او در آئینہ دیدم تو صورت خویش را در آئینہ می بینی نہ این است کہ صورت تو

در آئینہ مینماید چنین رسول علیہ السلام میفرماید کہ من احسن صورت دیدم در عکس
قدرت او و عکس وجه او مطالعہ کردم مرادین اطلاع شد بدین طریق متشابه

نماید چنانچہ جبرئیل بصورت وجه کعبی بر رسول علیہ السلام آمد کہ نہ این بود کہ
جبرئیل صورت وجه داشت تا از صورت خود گشتہ ولیکن چنین نمود اما این قدر باید

دانست بر سر کہ تجلی حق ذوالجلال میشود او تعالی و تقدس کما ہو مو است
ازین معنی حضرت مخدوم بسیار جا گفته اند اندہ و سرائر کل و سرائر و لیکن صفات

خود را تمثل و شکل سازد او تعالی بدانکہ لا یتخیر و لا فی صفاتہ منزہ عن
الاکوان آری معنی اگر تو صورت باطنی ظهور می بینی انکار کنی عینا و غیرا ہر صفات

اوست می آید و می رود این بواجبہا است اما اینجاست

بسیار است و جمیع از قوم منہم شیخ محی الدین ابن اعرابی کہ در این صورت و اشکال
 حق العرش المجید و جوئے نیست ہمین اعیان را تبدیل و تحویل تعبیر شدہ می آید
 برین صورت منحصر تجلی است بہ این معنی بندگی مخدوم قدس اللہ سرہ در کتبہائے خود
 میفرماید کہ این صورت و اشکال فیض اوست نہ اوست در خزائن او چہ کم آید و وی باقی
 است پیشتر کثیر بیان نوشتہ ام بران واضح خواهد شد و لہذا میگوید کہ بانہ
 مع کل شیء لا بمقارنتہ و غیر کل شیء لا بمزایلة بیان برین خواجہ بایزید گفت
 سبحانی ما اعظم شانی نہ آنکہ خارجے در و داخل شدہ است آنچه با و بود لا بمقارنتہ
 و لا بمزایلة ہم بدان زبان او در آمد باقی شطیحات کہ ازین قوم زائیدہ است ہمہ برین
 مثل است و اصل معنی لغت شطیحات آنست یعنی جنیدین از مقام خود خبر میدہند
 و اصطلاح ایشان و جنیدین کسی را کہ لایق مقام قرب او باشد غرض وقتیکہ تجلی
 برین صوفی میشود خود را نفی داند از ان سکر ہر چہ او میفرماید این میگوید بعد صحو
 این کلام را حجت نمیدارند و حضرت بندگی مخدوم قدس اللہ سرہ در کتابتہما را الاسرار
 سمر خود این عبارت فرمودہ اند کہ خواجہ بایزید سبحانی ما اعظم شافی گفت خود را
 بمثال ذرہ در شعاع آفتاب گم گشتہ یافت بہ نیابت او تعالی بزبان خود سخن
 راند گفت سبحانی ما اعظم شافی سبحانی دلیل کرد با وجود بایزید اشارتے بہ وجود کرد و
 بر بود و نشانے داد و اگر طیفی بر نور حضور بران صفت بر آمدہ باشد جز سبحان اللہ
 نگوید۔ قدوسیات جملہ را ہم برین قیاس بر و کلمات شطیحات دیگر ہمہ برین وزن
 نہ تمام سمر نہ نوشتہ انچہ بیان تعلق شطیحات باشد نوشتہ شد زیرا کہ اشارت
 در عبارت کتابتہما است کہ جز نسبت خود نہ جنیدین است شطیحات را ہم قدوسیات
 توان از آنکہ حکایت من اللہ است پس معلوم میشود کہ از معین تجلیات روح کہ
 خلیقہ حق است و از نیابت او سخن میگوید و از معدن کثوفات افعال کہ طیفین

را اثبات میکند این معنی موافق این محل بہ نظر ایشان حکایت یاد آمد کہ روزی
خواجہ بایزید بسطامی را صفت خود تجلی شد یعنی بایزید خود گفت سبحانی ما عظم شافی بار و دم تجلی یافت
گفت توبۃ الناس من الذنوب و توبتی عن قول لا الہ الا اللہ بار و دم تجلی یافت گفت انی
انا اللہ لا الہ الا انا فاعبدنی چون بایزید از مقام سکر بہ صحو آمد مریدان باوے این حکایت
کردند بایزید پر دست ہر کیے کار وے داد و گفت ہر گاہ کہ من ازین نوع سخنہا گویم شما جو
بار ا پارہ پارہ بکنید چون بایزید دیگر بار تجلی یافت ہمان سخنہا گفتن گرفت مریدان حکم
اشارت بر وجود بایزید کار و ہاز و ندا و بزرگ میشد چنانچہ از بایزید تمام خانہ پرگشت ساعتی
نابود گذشت و آن صورت بایزید بود شد مریدان دیدند کہ بایزید از در آمد مریدان احوال باو
گفتند بایزید گفت این منم کہ شامی بینید و آن دید رویت حق بود کہ بر شما تجلی کرد و شما ہم نکرید

سر پرده عرّت و را کون مکان است رباعی مقام وصلت مران برن ہر وجہ است
مران مقام کہ مردان بہ شوق می سپرند محل روح الامین پرده دار در با است
اے عزیز کلام شطیحات محققان ہم برین جملہ قیاس کن زیرا کہ کلام مذکور را از اسرار تجلیات
است کہ ساکنان بر یک حال موقوف نباشند و ہر ساعتی از عالم غیب حلتی دیگر دار میشود
در ان سکر کلام مسفرمانند زیرا کہ راہ عالم تا بسا حل دریاے عشق بیش نیست و این اسرار کمتر
کے فہم دارند مگر کسی را کہ خداے تعالی بجایت خویش ذرہ از ذرات جذبات حق جلوہ کند و

اورا از عالم خلقت بہ عالم حقیقت رساند کہ ان جذبہ من جذبات الحق توازی
عمل الثقلین او فہم میکند واللہ اعلم حکیم۔ بدانکہ اے عزیز اصل عالم روح محمدی و حقیقت
محمدیت است اما ظہور اورا اعتبارات است کہ ہر ساعت اعتبارے اسے و نامے و کردار
این را اہل تصوف روح اضافی گویند روح اعظم گویند روح الروح والوالارواح و قابلیت
اولی و اصل الاستعداد و ام القابلیت و قطب الوجود نامند و چون عنایت ربانی دست گیر
بر سالک حقیقت محمدیت موصوف شود ہر چه او گفت این سالک گوید بعدہ کلمات متنا

میفرماید نبأ علیه حضرت بندگی مخدوم قدس الشریح فرموده اند کہ خدای را تومی شامی اثر آن تجلی است۔

بیت

محمد آن جوانمرد است کہ در پیری نظر بارز
تعالی اللہ الوافتحا خدای را تومی شامی

زیرا کہ حضرت بندگی مخدوم قدس الشریح از شبالی تا پیری نظر بازی باطنی از غیب میدارند ساعت فساعت تجلی نصیب دارند و ابو الفتح لقب ایشان است و خدای را تومی شامی اسے فرمود کہ حق تعالی را سزاواری و امر حق تعالی چنانچہ باید و شاید بجز واصلان حق دیگر کسیت کہ سزاوار باشد دیگر معنی یعنی خدای بزرگ است ابو الفتح کہ در قلمے خدای فی ضوح است صاحب فتح و فتوح است و ابواب فضل و کرم خدای بر و فتوح است افتتاح کلام فنا میکند و خود را در مقام بقای آن فنا می افکند کہ بر حکم کما فی بقی فی فناء فی فناء عیان مطلق باقی بقا نما حق در درجات مقامات فنا رانده است اورا از قباہ بقا و از قباہ فنا لونیات است کہ از مقامے به مقامے از حالے به حالے میگردد تا آنکہ تبدیل بیچ بیچ باقی حق فانی مطلق میگردد یعنی چون فانی به بعض حقیقت می شتابد باقی به خدایکے عبارت از اتحاد و صفات فائده حقیقت عبودیت بقامی یابد و در ایجاد از یاد اتحاد و خدای بخدائی یافته است خدائی ہم اینجا است کہ آن فانی ہم در حق گفت به سان بقامی ابو الفتح خدای را تومی شامی۔ دیگر وجه از بزرگان فرموده اند کہ اگر حسب بود آن بدائی در بود بیدائی بیدای اعنی بیدای بیدای نش

خود را در طلب خدائی در طلب باز بخدائی ہم بر آشفته و از براسے نام معنی استقرہام خود را خود خود امی را تومی شامی گفت خود را آنکہ نادانی تو در قابلیت آئی کہ بخدای شوی فانی و آنچه تومی ن خدائی تو نمائی ہم لبسان شان مو تو اقبل ان تم تو اسخنے بدانی اعنی در صفت برکے کہ به زبان عیان من ہم بحق فرمائی ابو الفتح خدای را تومی شامی۔ وجه دیگر آنکہ اثرے از ان شہود خدائی وجود بقامی بر بود فانی نابود خود بنہامی یعنی لمعات نورے فیض متعالی تو آترا انشائی چون برق و سحاب سمائی بحق فرمائی ابو الفتح خدای را تومی شامی۔ چند وجه نظر ایشان

واضح شد در بیان آوردم و کلمه انا الحق یعنی ازین جنس کلام اولیا و اولیاء اللہ و غیر ذلک اگر بدین اعتبار تجلی حمل کنی هیچ ترا اشکال نماند و اللہ اعلم بالصواب و الیہ مرجع و المآب۔

فصل ہفتم

در بیان نوم و بیان تمثیل وصال و فراق میگویند کہ بر صوفی ہمہ شب خسپیدن حرام است چنانچہ فرمودہ اند

عجبا للمحب کیف یبناہ کل نوم علی المحب حرام

یعنی عجب می آید از دوستی محبوب کہ چون بخسپد و ہمہ انواع خواب بر عاشق حرام است۔ یشتون حضرت بندگی مخدوم قدس اللہ سرہ در چند محلیات نوم را پنج قسم آورده اند و نیکو بیان کرده اند و درین رسالہ آن بیان طویل را در مختصر بیان آورده واضح کردم اول النوم اللہ النوم فی اللہ

اللہ اللہ النوم مع اللہ النوم علی اللہ بعضی بر حسب درست نیست و بعضی جائز بسبب کل نوم علی الاطلاق درست نیست چنانچہ مروی است کہ رسالت پناہ صلی اللہ علیہ و آلہ وسلم هیچ شبی تمام نخفتہ اند و تمام شب بیدارم نموده اند اندک خسپیدہ اند و بر خاستہ اند و وضو کرده مشغول شدہ اند باز اگر خواب زور آوردی بخسپیدے باز برخاستے همچین در تمام شب نہہ حجرہ طواف بود باز غسل کرده مشغول بحق میشدے پس ازین معنی فهم کرده اند کہ درین کار فرقتی ہم دو صا

ہم است چنانچہ فرمودہ اند

بیت
مبارک فرقتی باشد کہ بعد از وے و صا است چه بالذت و صلے ہست کہ بعد از ماہ و صلے ہست
این ہم متلازم کلی است جا یک بعد است اتصال ہست پس فرقت را مبارک میگویند کہ بعد از وے وصال میشود و فاما در وصال لذت گیر و دارندہ کہ آن لذت بعد از ماہ وصال لذت نسیر و وہمان لذت است چنانچہ حضرت رسالت پناہ علیہ الصلوٰۃ و السلام اندک خسپیدہ اند و بر خیزید مشغول میشد پس این نوع فرقت عاشق را مبارک باشد پس ہمین سبب عشق را

مسافرانہ میگویند کہ از عالم قدس بجهت تفرج در عالم صورت برآمد و نشان فراق و وصال
در طلب حق نهاد و روح و سر و خفی در عالم جبروت است آوازہ شنیدند کہ بر تو از عالم لاموت
می آید یعنی از قدس عشق بطریق مسافرانہ در عالم صورت رفتہ بعد روح و سر و خفی در طلب او
درین عالم صورت و اشکال آمدند کہ اورا دریابند و در طلب سعی بلیغ نمودند بعدہ روح بہ عشق
پیوست لیکن معلوم نیست کہ در میان ایشان چه معاشقہ است عاشق کسیت و معشوق
کسیت پس علت ظهور در عالم عشق در آمد بر حکم فاجیت ان اعرفت فخلقت الخلق
پس معلوم میشود کہ درین نفس و روح فراق و وصال است نفس از کثرت اخلاص روح
میشود و اتصال است و گاہ نفس از کثرت بر روح کثافت میرسد فراق میشود اما چه کند
در نفس خطرہ مزاحمت دید پس باید کہ اول حفظ نفس را بہ تزکیہ و تصفیہ لطیف کند و دوم
قوت روح کہ عین بعین گشته و قاعدہ علم کہ انفس جمع نفس است دوم در ظاہر و آن چشم
است فاما نفس تابع چشم میگردد و چشم می بیند نفس میرساند آنانکہ جاسوس نفس چشم را
گفتہ اند ہر چه کیفیت عالم ظاہری می بیند بہ نفس میرساند و نفس ہوائے خود میطلبد پس
تمام نعیم بہشت منحصر برین دو چیز است ہر کسے را دولت و نعمت حق تعالی میدہد او
می شناسد و بر فقر راضی باشد چنانچہ گویند۔

بیت

دولت آنرا بدان کہ دادندت پیش از انبای جنس استظہار

یعنی دولت و نعمت آنرا ندانی کہ ترا دادہ اند استظہار و قوت پیشتر از انبای جنس تو
ویاران و دوستان تو یکذات اند کہ ترا از ہستی وجود تو پاک کردہ بتانند و بہ صفت خود
موصوف کنند آنرا دولت و نعمت بدان چنانچہ در قرآن حمید فرمودہ اند وَاَصْبِرْ نَفْسًا
مَعَ الَّذِينَ يَدْعُونَ سِرًّا بِالْغَدْوَةِ وَالْعِشِيِّ يُرِيدُونَ وَجَهْدًا یعنی
صابر و تشکیہ می کن اے محمد دل خود را با کسانی کہ خداے را پیوستہ در روز و شب
میخوانند و ذات او را بغیر ملاحظہ نعوت و صفات میخوانند۔ میگویند کہ بیان فقر و

قرآن و حدیث آمدہ است مراد فقیر صابر و فقرا اختیاری است نہ فقر اضطراری
چنانچہ فرمود انفقہم فخری ہم ازین خبر یہ ہذا زانکہ فقر حضرت رسالت پناہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم
اختیاری بودہ انظراری این فقر فخری باشد نہ غیر او مگر این فقر مقلوب از فقر است
میگویند کہ دل ہر کسی خالی از ماسوی اللہ است و بہ محبت اللہ پر باشد این چنین فقر
مراد باشد یعنی نباشد فضیل و شرف چنانچہ مجذوب مجرود کہ دلش خالی از ماسوی اللہ است
کہ مجذوب را محنت و الم و درد چنان است کہ از اظہار شیخوخت رفتہ است بشو کہ
خیر البشر رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم بپوریا قبیلو کہ کردہ بودند از قبیلوہ بر خاست
امیر المؤمنین عمر رضی اللہ عنہ و بیکہ نقش پوریا بر پشت مبارک شدہ بود عمر رضی اللہ عنہ
گمراہان گشت رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم فرمود یا سبکیک یا عمر گفت قیصر روم
و بادشاہ چین با چین کہ دشمنان خداے اند ایشان عرق در زمینہ وزینہ اند و بر تختہاے مرصع
و سبکمل ہ آنگینہ اند تو کہ دوست خدا سبب باشی ترا این حال این دوستی در فہم من نیست فرمود
راضی نشوی اسے عمر کہ دنیاے قانی ایشانرا داد و بے آخرت باقی ملدا داشت عمر رضی اللہ عنہ
گفت قد رضیت لک یا رسول اللہ پس کیکہ از محنت اللہ راضی باشد آنرا فقرا
فخری گوید بجز درد دل راضی نمیتواند شد چنانچہ دل داند و من دانم و من دانم و من دانم و دل
یعنی آن دردے کہ از فراق محبوب آن لذتے کہ در وصال حاصل میشود بیانی نیست
پس ہمہ برین حالتی ترا عجب در نیکو داشته بود کہ درین بیت اظہار تمثیل کردہ است
قصہا مینوشت خاتانی قلم اینجار رسید بر شکست

یعنی خاتانی عاشقے کامل است قصہ عشق و محبت و محبوب مینوشت چون قلمش
در باب وصل و فصل مینویسید تا از فصل رسید بر شکست و سببہ بچگافت و
سیاہ گشت لاغر و ضعیف شد مرید بیت الاحزان نہادہ چنانچہ یعقوب علیہ السلام
را در فراق یوسف علیہ السلام شجر گشت خرض آنت کہ سر خود را قلم کردہ و شمش

راشکا فیدہ دیدن گرفت کہ قلم اینجا رسید بر شکست سبحان اللہ عجیب فراق
 کہ او داشته بود و حجب نفس او بود کہ این چنین شکا فیدہ زودہ بود بجزر و دروان
 نمیشود و این درو ظاہر نمیشناسد پس جزر و چہ و اند چنانچہ حضرت شیخ نظام الدین
 اولیا فرمودہ اند بر ہر کس کہ خوش شد نہ ہمین دعا می طلبید الہی این را در روزی گروان
 سابر فقر فخری راضی باشد و چون و چرا در لسان نمی آرد چنانچہ عارفی فرماید بہیت
 از پے صاحب نظران است کار . بیخبران را چہ غم روزگار

یعنی این ہمہ کار خداے تعالی از برائے اصحاب معرفت و فکر او تعالی ہر کہ بیخبر است
 او از کار ہائے عشق و محبت چہ داند و خوردن و آشامیدن گرفتار است از کار خلائق
 نمیشود کہ خوشی نفس میکند و چون و چرا در زبان می آرد کہ فکرے و مجوری نفس از کار خدا
 تعالی نمی کار و دو بگوش و ہوش نمیرسد۔ بہ این محل حکایت یاد آمد کہ شیخ الاسلام شیخ
 نظام الدین اولیا قدس اللہ سرہ می آرد کہ خود پیش از ارادات بہ خدمت حضرت
 شیخ فرید الدین قدس اللہ سرہ احرام بستہ بودند کہ ارادت و خلافت عطا شود و سجدے
 فرود آمدند و در فکر مسکله شرعی شدند مجذوب مجرب صاحب کشف در آنجا غلطیدہ بود
 گفت مولانا العلم حجاب العظیم در باطن شیخ نظام الدین قدس اللہ سرہ بگذشت
 کہ علم حجاب توان بود امام عظیم چہ باشد آن مجذوب مجرب سخن ایشان کشف کرد فی الحال گفت
 آنجا برسی خواهی دانست تا آنکہ خدمت شیخ رفتند حضرت شیخ فرمودند مولانا نظام آن مجذوب
 چہ گفت چہ نمود خواہہ تقریر آن مجذوب کردند حضرت شیخ فرمودند کی علم حجاب عظیم ظلمانی
 دوم حجاب نورانی از حجاب عظیم قال و قیل خوشی نفس کہ خود این چنین قابل شرم ازین توبہ و
 مستغفر شود تا ما از حجاب نورانی عبور کردن و نفس را صرف کردن و از سر آن خواستن

رباعی

ہر کسے نتواند چنانچہ خواہہ کہ کسک مفرماید

اول قدم از وجود بیگانہ شدم

اندر طلب دوست چو مژگانہ شدم

اد علم نمی شنید لب پر بستم او عقل نمی خرید دیوانہ شدم
میگویند که شرع محمدی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم از موسیٰ باریک تر و از تمیخ تیز تر است و کسی ازین
اسرار و انوار شرایع محمدی علیہ السلام نداری چه کسی از جمال علوم محبوب بود و از صفای او
محرورم باشد او را به معرفت حقیقت راه نبود چنانچه ہمہ اصفان جهان به عبارت صافی
خوانند کہ نابینا را صفت خورشید معلوم کنند جز اعتقادے تقلید نصیب او نبود میگویند
کہ متابعان محمدی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم بعضے اہل کشف و بعضے اہل استدلال و اہل تقلید
به واسطہ حس اند و دلیل و تاویل ندارند لیکن اہل اسلام اند۔ کقولہ تعالیٰ قَالُوا اٰمَنَّا
بِاَنْوَاہِمُمْ وَ لَمْ نَرُؤْہُمْ قُلُوْا بَہْمُوْا۔ و عند علیہ السلام الاسلام علانیہ والاہام
سہ و اہل استدلال به واسطہ نور عقل و دلائل و برہان یقین دارند خدا سے را شناختند و بر کل
اشیا موجود و محیط دیدند ذوق اشیا به مشاہدہ حق است و این طایفہ مومن کہ ہر لمانان فضل
و ازندگما قال علیہ السلام قلب المؤمن خیر من قلب الف مسلم۔ و در کتاب شامل
الالتقیما میگویند کہ اسلام را سصد و شصت باب و ایمان را ہفتاد و سہ درجہ است
یک درجہ ایمان زیادہ از سصد و شصت باب اسلام است و اہل کشف از جملہ حجاب
گذشتہ بہ لقاء حق مشرف شدند۔ بدان اے عزیزم ادا از اتباع رسول اللہ صلی اللہ علیہ
وآلہ وسلم مطلق است نہ مجرد اتباع الشریعت و اتباع الحقیقت و این اتباع محمدی دو
ہر منظر لے و مقامے مومنان بہ اصطلاح خویش روند فاما کسی بہ ظاہر روند و کسی بہ باطن
و کسی بہ محبت و کسی بہ استماع اصوات ہاتف روند و قوے بلوایع و لواجح و طوالح
روند کسی بہ مکاشفات و مشاہدات و مخاطبات و مخاطرات و مناوالات و مراسلات
و موالات روند الطریقی الی اللہ بعدد انفاس الخلائق۔

گر در رہ عاشقی قدم راست نہی معشوق بہ اول قدمت پیش آید
کقولہ تعالیٰ وَ اَبْتَغُوا الْبَیِّنَاتِ الْوَسِيْلَةَ وَ جَاءَ مَوْمِنَانِ بِنُورٍ مِنْ اَتْبَاعِ مُحَمَّدٍ اَنْد

در حضرت قرینتے و منزلتے یافتہ اند پس متابعت ایشان بے نہایت است بیت
 این وصف بے نہایت گرجن یا گرفتند حرفے است از تہراران کا ندر عبارت آمد
 و این اتباع در ہر محلے طورے دیگر و طریقے دیگر و نامے دیگر و اردو و اسرار و انوار اتباع محمد
 علیہ السلام محققان معائنہ و مشاہدہ کردہ اند کہ یک حدیث صدر ہزار ورق یک سواری صدر ہزار
 فرس تلویں الانوار عبارتہ عن تلویں الاحوال چنانچہ اتباع محمد علیہ السلام بے نہایت است
 و میان عام و خاص و اخص و آن از ادراک و اندیشہ دور است فالما اخص بر بعضی محل
 عمل بر حکم کنر و قتیکہ ایشان را کشف ارادت باشد چنانچہ خواجہ احمد نیا و تدمی قدس اللہ سرہ
 راچرا ندین خوکان پیش آمد و ہزار مریدان صاحب سجادہ بداعتقاد شدند مگر فرید عطار کہ
 او بدیدہ باطن نقاد حکم دیدہ و سرے و معاملات حق را کہ باشیخ بود بہ آن معاملہ موافقت نمودہ۔

بہان با محر مے رازے بگفتند رباعی جہانے را ازان اعلام کردند

چو خود کردند سر خوشتن قاش عراقی راچرا بد نام کردند

محقق عشق مامور امر است و بعضے گویند امر مامور عشق است و بعضے گویند عام مومنان
 مامورات اند و بعضے فاص اخص حکم محکوم اند چنانچہ بہتر ابراہیم خلیل اللہ علیہ السلام بہتر
 حلقوم بہتر اسماعیل علیہ السلام را نذر فرمان شد کار و بر حلقوم کج گشت و چہین بہتر
 موسیٰ علیہ السلام صاحب شریعت مرسل بود بہتر حضرت علیہ السلام صاحب طریقت و حقیقت
 موسیٰ از امر شریعت خبر میداد و حضرت از امر حقیقت محکم نشان داد چنانچہ بالا ذکر شدہ۔

عشق است نشان بے نشانی بیت از خود چو برون روی بدانی

نافہم و اغتنام۔

فصل ہشتم

در بیان تخلی و بیان صورت مجازی۔ و درین مشابہت حضرت بندگی مخدوم

قدس اللہ سرہ در کتاب سمر آفتاب و اہتاب را عاشق و معشوق تمثیل گفته بودند کثیر شکل
سمر نوشته اند بہ این معنی بر اے عزیزان ترجمہ آن سمر ہر چہ در فہم خود رسیدہ قلمی نمودہ
شد آمین رب العالمین۔ بدان اے عزیز میگویند کہ بر صوفی تجلی میشود آنرا الجذبہ من
جذبات الحق تو ازی من عمل الثقلین گفته اند و تینکہ نفس از تزکیہ لطیف شود بعدہ

خود بخود صورتی بہ آن مقام لایق باشد چشم او آمدہ میرود و این مرد متجلی در صورت باغیر از
حق نمای تمثیل دیگر نمی شناسد کہ آن وقت ہمین تقاضا دارد حضرت بندگی مخدوم قدس
اللہ سر فرمودہ اند دین کارائی بدانی و متبعان او را محبوب گفته اند فکیف قل ان کنتم
مُحِبِّوْنَ اللّٰهَ قَاتِبِعُوْنِیْ یُحِبِّکُمْ اللّٰهُ پس ہر کہ اتباع رسول اللہ کن محبوب گرد و من یطیع
الرسول فقد اطاع اللہ۔ دین جانشہ میشود کہ محبوبیت موقوف بر اتباع دارند
و از آیت یُحِبُّهُمْ وَ یُحْبُوْنَهُ موقوف بر اتباع نیست پس بین الایتن چون توفیق
شود جواب آست کہ اتباع بر دو نوع است ظاہری و باطنی ظاہری در شرع معلوم است
مجاہدات و ریاضات و مشاق شداید چنانچہ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم بیچ گے طعام
سیر نخورده بود تا آنکہ سنگ شکم را بستہ بود قصہ مشہور است الفقیر سواد الوجهہ فی الدارین
ہمین را گویند یعنی دین و دنیا سواد ولذت گرفتند کہ نفس را فقر و فاقہ در شغل اولذت
تصور کردن چنانچہ رباعی بندگی مخدوم گفته اند۔

رباعی

مخدوم خویش را بیخویش کرده است

شراب بیخودی پریش کرده است

سواد الوجهہ فی الدارین دارد

از ان او تمام خود درویش کرده است

بغیر از خود را خدا بند یعنی در خود بند سواد دارین حاصل شود بمنہ و کرمہ۔ بشنو بیان
صورت مجازی میگویند کہ بادشاہ مملکت غیب و شہادت عشق حضرت مستغنی از

عہ سمر شداد سیوم

تبصرة الاصطلاحات الصوفية ۱۰۶
ظہور و بطون بود قوله تعالى ان الله لغني عن العالمين لیکن بر مقتضای قدیمه خواست
بر عالم تجلی ظہور کند اول صفت عاشقی و معشوقی بر خود تجلی کرد پس صفت معشوقی که مقتضای

ظہورے بود لاجرم در صورت اعیان بر عالم ظاہر شد چنانچه استاد میفرماید بیت
حسن خویش از رو خوبان اشکارا کرده پیش چشم عاشقان خود را تماشا کرده

بعده از غایت نوز بحکم کل جمیل من جمال الله تعالى ہر ذرہ را بنور جمال خود بیار است
ہر چه آنرا ظہور هست و وجود رباعی جمله مرآت حسن جانانند

ہر چه کس را وجود نیست جز او ہر چه حسن خویش حیرانند

کہ المجاز قنطرة الحقیقت صوفیان درست داشته اند ان الله على كل شيء

قدیر زیرا کہ در تمثلات حق تعالی را تجلیات می بینند نہ آنکہ ہم میکنند کہ مطلوب همین
است چرا کہ تمثلات رمز آن دارد۔ قاعدہ تجلیات آنست کہ بغیر از تمثیل شدہ

در نظر مردم نمی آید و ہر چه تجلیات در تمثیل دیدہ باشد آن تمثیل در عالم صورت ظاہری اند
کے مشابہت مینماید برین صوفیان نظر بازی دارند و اگر تہ ظاہر آن نظر بازی متابعت

شرع نیست درین معنی حضرت بندگی مخدوم قدس اللہ سرہ در ملاحظہ نیکو و عطا فرمودہ اند
کے را عرض افتد بہ بیند اینجانبہ نوشتہ کہ رسالہ طویل میشود و می گویند کہ در نظر بازی ظاہراً

عاشق در فراق او سوخته شود و درین عالم اتحاد وصالے مینماید چنان ظاہرے در گرفتہ ن وصال
شود کہ نظیرے باشد اما متابعت شرع نمیشود ہمین را عاشق و اصل ولی کامل مجذوب مجرذ

می نامند از سکر باز آمدن تواند ناما باید کہ انما و را کل در اعتراف و دار و بجز صحو معلوم
نمیشود کہ واللہ من وراء الہیة محیط است این نوع را مجذوب سالک میگنند

انشاء اللہ تعالی در فصل دہم کہ حضرت مخدوم بیان مجذوب سالک و مجذوب مجرذ
ن وصال

عہ این آیت در عنکبوت است و در سورہ آل عمران "فان الله غني عن العالمين" است۔

سالك مجذوب فرموده اند واضح کرده نوشته آید ازین معنی اینجا در بیان نمینوشتم میگویند
 کرده وصال موقوف بر اتباع رسول اللہ است زیرا کہ یاد محبوب مراد است
 بہ او وعده است اور وصال باشد و زمین و در دنیا بہ تمثیل و اگر نہ کان ماکان فعل

ما فعل بحق نرسد پس ہر گاہ کہ براہ تو در آید قدم در شرع داشته حقیقت او تصور کند
 تا زود راہ بابد در اینجا عاشقان و جہمی آرد حق تعالی فرموده است **لَا تَدْخُلُوا مِنْ بَابٍ**
وَاحِدٍ وَادْخُلُوا مِنْ أَبْوَابٍ مُتَفَرِّقَةٍ غمزہ مینزد یعنی از یک در داخل مشوید بلکہ
 در ہائے مختلف در آید کہ بہ کمال معرفت برسید **وَادْخُلُوا مِنْ أَبْوَابٍ مُتَفَرِّقَةٍ**
 مفہوم در خاطر می آید کہ شاید این کلام تکرار تجلیات است گاہ جلال و گاہ جمال و در ہر صورت مختلف

در می آید و سیر و دپس باید کہ راہ شریعت مقدم داشته در در ہائے مختلف در آید و بعالم آن
 میرسد از عالم صور و اشکال بہ عالم و راء الورا، ترقی کردہ باشد و اگر کسی در دول بہ صورت

مجازی از حال او شاہدہ تمثیل سیر یا مبر شد ظہور شود درست داشته اند چنانچہ فرمودہ اند
قَلْبُ الْمَوْنِ بَيْنَ الْأَصْبَعِينَ مِنَ الْأَصَابِعِ الرَّحْمَنِ يَقْلِبُهُ كَيْفَ يَشَاءُ یعنی دل

نَ يَقْلِبُهَا

مومنان میان دو صفت جمال و جلال است میگردد اند از ہر صفتی کہ خواہد کہے را مجذوب
 مجرب و کسے را مجذوب سالك ہمین را جمال و جلال میگویند ازین نوع نظر بازی درست داشته

اند چنانچہ عارف فرمودہ است

الحق التصاف لوان داو کہ صاحب نظر اند
 نظر آنا کہ نگردد بر این منشتے خاک

یعنی منشتے خاک معشرقان مجازی اند ہر کہ در دنیا نظر کند او صاحب نظر باشد فاما شرط

مدین گفتمہ اند

یک لحظہ ز شہوت داری بر خیز
 تا پیشیند نزار شاہد پیشت

باین نوع المجاز منظرۃ الحقیقت درست فرمودہ اند الحمد للہ الذی

هدانا لهذا

بیان کسرتا و وسیم

بندگی حضرت محمد و مقدس اللہ سر میفرماید قولہ ”معتشوق بہ آفتاب ماند“
یعنی صفت محبوبی حقیقی بہ آفتاب عالم تاب ماند کہ نور حقیقی تجلی او بر ہمہ عالم از وضع و شریف
برسویہ است بر شاہ و گدا و شیرین تلخ و مغز و پوست ہر دشمن و دوست ہر یک طریق می تابد
چنانچہ لون الماد لون الافاد یعنی رنگ آب رنگ قدح اوست اگر آوند سفید کنند سفید
نماید و اگر سرخ میکنند ہمان می نماید پس رنگ او بر ہمہ مساوی تابد ہر جا کہ در جمال راست
آمد جمال او خودی خود بر آید ہمین معنی محبوب را بہ آفتاب ماند گفته اند۔ قولہ ممکن نہ عاشق
بہ ماہتاب یعنی ممکن نہ کہ ماہتاب فیض از آفتاب میگیرد اما نورے از و گرفتہ باشد
کہ ہر دو در یک دائرہ او پیدا شد۔ ہ اند جائیکہ آفتاب باشد ماہتاب می آید ہمدگر
دو نفر ہر دایرہ می رقصند گاہ عاشق بہ آفتاب و گاہ معشوق بہ ماہتاب شکر کہ پیشتر خود واضح
کردند۔ قولہ ”عاشق صفت معشوق بہ دل آرد“ یعنی ازین بیان معلوم شد کہ
منشأ عشق از معشوق است کہ گفتہ اند معشوق بہ آفتاب ماند و از آیت معلوم میشود
قُلْ اِنْ كُنْتُمْ تُحِبُّونَ اللّٰهَ فَاتَّبِعُونِيْ يُحْبِبْكُمُ اللّٰهُ وَاَزْمَعشوق در عاشق فیض
می آید و او بدان نور مقید میگردد و حضرت رسالت پناہ علیہ السلام را معشوق ادگفتہ اند
و اگر بہ فتح باشد یعنی عاشق صفت معشوق را بدل و عوض میگردد و اگر یکسر باشد
یعنی بدل و جان خود می آرد بدل متصف میگردد چنانچہ میفرماید۔ قولہ ”میان آفتاب
و ماہتاب مثال رقصے است کہ دو نفر بہ حضور یکدیگر روند“ یعنی ہر یکے فیض
از دیگرے میگیرد و یکے برون دیگرے متصور نہ این ہم بہ طریق سماع است بہ ہر دو نفر
تمثیل آوردند چنانکہ ”مہنود و زنان ایشان بازی کنند“ یعنی میان خویش ”آزرا
ڈندہ بازی خوانند“ و باید دست معشوق را ذات باید داشت کہ جمال و جنسیت با ذات
است و در صفاء لطافت بہ آفتاب ماند باید کرد کہ نور بخش و جهان سوز است و عاشق

را به صفت ماہتاب بستہ باید کرد و یا آفتاب و ماہتاب را صفت جلال و جمال انکاشت
چنانکہ ماہتاب را مثبت آفتاب کرد و منظر او داشت۔ و منور و زمان اسما و افعال باید شناخت
و دژندہ بازی را بہ رنگ آمیزی و شعبہ گری و اعیان غیر متناہیات باید شناخت چنانکہ
درین معنی قصہ است بہ نظر ایشان درین عمل یاد آمد قصہ این است کہ این کافران و زنا
شان در میان خویش لعنت کنند ہر کسے چو بے خوردے مقدار دو وجب بہ دست گیرند و قص
کنند این چوب خود بر چوب او زنند و او برین زنند لیکن با وزن و لطافت و حسن طرافت
آتر از زبان سہدوی دژند بازی گویند زہے عارف آن ہر جا کہ سترے است بر آن مطلق
چہ شروع و چہ غیر شروع از ہمہ جا اوح حق تعالی را می بیند با غیرے چہ کار داری فافہم۔
و ہر کسے با چوب دیگرے سبک میزند و میگردد و میزد و دوسایط در کارے
بند یعنی ہر ذرہ از ذرات و جودات از دیگرے فیضے دیتے میبرد و ہمہ را بیک تار موے
بر بستہ میدارد و ہمہ را بیک شخص و یک ذات و ہمہ را با لیت دارد و یکے را بہ دیگرے
ہم میکند تمام عالم را کلمح بِالْبَصْنِ میسازد و مطلوب نمینماید چنانچہ عارفے فرمودہ است
ہمہ عالم صدائے نغمہ اوست بیت کہ شنید این چنین صدائے دراز
فیض عالم بہ تمام اثر سخن اوست کہ او بدان سخن کردہ است و اگر صدائے
نغمہ حق تعالی باشد پس کیفیت از مخلوقات این چنین نغمہ کند آتر این چنین صداء
اثر باشد غیر او تعالی ممکن و متصور نیست چنانکہ حق تعالی فرمودہ است اَلَمْ تَرَ اِلٰی رَبِّكَ
کَيْفَ مَنَّ الْاِظْلَاطُ رَطُولِ وَسِطِ مَبِيدٍ بِعِنِي بَيَانِ آيَتِ اَنْ اِيَا نِي بِنِي تَوَا
مُحَمَّدٌ سَوِيءٍ پَرْدِ دِگَارِ خُودِ چُونِ اِيْنِ حِكَايَتِ شَنِيدِ اَز غَايَتِ شَرْمِ سَرِ فَرُودِ اَوْرِدِ چَانِ كِه دَا
عَاشِقِي دَر دِيْنِ مَحْبُوبِي و بَعْدَ اَنْ فَرْمَانِ رَسِيْدِ كَيْفَ مَنَّ الْاِظْلَاطُ اِگَرِ بِه طَرَفِ مَن نَمِي مِي بَا
سَرِ بَالَا كِنِ نَبِيْنِ كِه چَكُونِه دَر اَز گَر دَا تَبِيْدِه اَم سَا يِه خُودِ رَا اَو بَا سَا يِه تَرَا غَرَضِ اَن كِه چُونِ سَرِ
بَا لَا كِنْدِ نَا چَا رَقَطْرِ بَرَا و تَعَالِي اَنْدَ غَرَضِ عَشْقِ حَاصِلِ شُورِ چَانِ چِي عَارْفِ دَرِيْنِ بَيْتِ خُوشِ

نابیرود

تبصرۃ الاصطلاحات الصوفیہ
اشارتے فرمودہ است۔

۱۱۱

فصل ششم
بیت

یک سو تو کشتی دگر طرف جذبہ خوبان
من تا رضعیفم کہ گرفتار دو سویم
یعنی ایک طرف صفت عاشق میکشد و طرف دیگر صفت معشوق پس حال من
چون تا رضعیف گشته کہ گرفتار دو طرف باشد ہما سجا قرار نہ آجا آرام نہ اگر بہ حقیقت
میر و وہ شریعت میکشد و اگر بہ شریعت میگردد بہ حقیقت میرانند۔ قولہ "وہمچنین بافتاب
از آفتاب فیض میگیرد و جدا میشود" و خود را منسوب میگردد اند چنانچہ بیت
خوش اشارت است۔

بیت

ہر ذرہ کہ می بینی خورشید درو پیدا است
در دیدہ ما بنید چشمیکہ بحق بنیا است
یعنی در ہر ذرہ از ذرات عالم صفت واجب الوجود ظاہر است در چشم ما در آید و بہ بینید
آنکہ خواہد حق را بنید و درین بیت حضرت مخدوم در نور خود نورے بہ بین فرمودہ اند۔
در دیدہ انسان ما صورت نہ بندد و بگرے۔ بیت جز عکس شخص نور ما در نور ما نورے بہ بین
یعنی در چشم مرد یک چشم ما جز اللہ دیگرے در نمی آید در نور اللہ بہ بین زیرا کہ در میان پیرو
مرید و خواجگان ما عاشقی و معشوقی است عرض در نور ما نور اللہ بہ بین ما صنع اللہ
فہو خیر و آفتاب ہر مہ عالم بہ سویت می تابد جائے سپید میشود و جائے سیاہ بہ اعتبار
مظاہر و اما اعتبار آفتاب تفرق نیست۔ قولہ "عاشق صفات معشوق را بدل"
و عاریت "میگیرد" یعنی خود بہ صفت او شدہ بدل کند۔ قولہ "از دوام صحبت
و از دوام حضور صفت او درو آید" کہ صحبت تو ضرورت تنصیف بہ صفت
او شود مراد لذت بدل از افراط و تفریط کند و نہ آنکہ صفات این میر و صفت او تعالی
بجائے او میگردد و تزکیہ و تصفیہ روشن و متجلی میگردد و گنج پنهان پیدا میشود چنانچہ میر
قولہ "کا لحد ید الحما" یعنی آہن آتش گرفتہ و گرم گشته قولہ "تا رضعیفم" و صفت

کہ عبارت سارا لاسرار این چنین است "تا رضعیفم" تا رضعیفم معنی "تا اثر ادر حقیقتاً نار ظاہر ادر بطن
از غلاصہ قاعلا۔ در بہ سجون نار حقیقتاً در صورت تا کذک عکس کل مالک لوحنا"

حدیداً اذا تآ" نار صورت حدید معنی یعنی آتش صفت و آہن ذات آتش صورت
 و آہن معنی۔ اینجا ترا محقق شد کہ صورت و معنی یکے است صورت معنی شد و معنی صورت۔
 قولہ "ناراً اذ احدا حدیداً حقیقتاً" آتش است بہ اثر و آہن است حقیقت
 و "ناراً اظاہراً حدیداً باطناً" آتش است بہ ظاہر و آہن است بہ باطن
 و "ناراً فعلاً حدیداً افعلاً" آتش است از روی فعل و آہن است از روی
 فاعل غرض فعل نار میکند میسوزد و آہن است فاعلاً این را فہم نمیکیم مگر آنکہ ذات مراد
 دارند و آن خود بالا گفته اند۔ قولہ "و ربہ ناراً حقیقتاً حدیداً صورتاً" و بسا
 باشد کہ آتش بہ حقیقت آہن باشد بہ صورت "کذلک عکس" چنانکہ ہمچنین عکس تمام
 نظایر کہ نمودیم ترا۔ اول بہ نسبت معرفت دوم بہ نسبت محبت اول بہ نسبت خلق دوم بہ
 نسبت حق۔ اول بہ نسبت ظہور دوم بہ نسبت بطون۔ "چندان آہن" یعنی وجود
 نفسانی "ناراً آتش" ریاضت و مجاہدہ و مندرکہ آہن سیاہ عین آتش روشن
 گرد و آہن آہن نماید ہر چو خاکستر بہ پر و ذرات او با ذرات آتش یکے
 گرد و چنانکہ گفته اند ہر شے دو وجہ دارد آن وجہ فانی و وہمی خاکستر شد رفت و آن
 وجہ کہ باقی بود بیقی و جد رنگ اشارت بدو است آن ظاہر گشت اورا ہمان وجہ
 فانی حجاب بود چنانچہ گویند "لون الماء لون الاناء" ہین معنی است کہ بالا رفتہ
 است اما این سخن دو معنی دارد رنگ آب رنگ آوند است یعنی رنگیکہ
 آوند و آب را ہمان رنگ باشد چنانچہ در شیشہ صاف آبلے
 اندازی اگر شیشہ زرد است آب زرد نماید و اگر سرخ است

عکس عبارت اسراراً این چنین است "و جنید گفته است۔

لون الماء لون الاناء"

سرخ کن لک الوان الباقیات یعنی انسان مرتاض است صفات دروحمیدہ و
 پسندیدہ نماید و العکس بالعکس میگونید کہ این طریق مردم ظاہری کہ عشق ندارند اورا
 میگونید کہ ایشان اول خلقت ابدان میگونید بعد آن خلقت ارواح و ابدان را اصل ارواح
 نامند و تمسک بہ ظاہر ثم خلقتنا النطفة الی قوله ثم انشأنا خلقاً اخر میگونید یعنی
 روح بعد تن آفریدہ شدہ است این از روی صورت است و در حقیقت خلقت
 الارواح قبل الاجساد باریعة الاف سنة مقرر است۔ قولہ ”و معنی و روح رنگی
 کہ آب دارد و آوند ہمان رنگ باشد چنانچہ و شیشہ سفیدے ششمانے صافے
 آلبے سرخے اندازی شیشہ تمام سرخ نماید کذلک رنگہاے دیگر فیما سخن
 فیہا ” یعنی دین بچہا خود اند و مقصود رنگ نیست بلکہ مقصود در متن گفتہ اند ”مقصود
 این است کہ عاشق برنگ معشوق باشد“ چنانچہ گفتہ اند لون الماء لون الانا
 و مشابہت باشد و مخلوق بر حقیقت خالق این راہ صوفیان محقق است و عاشق رنگ
 معشوق را حضرت قطبی قدس اللہ سرہ خود بہ چندین معنی گفتہ اند۔ قولہ ”این چند معنی
 باشد یعنی ہر دینی و مذہبی کہ اورا باشد این را“ بمعنی عاشق را نیز ہمان باشد
 چنانکہ گفتہ اند عاشق را مذہب معشوق بود ” یعنی اگر معشوق صالح و پاک است
 عاشق ہمان مذہب میگیرد و اگر پاک نیست عاشق بہ ضرورت مذہب او و بر سخن او
 باشد کہ او بادشاہ دینی کہ انسان علی دین ملوکہم بشو کہ چہ میفرمایند ”و دیگر ہر مزاجیکہ
 او دارد اورا ہمان مزاج و طبیعت کرد و دیگر ہر کرا معشوق دوست
 دارد عاشق ہم دوست دارد و دشمن اورا دشمن“ لیکن این کلی نیست اچنانکہ
 عاشق این ہم میبارکند خواجہ شبلیؒ را حالتی پیدا شد کہ نام خداے تعالی گرفتہ اورا رنگ

ن نیز

در دین محل قصه یاد آمد حضرت قطبی فرموده اند که صوفیان بزرگ در عهد شیخ الاسلام شیخ نصیر الدین محمود چراغ دہلی حاضر بودند و قالان آمدند این بیت گفتند

الفاتم لیسر کوئے کسے افتاد است کہ در ان کوئے چمن کشته بسے افتاد است
بر خاتم و نعرہ زوم و کفتم بسوزم آن کوئے را کہ جز من کشته دیگران افتاد است این
مثل و مانند این از آثار غایبہ جذبہ است در سلوک این چنین گناہ در مقام محبت جایز است
بلکہ صبر طاعت است چنانکہ برادران مہتر یوسف علیہ السلام چند گناہ کبیرہ کردند و بہ آن
ہم اسم ایشان از جریدہ نبوت مجتہد کہ شمعون را نبوت بعد یوسف رسیدہ است عز
در مقام محبت گناہ شدہ بود سیامنیاشد ازینجا کہ ابلیس عاشق کامل است کہ دوست
دوست را دشمن داشت و دشمن دوست را دوست پنداشت کہ در میان او و خود غیر
را دخل نکند کہ آدم را سجدہ نکرد و در خاطر گذاشت کہ ترا سجدہ کردہ ام خاکی را کجا دخل آم
و خود آتش ام عاشقی مردود است نہ مقبول و در عشق رد است نہ قبول اما اصل سخن اینجا
آست کہ ابا و او اسکبار او از مقام محبت و عشق نبود از آنکہ چون حق تعالی فرمود ما منعک
ان لا تسجد اذ امر تک قال انا خیر منہ ج خلقتی من تائب و خلقتہ
من طین گفت من بہتر از آدمم از آتش آفریدی او را از خاک آتش بر خاک فضل دارد
ازین جهت سجدہ نکردم و نگفت در جواب غیر ترا سجدہ نکنم کہ عاشق غیر معشوق را سجدہ
نکند از ان حق تعالی در علم قدیم بر خود دانست کہ مردمان او را عاشق خوانند گفت او را پید
سبب اباے تو چیست او عذرے پیش آورد تا او را عاشق نگویند عشق خاصہ انسان است
لایکہ را از ان نسبت نیست چنانچہ جبریل علیہ السلام از سدرۃ المنتہیہ پیشتر رضایت کہ حضرت
رسالت پناہ علیہ السلام در شب معراج ازین مقام پیشتر طلبیدند جبریل گفت لود لود
قدرة لا حترقت ہم ازین جبریل کہ طاوس ملائکہ است این گفت و گویے را

۲ قدرۃ

وخل نیست بجز حاکی که اولیا و اللہ است ہی اللہ باشند۔ قولہ ”و دیگر ہر خلقی کہ
 اور“ یعنی معشوق را ”باشد این را“ یعنی عاشق را مذہب معشوق بود۔ ہم ہمان باشد
 رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم میفرماید تخلقوا باخلاق اللہ و التصقوا بصفاتہ
 یعنی خویش پر شوید بہ خوبیہ خداے تعالی و موصوف شوید بہ صفات او ”او تعالی کریم است
 رحیم است حلیم است جمیل است جلیل است قدیم است علیم است
 این صفات و طالب آمد در اینجا با ہمہ صفات ”بہم ہمزہ زمر و ناقص باشد“ یعنی بندہ
 را صفت کریم و رحمت و علم جمال و جلال و قدیم و علم باشد چنانکہ خداے راست عرض اگر نودون
 نام باری تعالی صفت بندہ کرد و منور آن بندہ بہ خداے ترسیدہ است بہ خداے آن زمان
 رسد کہ فانی فی اللہ شود اور ذات او فانی است صفات چہ کند ہر چہ بود بہ او متصف شد
 نفس تزکیہ یافت خود را خدا دید لایق نام خود شد فاضل و اغتنم۔ قولہ ”این سخن
 در رسالہ استقامت الشریعت علی طریق الحقیقت نوشتہ ام“ بروز و بین۔ قولہ
 ”و شخصی از رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم پرسید یا رسول اللہ ترا دوست میدارم
 اما آنچه تو کنی نمی توانم کرد رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم فرمود المرء مع من احب
 مرد و رقیب است با کس باشد کہ او را در دنیا دوست میداشت من احب با تو با حشر معہ
 وان لو اعمل باعمالہم این است یعنی ہر کہ گروہے را دوست دارد بر این گنجدہ شود
 بہ آن گروہ اگر چہ عمل نکند بہ عمل آن قوم۔ ”این سخن“ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم
 ”و معنی احتمال میرد چکے آنکہ اگر چہ تو نمی توانی کرد کارے کہ من میکنم
 اما ترا با من گیرند بحساب من شمرند“ زیرا کہ محبت عمل دل است و نظر
 اعتبار او تعالی است ہم بر دل ان اللہ تعالی لا ینظر الی صور کہ ولا الی
 اعمالکم و لکن ینظر الی قلوبکم و نیاتکم پس عمل دل را اعتبار آمد کہ نیت
 المؤمن خیر من عملہ است بہ درستی و راستی کہ حق تعالی نظر نمیکند سوسے صورتہا

۲ و قدیم علم

شہادت سو سے علم ہائے شہما لیکن او تعالیٰ نظر میکند سو سے دلہائے شہما و شہما سے شہما و

نہ عیاری عقاید شہما۔ قولہ "معنی دیگر اگر مراد دوست با شہما ہے تاکہ منہم ہما نجابا شہما۔
میان محب و محبوب نجاش شرط است" یعنی الجحشیت علت الضم ہین است
گفتہ اند

زاع باز اعان نشیند بط نشیند بارطیان روتی باروتی و قلبیان با قلبیان

الجحش مع الجحش۔ الجحشیات للجحشین والطیبات للطیبین او فرمودہ است

نیکی یا نیکان و بدے یا بدان و قلبیان نام دشنام فرس قدیم است ہما از صحبت موثر

میشود ہم از مینجا بزرگان میسرند در کلام صحبت می باشد یا ہر کہ صحبت دارد حکم او ہمان

حکم او باشد۔ قولہ مقصود ما این است کہ عاشق بصفات معشوق باشد

از جمال او از جمال او از نماز او از کرشمہ او نصیبہ تمام گیرد ہمارہ در ترسین

و حسین باشد در قدسی میگوید انا عند المسکینۃ قلبی بعد لاجلی سے معنی احتمال

می رود بنا برین بہرین برائے من میگوید من نزدیک کسی ام کہ دل و ہر

من شکستہ است یا برائے من شکستہ است اثبات عندیت میکند اور شکستہ

است نیست و تا بود کردہ است خود بجائے او شدہ است "واما

معنی قدس آنچه مفہوم و معلوم ما است این است و این حدیث ہم در حق عاشق است

از انجھت آورد از عاشق کسے دیگر شکستہ دل نیست و تجلی کمال ہم بر دل عاشق است

مردم کہ یک ساعت عاشق شود چنان دلش صاف گردد کہ ز ہادو عباد دراد جملہ بنا

و در ترسین و تحسین عاشق باشد کہ ہم در راہ او خود را تحسین و زینت کردہ بنماید تا ہر دو طرف

عاشق باشد و لاجلی سے معنی احتمال دارد و در قاعدہ علم لاجلی بلام تاکید و افعال تفضیل

باشد وہم آنکہ لاجلی بلام کسوفہ برائے نفع باشد یعنی من ترس و شکستہ دلانم کہ نفع آن شکستگی

بر آنست بیوم آنکہ لام برائے محبت است یعنی از برائے محبت و عشق من شکستگی دل او

واللہ اعلم۔ و دیگر وجہ کہ فلا جلی خبر انا باشد کہ مبتدا است و عند طرف متعلق لاجلی و تقدیم برائے تخصیص عنایت بود و اگر لاجلی افعال تفضیل بدارتد معنی چنین میشود من هر آمینه ظاهر تررم و روشن ترم نزد شکستہ دلان اگر چه نزد همه دلها ظاهر تریم کہ دل سمیت اللہ و عرش اللہ است اما آن دلے کہ شکستہ است نزد او ظاهر تررم میگویند کہ هیچ آوندی در دلم نیست کہ چون شکستہ شود او را قیمتے باشد مگر دل هر چند کہ شکستہ تر قیمتش بالاتر پس لاجلی درست تر آمد بر صیغہ افعال تفضیل نفهم۔ قوله قوله عز من قائل قل ان کنتم تحبون اللہ فاتبعونی محبتکم اللہ اگر شما ایند کہ خداے را دوست میدارید و نباشد دوستے کہ نخواهد کہ محبوب محبوب گردد و فاتبعونی یعنی لزوم صحبت و دوام توجه چنان کہ من کرده ام همچنان کنید محبتکم اللہ چنانکہ من محبوب گشته ام شما محبوب گردید یعنی اگر شما همچنان دعا شقان خداید پس پیروی من کنید تا محبوبان و معشوقان وے تعالی گردید الصوفیة عرفا ایش اللہ تعالیٰ و الصوفیة اطفال فی حجر الحق۔ و دیگر در آیت اشارت است کہ مقام محبت در اے همه مقامات است و اعلیٰ و افضل همه درجات است خاصه حضرت محمدری است علیہ السلام از ان چندین حمل موکداورد و امتان را تحریص میباشد فرمود کہ پس روی من کنید در تحصیل مقام محبت یا مقام نبی است یکے گرد و متعلقان را از اعلیٰ حظوظ کہ مخصوص بہ افضل انبیا نصیب شود اللهم اجعلنی من امة محمد ثابت شود یعنی اے بار خدا یا بگردان مرا از امتان و پیران محمد صلی اللہ علیہ و آلہ وسلم تا مقام محمدی بنیم اگر بدان مقام برسم بارے از دو بنیم۔ قوله الاسر و اح جود و محبتکے فاما تعارف منها ایتلف یعنی ارواح مومنان شکر با است شکر کشیدہ زیر اسما

عنه یعنی لزوم صحبت و دوام توجه و ادا ان اصطلاح چنانچه من کرده ام الخ (اسما)

دنیا چون روح موہن را قبض کنند بالامیر و دہمہ ارواح موہمان می آیند بویے میکنند چنانکہ کردہ و از میان خویش بویے میکنند اگر تعارف میان ایشان است ایلاف و الفت میگیرند۔ قولہ ہم این تعارف و تجانس است میان عاشق و معشوق از لا و ابداً ہر دو نوراند و در نور آیند جنسیت دارند اما جنسیت خاصہ در

صفا و لطافت غرض میان عاشق و معشوق ہم تجانس روحانی است ہر یکے روح دیگرے را مینساب الفت و موافقت میگیرد فافہم۔ قولہ و اصطحاب الترام

است بلکہ اتحاد و اعتناق جدائی صوری است لون الماء لون الاناء صورت اتحاد ہم نمازد و صورت دوئی ہم رفت جوہر دو یکے باشد ہر آئینہ لون اولون او باشد و لون اولون او چنانچہ سنائی گوید بیت
تور روحی و پنداشتی کہ جسمی تو آبی و پنداشتی بیومی

یعنی عاشق و معشوق یکے گشتند و در مجانست لا بد صفت ہر دو یکے باشد پس ازین جهت

ہمین خویش صحبت کنند و الترام و اعتناق و التیام نماید غرض آنست کہ عاشق

را القاسے بہ روح است نہ بہ جسم پس عاشق و معشوق معنی یک روح است و جان

اما مقصود بذات است نہ مقصود بہ غیر بشوہرچہ در فہم خود رسید آنچه بہ لبان نازد

شنیدہ بودم قلمی نمودم اگر قبول محققان باشد زہے کار و اگر نہ خیال تصور فرمایند

فافہم و اعتنم۔

فصل نہم

در بیان رخ و رخسارہ و خال زلف و بیان کفر و اسلام مجازی

بدان اسے عزیز کہ در اصطلاحات صوفیان کہ استادان حقیقی از ہر لفظ معنی

خواستہ اند میگویند کہ در شعر فضائلے عرب و عجم رخسارہ محبوب را بہ مصحف تشبیہ

کرده اند چنانچه عارف میفرماید

سورہ فاتحہ زوسے ترہر کہ بدید
قل هو اللہ احد خواندو با خلاص دمید

و عرفان اہل اللہ انچہ اصطلاح کہ در میان طایفہ است فرمودہ اند و گفته اند کہ رخ

محبوب را بہ صفت جمال و ایمان نسبت کردہ اند چنانچہ درین بیت گفته اند بیت

رخ و حالت دیدیضا و دل فرعون است
ز قم کفر چہ را برید بیضا ز دہ

مراد از کفر پوشیدن است بمعنی ستر است چنانچہ زلف بر رخ می آراشد در

شعر زلف بہ معنی کفر نسبت کردہ اند و حسن او در میان است کہ زلف بر رخ باشد

اگر تنہا باشد در بای و زیبائی بجمال باشد باید کہ خال و زلف و رخ ہمہ گراہتہ باشند

و دیگر زلف را بہ کفر نسبت کردہ اند استاد میگوید

بہر کہ زلفش دید کا فر شد بحکم
آنکہ رویش دید ایمان باز یافت

و دیگر در اصطلاح شعر زلف را بہ ما نسبت کردہ اند میگویند کہ بہ تجلی جلال پرورش یافتہ

است و صفت جلال است و ہر چہ از او امر و طاعت است این ظہور صفت جمال

است زیرا کہ ظہور جلالت طالب تاب تایش ندارد پس در فرمودگی او تا فرمودگی

شدن کفر میشود و پر تو ظہور جلالت فرمان بردار میشود ایمان است۔ اسے عزیز

طالب را باید کہ بہ ہر دو صفت از امر و طاعت او بدل کند لطف و تہمین معنی دارد

کہ نفس صفات او اشارت بہ صفت جلال است روح اشارت بہ صفات جمال

است پس آدمی یہ آفریدگی او مرکب بہ صفت جلال و جمال است ہمین را کفر و ایمان

میگویند و در انسان مظهر این صفات است ازین جهت انسان اکمل و اشرف

موجودات است چہ کہ صفت جامعیت در ظہور و بطون است کہ قولہ تعالیٰ اِنَّا

عَرَضْنَا الْاٰمَانَ عَلٰی السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضِ وَالْجِبَالِ فَاَبَيْنَ اَنْ يَّحْمِلْنَہَا وَ

اَشْفَقْنَ مِنْہَا وَحَمَلَهَا الْاِنْسَانُ ؕ اِنَّہٗ كَانَ ظَلُوًّا جَہُوًّا لَّا یُخَیَّرُ بَیْنَہُمْ اِنَّہٗ

جبروت و لاہوت و ملکوت در نتیجہ انسان تعبیه است فاما درین صفت قالبی را بنکو
بخشد۔

بیت

این روزات عالم جان است فہم این جزبہ ذوق نتوان کرد

و در باب کفر بندگی حضرت مخدوم قدس اللہ سرہ فرمودہ اند آنچه درین محل تعلق بمعنی
باشد اثر زیادہ و نقصان کردہ تمثیل کردہ بہ تمثیل آوردیم آثر ایمان واضح نمودیم منہ و کریمہ
نورہ کاذبہ الفقلان یکون کفر " کفر بمعنی ستر است و لانتہ یستر الحب

کفار فقیر حاکمے کشد و فقیر بہ محلے رسد " یعنی چون فقیر البق انا الحق گفتن شد اورا خوا
گشت ازین سبب ستر اورا ضروری است " انشاء اللہ تعالی کفر حقیقی و اسلام مجازی

درین فصل بیان خواهد آمد الذخول فی الکفر الحقیقی و الخروج عن الاسلام المجازی

میگزیند کہ این کفر است کہ مومنان و محققان دانند و ایشانرا درین

محل مدخلی بودہ باشد از ان کفر معنی ظاہر شدن این رباعی حضرت بندگی مخدوم

رضی اللہ عنہ فی محل آورده نوشتہ۔

تامل بر سرہ و سنارہ ویران نشود احوال قلندری بہ سامان نشود

یعنی تا آنکہ اعلام اسلام مجازی و شعایر ایمان ظاہری کہ مساجد و مدارس و سنارہ چنانچہ

باشد نزد طالب خراب نگردد و ہرگز حالات طالب مجرب بہ سامان نیاید تا آنکہ ایمان مجازی

کفر حقیقی نگردد و کفر حقیقی ایمان طالب نشود ہرگز بندہ طالب بہ وصال حق و حقیقت

نرسد چنانچہ بیان الذخول فی الکفر الحقیقی و الخروج عن الاسلام المجازی و

ایمان حقیقی کہ مجرب از رسوم و عادات است از دل اقرار انگیرد و این نزد اہل مردم

ظاہری اہل کہ رسوم و عادات است محض کفر است و در اسلام مجازی کہ ماندہ اند

اذان قدم پیشتر نمیکند چنانچہ فرماید

فما ايمان كفو وكفر ايمان نشود

یعنی ایمان ظاہری و رسمی پوشیدہ نگردد و کفر کہ خروج این ایمان است نزد اہل ظاہر روشن نگردد۔

و یک بندہ حق بحق مسلمان نشود

یعنی بحق قسم باشد و یا مرد بحق و حقیقت باشد یعنی بحق و حقیقت مسلمان نشود کہ جملہ مردمان در اسلام مجازی اند و ازین کسبے بیشتر شدن تو اند اما ایمان حقیقی تا کر ا باشد آن ایمان در عہد رسالت اندک باشد این زمان خود چه توان میگویند کہ عارف و کامل آترا میگویند کہ در جلال و جمال مشاہد کند

بیت

منکر ز نفس مشور و لیس بہ بین۔

زلف او کفر است ایمان روے او

زیرا کہ جمال و جلال در یکدیگر مندرج اند و صفت یکے دانند و ظہور این دو صفت در صورت صنع باری تعالی است ظاہر شود و او منظر جمیع صفات الہی و عالم سہ جزو او اند اوکل است و حقیقت انسان کہ عبارت از وحدت در صفت نوریت و مجردیت این را بین البحرین میگویند و ظہور این النوار را در عالم سومی الانسان منظر مختلف باشد بطریق اجمال مجموع است از حقایق الہی۔

بیت

افلاک و انجم و چرخ گردان ز معنی تست پس غافل تو اکنون زمین معنی و ز صورت

والله من و ساء لهم محیط و لهذا اسلام مجازی و طبیعت حسی و کفر حقیقی سبکی

حضرت مخدوم قدس اللہ سرہ فرمودہ اند و کثیر بیان شکل نوشتہ اند در ان لایدا پنچ محل معنی متعلق گرفته بود زیادہ و نقصان کرده چیز سے و بیان آوردیم۔ قولہ من عرف

ففسده فقد عرف ربه یعنی چنانچه معرفت نفس بدی است تا به هدایت
 حس میدانی و همچنین معرفت خداے اگر خواهی خود را ندانی "نتوانی همچنان
 اگر خواهی خداے را ندانی" و ممکن نباشد حکما گویند این مردن زادن او است
 دیگر معنی طبیعت حسنی نمیرد و ولدانی دیگر شود حیات دیگر یابد "شیخ
 ابو سعید ابو الحیر بر بوعلی سینا نوشت دلی علی الدلیل ابوعلی سینا جزا
 نوشت الدخول فی الکفر الحقیقی والخروج عن الاسلام المجازی وان لا

ن میگوید
 (اسلام)

تلفقت بما كان وراء الشئخص الثلاثة - بشو معنی این ظاهر کردن ضرورت است
 یعنی در آمدن در کفر حقیقی و نور سیاه که آن نور ذات است و راه همه انوار است
 نهایت فتهایت چنانچه اهل تصوف گفته اند که رنگ سیاه آخرین انوار است
 همچنین ذات آخرین مقامات است بر حکم ما زاع البصر و ما طغى میل نکرد چشم او
 بغیر محبوب و تجاوز نکرد از محبوب - و الخروج عن الاسلام المجازی یعنی برودن
 شدن از اسلام مجازی و رسمی که میان خلق است - از اثر به موثر روند و ایشان از بدو
 آیند و اینکه نظر کنی به چیزے بر حکم ما زاع البصر و ما طغى مگر به چیزے در اے شخص
 الثالثه گفته اند یعنی ناسوت و ملکوت و جبروت و راءے این بر سر پرده لاهوت است
 آنجا نظر یابد - و دیگر معنی به افعال و اسما و صفات باشد و راءے ذات است بعد
 "ابو سعید این کلمات را مدح کرده گفت اوصلتی هذه الکلمات الی
 ما لم یوصل عبادات اربع الاف سنة یعنی رسانید مرا این کلمات
 بوعلی سینا به چیزیکه رسانید بدان چیز چهار هزار ساله عبادت - و قاصتی عنین القفا
 در تصنیف خود فرمود که دانم که شیخ ابو سعید ذوق این کلمات بچشید و اگر نه بچوبکیا
 آمدے - و بندگی حضرت قطبی قدس اللہ سره بیان جواب میگوید - قوله الدخول
 فی الکفر الحقیقی زیرا که ازین چه عبارت میکنند هر که به حقیقت رسید و آنرا معتقد

ت از چوبکیا میکند
 (اسلام)

و مذہب دین خود و انتہا ہون حقیقی باشد " فاما عمل بر شریعت و علم بر حقیقت
 و اگر نہ ملحد باشد نہ محقق۔ قولہ "معنی دیگر کفر حقیقی بمعنی ستر باشد" مراد
 از کفر حقیقی مذہب عین الاشیا ہمہ اوست این اگر چه در حقیقت درست اما در
 ظاہر کفر و الحاد و زندہ گویند و در حقیقت درست شدن چنانچہ می فرمایند۔ قولہ
 حقیقتی کہ منکشف شود پر وہ غلیظے حجابے عظیمے پیش آید تا از آنجا کہ
 میرود و الی ان یتناهی عمر الدنیا " تا آنکہ تمام شود عمر دنیا بلکہ تا ابد میرود
 امید بر شدنی نیست یا دائرہ بلا فناء و لا زوال ملکہ پس کفر عبارت ازین
 ستر ہا و پردہا ہے ابدی باشد۔ نیز معنی قولہ "الکفر الحقیقی" بشو بمعنی درین
 قول واصلے "شیخ برکہ" یعنی پیر قاضی عین القضاات گفت "کافر شدم زنا
 بستم اللہ اکبر" شاید مراد ازین کافر شدن از اسلام مجازی و زنا کفر حقیقی در میان
 جان بستم اللہ اکبر میگویم یعنی کبیر یابی اور اثابت میکنم و از سہہ کائنات دست می
 انشائم قولہ "الکفر الحقیقی لیس الا بقیة الانیة" و آن خود رفتنی نیست
 الا بنیت لا یرتفع والاثنینیة لا یندفع از ان کفر حقیقی خواند۔ قولہ
 "و شخوص ثلاثہ ملکوت جبروت لاہوت ملک نسبتی ہم بہ ملکوت دارد
 زیرا کہ باطن اوست جبروت آنجا ملک ملکوت و لاہوت جمع کنند"
 اینجا اختلاف اقوال است بعضے جبروت را بالاتر از لاہوت دارند چنانچہ حضرت
 فرمود مجموع "آتر جبروت نامند" و بعضے ملکوت و ناموت را جمع کنند جبروت گویند
 علی ہذا جبروت فرودتر از لاہوت باشد۔ قولہ "اما لاہوت وحدت ہوت ہو ہو
 لاہو الاہو از ان عبارت کنند اما اسلام مجازی ہمین باشد کہ الناس
 ینامر اذا ماتوا انتہو ہمین باشد کہ دخول در کفر حقیقی شود با ہمہ اتحاد
 توحید وحدت بقیت اتمیت اینچنین کفر ہے ہست کہ دینہا و اسلاہا

فدائے این کفر باشد۔ بندگی حضرت قطبی قدس اللہ سرہ این حدیث اذا ماتوا
انتبهوا را بسیار وجه در سرفرموده اند کسے راحت اقتدایہ بیند لیکن درین محل یک
وجه بہ نظر ایشان معنی نوشته ام میگویند کہ اذا ماتوا انتبهوا مردمان از مجذوبان سالک
بر حکم ما زاع البصر و اطغى در خواب انداز امور دنیا از قسم النوم فی اللہ این خواب از
بدود و درواست این محمود است بشرط آنکہ ضابطہ بر حال باشد و مردم در کار بیکار باشد
و اگر نہ در سکران مایت باشد فاذا ماتوا انتبهوا معلوم میشود کہ در حق مجذوب مجرد و سکران
مایت است و یا آنکہ چون این مجذوب سالک را ضابطہ برود ایشان در سکران مایت
گردند اورا درکات است نہ درجات از آنکہ آنچه مطلوب خلقت است کہ در عین کثرت
ملاحظہ وحدت باشد با وجود ضابطہ از ان محروم اند مجذوب مجرد و اصل نیست۔ بیان
مجذوب مجرد دیگر اقسام خواهد آمد ازین واسطہ درین محل تحریر نکردیم کہ تکرار ناقص و هر
نوشته ام بفہم خود نوشته ام و اگر نہ قدرت ندارم کہ کلام بندگی حضرت قطبی رضی اللہ عنہم
را بیان میکنم۔ اللہم اهدنا الی الصراط المستقیم الی بار خدایارہ نمائی مارا کہ
راہ است و درست بہ ذات برود یا آنکہ معنی چنین باشد میخواہد تا حق بہ ہر سہ مقام برساند
شریعت و طریقت و حقیقت ہمیں را محقق نفس و دل و روح گویند یا ذات و صفت
و فعل یا لاموت ملکوت تا سوت گویند واللہ اعلم بالصواب والیہ المرجع والمآب
بدانکہ میخانہ و میکہ و منم خانہ باطن عارف کامل را گویند کہ دروازہ معارف و قایق الہی
بسیار باشد۔ و ترسام در روحانی را گویند کہ صفات ذمیرہ نفس امارہ او تبدیل یافته باشد
و ترسامیچہ واردات غیبی را گویند کہ از عالم اقسام بر دل سالک فرود آید۔ و پیر خرابات
عالم معنی باطن و عارف کامل را گویند۔ و کافر کسے را گویند کہ بگزنگ وحدت باشد۔
و محاربت ذوقے را گویند کہ از دل سالک بر آید اورا خوشوقت سازد۔ و ساغر و پیماز
شے را گویند کہ از و مشاہدہ غیبی و ادبک معنی الہی کنند۔ و زناد علامت بگزنگی

و یک جہتی در دین و متابعت راہ یقین۔ و کلیسا و کنشت عالم یقین و عالم شہود را گویند
 و بار و دلداری و ضم بحقیقت روحی و تجلی صفات را گویند۔ غمزه و بوسہ فیض باطن را
 گویند کہ نسبت سالک واقع شود۔ و سرگاہ کہ لب و دہان گویند صفت حیات خوانند چشم و
 ابر و صفت کلام الہام غیبی را گویند کہ بر سالک وارد میشود۔ و قلاش و قلندر اہل ترک را
 گویند یعنی آنہا یکہ از لذات و مرادات و ہوائے نفس رستہ باشند۔ و شہود و شاہد اہل
 جذبہ و اہل ذوق را گویند۔ و خمار و بادہ فروش مرشد کامل را گویند۔ ساقی و مطرب غیب
 کنندہ فیض رسانندہ اہل معنی را گویند۔ عیسی دم مرشد کامل را گویند۔ دختر بمعنی نفس مطمئینہ
 را گویند۔ آنچه اصطلاحات محققان است خرد سے بہ نظر ایشان معلوم بود درین محل
 نوشتہ کہ طالبے را درین اصطلاح واضح میشود۔ **اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذِي هَدانا لِهٰذَا**
 یعنی شکر خداے را کہ راہ نمود ما را بدین بیان خود در توحید او تعالی۔ **غرض اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذِي**
 گفتن یعنی در مقام محمودی ہدایت خاص کہ مغفرت خاص و رحمت خاص و مقام صمدیت
 است مقرر و مثبت است و محمد علیہ السلام را است و آنکہ تابع اوست **قَوْلًا و فِعْلًا و**
حَالًا و مَالًا لِنَهْتِدَىٰ لَوْلَا اَنَّ هٰذَا نَا اللّٰهُ یعنی حال این است کہ نبودیم ما راہ
 یافتگان بدین مقام خاص بہ اعمال و افعال خود اگر خداے تعالی این راہ خاص حضرت
 محمدی ما را ننمودے و از امت خاص او نگردایندے پس این ہدایت است نہ کسی
 فافہمہ واللہ اعلم بالصواب۔

فصل دہم

در بیان توبہ و بیان سالک مجذوب و مجذوب سالک

بدان اے عزیز کہ اگر حق تعالی توبہ تفرمودے ہیچ ولی بولایت نرسیدے و ہیچ بزرگ
 بہ بزرگی نرسیدے۔ عام خواص ہمہ را از سبب توبہ حضور است چنانچہ التائب من

الذنب لمن اذنب له و ہر کہ توبہ کند از گناہان پاک شود و مستوجب مراتب شود قال
 علیہ السلام التائب حی لعصمة التوبة و تارك التوبة مية بالمعصية و قال
 اللہ تعالیٰ مَنْ تَابَ وَ اٰمَنَ وَ عَمِلَ عَمَلًا صَالِحًا نَاوَلْنَا وَ كَلِمَاتٍ يُسَبِّحُ بِهَا
 مَحْمَدًا وَ كَانَ اللّٰهُ عَفُوًّا رَحِيْمًا و معنی غفور در لغت پوشیدن باشد و غفور
 از اسماء صفت است یعنی بی پوشش ایم لباس مغفرت خود را کہ این صفات ما است۔
 بدانکہ فعل خداے صفاتے است و صفات خداے تعالیٰ قدیم است چون ذات صفا

ن اعمومات

الذات و الافعال قدیمات مصورات زوال و تاثیر صفات بہ افعال اوست و افعال
 دو چیز است یکے بواسطہ بقول علمایکے را فعل لازم گویند دوم را فعل متعدی پس لازم
 آنرا گویند کہ منحصر بہ و باشد بیواسطہ غیر و آن مشیت اوست و در مشیت کسی را حکم نیست
 و این مسئلہ اعتقادی است نہ فعلی است چنانکہ خداے تعالیٰ فرمود از افعال خود خبر میدہد
 و اضاقت آن افعال خود بخود میکنند و میگوید اللہ بیوقوفی الانفس حین موتھا پس اینجا
 فعل را بیواسطہ گویند و آن بیان حقیقت قدرت است کہ مجاز را اینجا مسامح نیست
 و این فعل بہمچو فعل لازم است کہ تائب بخودی بخود توبہ میکند آن لزوم توبہ عبارت از و
 است۔ و میگویند ہر کہ بیواسطہ ماذون توبہ کند آن توبہ مقطوع آثار است و متوب
 علمیه مبتدع طریقت و توبہ آن تائب کالنکاح بلا اذن ولی است اگر این چنین تائب
 از متوب علیہ بگردد و بدگریے پیوندد و متر طریقت نباشد اما ہر سبیل خاص آنست کہ بوا
 اذن ماذون است قال اللہ تعالیٰ وَ هُوَ الَّذِي يَقْبَلُ التَّوْبَةَ عَنْ عِبَادِهِ
 وَيَعْفُو عَنِ السَّيِّئَاتِ و این توبہ همچون فعل است کہ آنرا متعدی گویند یعنی اضاقت
 آن فعل بہ اذن ماذون است فعل حکمت اقامت شریعت برائے اثبات تحقیق کہ

مصلح متداول و معمول اندین الناس و الا التزام حجت الاسلام کشفادت اشہو
 کما قال اللہ تعالیٰ وَاللّٰهُ شَهِيدٌ عَلَيْكُمْ۔ و کما قال اللہ تعالیٰ لَتَكُوْنُوْا اَشْهَادًا

عَلَى النَّاسِ وَفِي كَوْنِ السَّيِّئِ عَلَيْهِمْ شَهِيدًا - اکنون بدان اے طالب کہ اول علمے کہ ذلیل است عابد را بر سعادت و بشریت سالک را بہدایت آن توبہ است و آن بر مثال سکہ زر میتواند بود بر وجود نبی آدم یا بمقام نفس منقوٹ در قاتم کہ با وجود آن یک رکعت نماز بہتر از ہفتاد رکعت باشد کہ بے او گذاروہ شود و مَن لَهٗ يَتَّبِعْ فَاُولَٰئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ میگویند کہ توبہ درست نیاید مگر بہست مرشد کامل بہ علم شریعت و طریقت و حقیقت عالم باشد و او در ادیان ہجو طبیب حاذق باشد و بہ قواعد بحران و اقران مبصر باشد و متدارک اصلاح آن تواند گفت و بہ مراتب وجود و علم و نور و شہود مطلع باشد و میسر حدیث نفس و حلم و صفائی کہ قلبانی کہ مشہد انوار تجلی ذات حضرت لائزالی است تواند شد و بہ مکاشفات خمس کہ عالم ملک و ملکوت و علم و سر و جبروت و علم اہل قبور است خبردار باشد و بہ مصطلحات فقر و کنایات اہل صفا و عبارات علما کہ نقبائے راہ یقین اند مجتہد باشد و بہ رموزات و اشارات صوفیان واقف باشد میگویند کہ شرط طالب اہم شدن واجب است باید دانست کہ اول طالبی ترک است و اوسط آن تفرید و آخرش توحید مقصود از توبہ محمود معرفت حق و مقصود از معرفت حق اسلام - اے طالب باید شناخت کہ تا حد ہر شے مفہوم نشود دانستن آن شے مر طالب را بہ کلی میسر نشود و خلاصہ علوم و نہایت مفہوم معرفت حدود اوست و محدود معرفت می رود است بہ حد نفس آن ورین علم بمثابة لیمح است در طعام و سلک است در نظام و ہجو نطق است در کلام و اصول اجتهاد در منطق مستعدان خود نیست و تحصیل علم بالضرورت لازم است زیرا کہ تا حد ہر شے متعین نشود محقق را شرکت و تقلید وطن دوم از دل برنجیزد و قاعدہ این چنان باشد کہ یکے گفت فقیر و دیگریے گفت فقیر چہ باشد را جواب فرمود کہ اگر سوال فقر ذاتی است کہ ذات بہ ذات رود و گفت کہ شرع چہ باشد گفت امرے است بہ لزوم عبودیت باز پرسیدند کہ عبودیت چہ باشد گفت قیام بندہ باشد بحق

باز پرسیدند که حق چه باشد گفت یافت وجود مطلق است به نفس لا غیر باز پرسیدند که یافت چه باشد گفت یافت حق است حق را بحق باز پرسیدند که نفس چه باشد گفت جوهری است بخار بر انگیزنده تا که قوای حیات و حس حرکات است و روح حیوانی به واسطه قلب و لطق هم اوست که چون مصفا شود روح گویند و چون میل دل کند لہمہ گویند و چون میل طبیعت کند لوامہ گویند و چون لذات حسی و بدنی پیوند و امارہ گویند و چون بہ اذواق روحانی و انوار ربانی گردید مطہینہ گویند۔ در معارف آن کلام بسیار است ولیکن شمه نموده شد قافہم۔ اکنون بیان سالک مجذوب کہ بندگی حضرت قطبی رضی اللہ عنہ در شہر فرمودہ اند اما طالبان را چند کلام مخفی مشکل میشود ازین معنی آنچه در فہم خود رسید اظہار کردم۔

شہر ہفتاد و ششم

قولہ "اتفاق ارباب طریقت" یعنی ارباب طریقت بہ اتفاق گفتہ اند و اصحا حقیقت است "بہ اجتماع قابل اند" کہ وہ روان دین بہ چہار صفت اند سالک مجذوب یعنی سالک متدارک بہ جذبہ دیگر مجذوب سالک یعنی مجذوب متدارک بہ سلوک "یعنی سالکان راہ دین و طالبان عالم یقین چہار صفت بیان خواہد آمد۔ متدارک بکسر یعنی دریا بندہ جذبہ را و بفتح ہم می آید یعنی دریا بندہ شدہ دریا بندہ اوحی تعالی است اما فرق میان مجذوب سالک و سالک مجذوب آنست کہ اول منظر ذات است و دوم منظر صفات از آنکہ اول را کشتہ و سیلابی آمد و تمام پاک کردہ برد قتل جاء الحق و زہق الباطل است و ہین نسبت است میان حضرت رسالت پناہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم و انبیاء دیگر۔ قولہ "دیگر مجذوب مجرد" چنانکہ مجتہدین عالم کہ خبر از ظاہر ندارند و باطن مہمور اند ظاہر پیرو شرع نیستند چنان در سکر اند کہ خبر صحت ندارند اما پیالے جذبہ نصیب دارند۔ قولہ "چہار صفت سالک"

یعنی ظاہر معصوم و باطن خراب این از مجذوب مجرد ہم در مرتبہ کم اند این دو قسم اصحاب
اسما و افعال اند۔ بیا یاد داشت کہ قولہ "سلوک بے جذبہ نیست" یعنی در حقیقت این
جذبہ معتدیہا نیست از آنکہ طایفہ جوگیہ و دیگران بسیار سلوک و ریاضت دارند بحث
مادر جذبہ اصطلاحی است چنانکہ فرمودہ اند قولہ "اما بعد جذبہ سلوک جذبہ دیگر باشد"
کہ آن جذبہ اصطلاحی و معتدیہا است و مراد آنست قولہ "برائے چہ تیر کیہ سلوک بود بد
رسالت" وَالَّذِينَ جَاهِلُوا فِينَا لَنَهْدِيَنَّهُمْ سُبُلَنَا این است یعنی آنانکہ در
راہ ما مجاہدہ کردند ما ایشان را راہ ہماے خود نمایم۔ قولہ "و آنکہ اورا سخت جذبہ
شد پیش آن متدارک سلوک گشت سرے کشف شد اطلاع بر بعضی اہل
"حقیقت شد" یعنی رازے از راز ہاے عالم حق و حقیقت مکشوف گشت چنانکہ
کششے از طرف حق تعالی آمد یکا یک چشم را فرود گرفت کہ جز حق در نظر نمی آید و ہم یک
وجود و یک ذات می بیند این معنی کہ گویند اطلاع بر حقیقت شد چنانچہ عارف فرمودہ
است۔

بیت

از سکہ دو دیدہ در خیالت دارم
در ہر چہ نگم کنم تو می پندارم
قولہ "اورا گفتند" یعنی مجذوب محبوب منی قولہ "ہر چہ خواہی بکن" یعنی بکن آنچه خواہی
گناہان اول و آخر تو عفو کردیم۔ شیخ لقمان "سرسی بندہ را فرمان شد از او کرد دست ہر چہ
خواہی بکن او میگفتے

مصرعہ

بندہ بارے نیستم پس چہ میستم
قولہ "خواست او این افتاد" یعنی مجذوب سالک را این خواست شد قولہ "و کہ
البتہ تعبد و صلاح پیشہ گیر" یعنی عبادت کاری و زرد قولہ "و ہم شاہد پیشی
من الا شیا برو کشف کردند" یعنی نیز روا است کہ چہ برے برو کشادہ کند کہ مقتضی
طاعت و عبادت باشد قولہ "آزرا جذبہ گفتند" خواست این کار را بہ

کمال و انتہا رساندے لیے ان سلوک کرد یعنی تو اند لو کہ ہمیں پیر مرشد اور جذبہ
 باشد و تا آنکہ جذبہ پیر مرشد اور گرفت در راہ سلوک آورد اول در جذبہ مجذوب
 سالک است دوم در حق سالک مجذوب یا آنکہ جذبہ پیر مرشد خواست آنرا
 متبع شود سلوک فرمود یعنی مجذوب خواست متابع پیر مرشد شود مرشد اور سلوک
 فرماید میگوند اینہم از قسم مجذوب سالک است کہ جذبہ حق و پیر کیے است و توجہ
 با پیر مرشد چنانچہ و من یطیع الرسول فقد اطاع اللہ ہمیں کرشمہ می بازو -
 قولہ این ہر دو سالک متدارک بجذبہ و مجذوب متدارک سلوک ارشاد
 و ہدایت را نشانی پیر و ہر دو نصیب باشند بر اے امامت و خلافت
 را از حق و رسول و شیخ فاما اگر چه ترا از طرف حق و رسول اذنی بدعوت شد نشاید کہ خود را
 نصیب این کار سازی و دست فراموشی کند کہ پیش پیران طبقات منع است در عرصہ
 قیامت عذاب میدیند میگوند این مرد کسی است کہ خلاف مشایخ کردہ است کہ بحریم
 پائے ایشان مرتبہ رفیع رسیده است و البتہ از خفض و کسر ایمن گشتہ اند
 و ایشان را فتح یاب از فاعل حقیقت بہ سبب اصناف با مبتدای خلقت شدہ و جہان
 فصل و وصل رسیده و درین عبارت ہر سہ اعراب ذکر کردہ است نصب و جزم و
 رفع و خفض و کسر ترک کرد و فوق را از آنکہ بر فقیر سالک دارد اما بایستہ کہ فتح مذکور بر
 لیکن خود ابوالفتح است اکتفا بر قرینہ حال کرد قولہ و تا شیخ قدم در دارالامان
 نہادہ باشد و از دائرہ مراجعت بیرون نشدہ یعنی دارالامان در بہشت مراجعت
 نکرده باشی گویا کہ غریبی اہل و مال و خانہ نداری ہمیشہ در پے مراجعت مقام اصلی
 خود می باشی یا آنکہ تو در دنیا رہ گزری و ابن سبیل ہر چه میسر شد کردی و آنچه میسر
 نکردی علی الصبح روانہ کردی بہ منزلی دیگر آمدی کہ گفتہ اند العاقبۃ مہجۃ چنانچہ
 شیخ فرید الدین قدس اللہ سرہ العزیز بہر کسی کہ وفا کرد و نافرمودند عاقبت بخیر باز یعنی آخر کار

مردمان بہتر است معلوم نیست کہ خیر خواهد شد یا نہ مردم بہ وصال باشد و یا فراق
 حرام بودش کہ خود را بہ پیشوائی و رہنمائی شہرہ کند و این را بچہ دانند حقیقت
 کشف شد کار بجای رسیدہ است اگر پرسند کہ خدا قادر برین کہ او را
 از انچه اوست یعنی روانا شد کہ او خود را پیر و مرشد طالبان کند و بکدام علامت معلوم
 میشود کہ این مرشد را کشف و حقیقت شدہ است باز گویند "باز گویند" یا از بجای تقلید رسید
 جواب گویند مجال تحت قدرت نیست ان الله لا یوصف بالمجال و ما من
 نبی الا اولہ نظیر فی امتی یعنی این بازگشتن و بہ مرتبہ تقلید آمدن مجال است و المجال
 لا مجال الی اللہ تعالی از آنکہ حق تعالی را حقیقت بمجال نکند۔ قولہ و بگریم ہمچہ وارد
 مرتبہ انبیاء و بگریست عصمت از مراجعت اولیا را حفظ از بازگشت
 چنانچہ ذوالنون مصری میفرماید من وصل لا یرجع و من رجع رجع عن
 الطريق و فرق میان عصمت و حفظ این است کہ انبیا واجب العصمت اند و اولیا
 جائز العصمت تا فرق میان انبیا و اولیا شود ہر کہ واصل بدان حضرت گشت او بارنگردد ^ن نامرجع
 و ہر کہ بازگشت از راہ بازگشت بعد از وصول بہ مقصود بازگشت نیست۔ قول و بگریست ہم
 مراجعت گفتیم عیانی شد و حجب و استار در میان نماز حجب و استار
 در حجب عیان آغایب شد پس در مقام عیان ہم حجب است ہمانکہ گفتیم واصل حق
 چون بصل است یک پردہ گذاشتی دومی پیش آمد همچین تا ابدالاباد بیج فایت و نہایت
 نیابی جائیکہ ذات حجاب باشد آنجا مردم چون ہم بر نہ پس رفع حجاب چگونه ممکن باشد
 لَمَا قَالَ اللَّهُ تَعَالَى قُلْ لَوْ كَانَ الْبَحْرُ مِلًّا أَلْكَلْتُمْ رَبِّي لَئِن كُنْتُمْ تَحِبُّونَ
 ان تَتَّقُوا اللَّهَ سَرَبْتِي ازین کلمات معلوم میشود کہ وصال و فراق نیست و ما تو
 است امور نبی است چنانکہ فرمود۔ قولہ و وقت ضعی مجال است کہ از شام
 نشانے یابی و آنکہ گفته اند ہر چہ خوش آید کند ہمین شخص است چنانچہ مولانا

جلال رومیؒ گوید "یعنی مرد و اصل مرتبہ افعال ماضیت برسیدہ است ہرچہ خواہد کند
اور ایچ چیز مضر نیست وقت یعنی در وقت وصال از فراق ہرگز نشانی نیابی کہ محال
است کہ المحال لا محال الی اللہ

مصراع

"باز آدم چون عید نو تا قفل زندان بشکنم"

یعنی در وصال دوست چون عید نو نشادان و فرحان آدم برے این غرض تا قفل زندان
و علایق این جہان انداز سر وقت خود و کہم دلبے علایق و عوایق بدوست خود مشغول باشم

بیت

دپر و اے دیگر نکم

خواہم کہ بیچ صحبت اغیار برکنم در باغ دل رہا نکم جز جمال دوست

و بعضے میگویند ان متاع البیت یشبہ رب البیت تار و روح را از جنس نفس و قید
دل خلاص و ہم غرض از حصار نفس قفل شکم تا صفاے اور ایاید۔ قولہ "این چرخ

مردم خوارہ را پہلو و دندان بشکنم" یعنی این روزگار دراز را کہ عبارت از عالم نسبت
و اصناف کہ نفس مردم را زیر بر میکند چون دانہ در آسیا باریک آس میسازد و از جہان دل

خبردار شدن نمیدہد بہ سبب کشش حق ہمہ تجاست اغیار و کدورت اختیار پاک کردہ بہریم
چون جذبہ حق غالب شود ہمہ علایق دنیاوی و عوایق عتباوی مغلوب و مقهور گردود و در

باطن چرخ مردم خوارہ را پہلوے دندان بشکنم و اگر گذار گوی کند ہمہ دندانہا شش شکستہ در دہان
اندازم تا دیگر باریک نفس باکے جفاکاری کند چنانچہ اذا جاع الحق زهق الباطل

قولہ "گر یاسبان گوید کہ صے بروے بریزم جام مے" یعنی اگر حاجب از حاجبان
محبوب مراجعت زند و نزدیک آمدن ندیدن بران خاص جام بریزم دست گردانم سخن

کردن ندہم غرض اگر عقل بوالفضول خواجگی آموز مانع آید بروے شراب محبت حق
صاف بہ اندازم

بیت

صاف بہ اندازم

عشق در دست باو شاہی سوز

عقل در دست خواجگی آموز

قوله "دستم اگر در بان کشدن دست در بان بشکنم" یعنی اگر رقیب محبوب دست
 من بگیرد و مرا درون خلوت رفتن ندهد من قلاشی آوردی پیدا کنم و دست او بشکنم
 تا دیگر بار این چنین بدخونی با عاشق نکند غرض مضمون آن است که در بان غضب
 و شهوت است طامع نفس حق را آمدن نمیدهد و باطل را درون میدارد چون عذبه
 حق در آید تصرفات نفسانی همه محو کند و دست قدرت نفس کوتاه کند ان الملوك
 اذا دخلوا قرية افسدوها وجعلوا اعززة اهلها اذلة این باشد
 قوله "هر که من بدست را در خانه خود ره دهی" یعنی وقتیکه مرا که عاشق دستم در
 خانه رها می دهی و من بدست و خراب در محل و غیر محل بر تو آیم و نشینم و حکایت عشق
 و محبت کنم غرض این معنی به آن است که بدست به خرابات عشق و صلوات محبت
 است که از عالم خود رایی و خود نمایی است که صفت استغنائی دارد و ذات حق است
 که القلب بیت الله و عرش الله است - قوله "پس می ندانی این قدر این
 بشکنم آن بشکنم" یعنی اے نادان این قدر ندانی که من روزی از مستی دست
 و پای در بان بشکنم و رقیب را بجان بکشم و ترا از سر پرده خلوتگاه بیرون
 در گاه بگذارم غرض ظاهر را بر باطن زخم و باطن را بر ظاهر و صورت را به صفت معنی
 گردانم و معنی را به صورت بازگردانم و حقیقت را به رنگ مجاز نمایم و مجاز را به حقیقت
 باز نمایم از آنکه از عالم نسبت و اضافات است نه از عالم والله من و من الله
 محیط -

عشق مشاطه البیت رنگ آمیز که حقیقت کند بر رنگ مجاز
 قوله "مرضی علیه السلام هم ازین جهان نشانی داده است لو کشف
 العطاء ما از ددت یقیناً یعنی سرور ادلیا علی مرضی میفرماند که اگر سرپرده مجاز از روی
 حقیقت کار برارند هر چه زیادتی و نقصانی در معرفت نباشد مجاز که بر رنگ حقیقت دید بودم

ہمان بینم ہم ازین عالم عشق و محبت است اما تو نیکو فہم کنی غیر او نیست در حقیقت
 قولہ "وَوَدَّ كَيْفَ يَبْدَأَ الْأَرْضَ عَنِ الْأَرْضِ زَمِينٍ زَمِينٍ نَمَا نَدُ زَمِينٍ لِقْتِنِ
 عَمْرَانِ شَوْرٍ" آنرا کہ حکم نورانی و روحانی گرفت قولہ "وَالسَّمَاوَاتِ مَطْوِيَّاتٍ
 بِمِثْقَالِ حَبِّ سَائِدَةٍ" بہین او شدند در ان بین بہ لقتن یکے گشتند "این بین
 صفت جمال است و جمال را با ذات خستے بہ کمال در صفا و لطافت و نورانیت
 است پس یکے را در یکے ہمان یکے نمودند الجنسیت علت الضم یعنی جنسیت و ہم
 جنس بودن سبب ضم و جمع است۔ قولہ "مَرْضَى حَكْوَنَةٍ نَهْرًا يَدُورُ دُونَ
 لِقْتِنًا" کہ زیادت و نقصان از امور شبی است وَاللَّهُ مِنْ دَرَأِ نَهْرٍ مَحْمُوطٌ است۔
 قولہ "ہمہ ایکے دیدہ و یکے دانستہ یکے شناختہ" الواحد لا یصلہ منہ
 الا الواحد یعنی از یکے جز یکے صادر نشود چنانچہ در علم حساب یکے را در یکے ضرب میکنند یکے
 شود و عرض بہ ہر کہ مرتبہ ظهور مطلع گشتہ ابتدا و انتہا را بہ یک صفت دیدہ شریعت بہک
 ذات دانستہ طریقت و یک حکم شناختہ حقیقت قولہ "صَوْرُ اشْكَالٍ زَمِيَانٍ بَرُودٍ
 یعنی صفات و افعال از نظر عارفان برود و وہمان ذات واحد را بہ بیندازولہ و چکند
 ہا سنجہ حق است ظهور دیدہ یعنی نسبت و اصنافات ہیج نبود در نظرش حق را بحق حق
 بہ بیند۔ قولہ "سَخْنٌ بِأَفْهَمٍ مَكْنِيٍّ اِذَا مَكْنِيٍّ زَيْدٌ مَرْدٌ" کہ تومی یعنی حضرت بزرگی
 محترم و مقدس سرہ میفرمایند کہ سخن ما از عالم و راہ الورا است و از جہان کشف و عطا
 است ازان تنبیہ میکنند کہ سخن خود سخن کشف است اما کشفے بغیر ریاضت و مجاہدہ
 کردہ فہم نمیکند بہ امر مرث کردہ باشد مرد مرتاض مجذوب سالک باشد چنانکہ حضرت
 رسالت است او فہم میکنند کہ عالم و رلے و راہ خاص اوست ازان مبالغت
 حضرت بطبیعی میکنند مگر نیکو نیکو کہ زہے مرد تومی کہ سخن ما را فہم میکنند بجز نظر ایشان کشف نمیشود
 وَاللَّهِ عَلِيمٌ حَكِيمٌ۔ قولہ "وَأَنكُمُ كَوْنِيذٌ مِيَانِ اِيْنِ دَوْمَتِ اِرْكَانِ سَجْدِيہِ"

و کشف عطا

یا متدارک بسلوک تفرقه نهند گویند آنرا که جذبہ مقدم است او اعلیٰ و
اولی است لاجل و لا قوۃ الا باللہ مرد و راجحان توانان دان که از
یک شکم یکبار پیرن آمده اند۔ این شروع است در بیان فرق بیان دو قسم اول
آنت یعنی میان مجذوب سالک و سالک مجذوب کہ کدام فاضل و مفضول و حول قوت
خداے را است این سخن درست نیست یکے را فاضل و یکے را مفضول گویند بلکہ مرد و
قسم در مال یک حکم دارند چون در اصلان را اندازے الخ الخ از سر اوقات غیب در آید
ہر دو فریق سر بر آرد و باید دانست کہ مجذوب سالک را سلوک آسان است خدا
محت و مشقت نمی بنید آسانی بمقصود میرسد و سالک مجذوب را مشقت و محنت
در راه بسیار پیش می آید و بعدہ بمقصود میرسد و در مال ہر دو برابر اند این ہم بمقصود رسید
او ہم رسید و از من وجہ کہ مشقت و محنت و مجاہدہ را اعتبار است سالک مجذوب را در مشقت
و ادلی بود۔ قولہ سالک واقف دوسہ معنی دارد یکے آنکہ واقف است
کہ چیزے اوراکشف شدہ پیش پیشتر نمیرود یعنی بیشتر از راه ندہند ما بخا
یافتہ بندہ کند و طلب او در سرش نباشد اما یافت ابتداے عشق و یافت انتہائے عشق۔
قولہ و یا سالکے است مرشد بر مرندار و یعنی آن سالک است صلاح من
عند نفسہ اختیار کردہ است مرشد ندارد این صلاح اثرے ندارد بلکہ خبرش بیشتر است
آوردہ اند کہ مردے بر خدمت شیخ برہان الدین غریب آمد و گفت من ہر شبے ہر صد
رکعت نماز میکنم شیخ گفت با با ترا کہ فرمودہ است گفت من اختیار کردہ ام شیخ فرمود
بعد ازین نگذار کہ آفت رسد عوام الناس چہ گویند شیخ نماز را منع میکنہ ایشان منہفت
دین و دنیا کے وے دیدند گفتند۔

ہست

کلید درد و زخ است آن نماز بیدار خلقے گذاری در آن

قولہ و یا سالکے است بہوائے گرفتار شدہ است بہ قبیل اقدام دوست

بوسی اتام وہ واقعہ خوابیکہ می بند چٹل دست میدا شد میدا ان غور است و
انڈک حضور کہ دست میدا بدان سرور وارو یا در اثنائے سلوک لذتے طاعتے
یافت استحلا ر الطاعت پابند وقت او شد یعنی ساک واقف ساکے است کہ بہ آرزو

نفس خود مبتلا گشتہ از ان قید جدا میسر نیست ہرچہ در بند آن بندہ آئی اینجا طاہر گرد و اقدام
الی آخرہ فرمودند یعنی بیایے بوسی و دست بوسی مردمان خوش شدہ نظرش از ان پیشتر نیز
بہ آفتے گرفتار شدہ یا آنکہ ساک واقف است کہ بہ واقعہ درست سر فرود آورده است بدان

فریفتہ گشت بہ انڈک حضور دل کہ اورا دست میدا خوشان و فرحان میرود و طلب فلکے
فنا ندارد و یا آنکہ ساک واقف است کہ اورا در میان سلوک و در وقت آن لذت طاعت
و عبادت دست داد و مہورا مطلوب و مقصود است پیشتر نرفت و استحلا ر الطاعت

فرمودہ اند یعنی شیرین پنداشتن طاعت ثمرہ و حاصل وحشت و نفرت از قرب حق تعالی
است۔ قولہ مجذوب مجرد این چنین کہ ہم باشد پر توے از عکس ہو بروز و مال

عہ در تبصرہ الاصطلاحات کہ منقول عنہ است ایضا عبارت کثیر از اسرار اسرار ترک شدہ است کہ اینجا
نقل کردوی آید: دو یا ستمے بلند نزار وہم بہ تشیلے و تشکلے کہ اورا پیش آمدہ بہ نظارہ ماند شاہد را بجائے غا
تہاد از شاہد غیب محروم ماند واقف این چنین کہ ہم باشد کہ مشاق و شاید ہی تو اندر خود نہادون از
بیارے بہ انڈک قرار گرفت و دیگر ہر جا کہ متعددے متزیدے است بدانکہ واقف است او میگوید ہر
چیزے نہی باید توفیق عبادت مرا کافی است۔ اما مجذوب مجرد چنین کہ ہم باشد کہ در باب این بیت
سے زیادہ چون کف ساقی ہی نمیگردد۔ کجا و بلخ لطیفم زمستی آید باز۔ پُر پُر می پمانید و فرجہ شعورے
نمید بند و ہر نفسے مست مست میدارند نہ کہ دولت است این اعظیم دولت است و سعادت است این آں ہوی
گفتہ ایمان بل ساعقا و نامتناہی کہند ہر پیران بل مقام مریدان اند و ہر مریدان مشاق احوال بران مریدان میگویند زمانے مارا از
زما برید و پیران میگویند ساعتے مارا ہر چند کہ مجذوب مجرد لاین شخوحت دعوت نیست ایش میکہ در خاطر خوژن ہر بیت یلایہ ضلالت ان دار
بر سخا نہ شمار بر بد و بسیار۔ و گر مرابہ عم روزگار سپارید۔ اشارتے بہ حالت مردے است کہ ایشان را کو
سر المر بو بیت لبطلت النبوت۔ مرد در قلم و حدت غرق است فرصت آن ندارد کہ سر بر آورد
در غرقایے افتادہ است البتہ ساحلش پایائے پاید نیست پیغامبر دعوت کرا کہ نبوت بر کرا ال
شود و او از قاب تو سین او ادوی در گذشتہ است ثانی ز امحال نمازہ است سہ چون رسد عشق برا
چنین حال۔ سر و شد گفتگو دلالہ + دلالہ از حالت شہ و عروس پرسان ہر شبہا ت او خود محرم کاہتہ
در بقیہ ماسیہ بچہ نمونہ (۱۳۶)

سبک شد یعنی سلوک نکرده کسی باشد کہ چیزے از مقررات یافت ہیران نسبت شد بہ حقیقت وصال بزید
 و دیگر پر تو تابلشے از درے جبریت کہ عبارت از جذبہ است کہ داعش سبک شد ہر چه خوش آید سگویہ صابطہ
 درین جا این قصہ موافق محال است بہ نظر ایشان یاد آمد شنیدہ باشی سحیحی معاذ ہر ابو زید نوشت کہ اینجا
 کیکہ جرعه شراب محبت نوشید میان ما مست گشت کہ خبر ازین عالم ندارد بو زید در جوابش نوشت این
 کار کنانرا سوا کن اینجا کہے است کہ ہر دم خمہاے شراب می غلطاند چہ مست نمیشوند مردان
 ہزار دریا پراند و تشنہ رفتہ اند و تو مست از چہ گشتی چون نخوردی فراق باقی دار نہ چرا محذوب سا کہ
 نمیشوی کہ محذوب مجرد را کہ جذبہ ذات دارد چنان مست است کہ خبر صحو ندارد پس لایق شیخوخیت
 نیست کہ از قید شرع رفتہ است کہ خبر صحو نیست چنانچہ بر شیخ محی الدین اعرابی بود کہ مقام در اولیاء
 ندانست برین تجلی ذات منحصر کردہ بر این معنی حضرت قطبی تمثیل محذوب سا کہ محذوب مجرد و
 باینہا آورده اظہار مقامات اولیا کردہ اند فانہم و انعم قولہ "لقمان خسی زیدہ گفت در سبک گشت
 پیر شدم رسم بندگانست کہ درین حالت آزاد کن آزاد می مہبطلم شعاع از پر تو لا ہر
 بروے زو همچون صفت گشت یعنی درین حالت محذوب من باشم کہ جذبہ پیالے دارم کہ از ان
 جدا بہرہ حال نمیشوم و اورا پر زیدہ از ان میگویند کہ چون در سماع شدے قوت طیرانی دست وادے از
 یک طاق خانہ بروم طاق می پریدے۔ قولہ محذوب و چنین ہم باشد بر سمرے اطلاع یابد
 قید شرع از پاکستہ بنید ازین معنی گویند کہ لایق شیخوخیت ندارد کہ کسیر فایده نرساند کہ خبر صحو ندارد از
 قید شرع رفتہ است کجاست و روز میشود خبرے نیست اما واصل است میگویند کہ از غایت کثرت
 حق دوام حال را دعوی کند دوام حال خود محال است ازین معنی چند صوفیان میگویند کہ حاصل نیست
 آرے رہ وصال موقوف بر اتباع حضرت رسالت است زیرا کہ از محبوب مراد است با او و عدو است

(بقیہ طبعی صفحہ ۱۳۶)

دا شوقاہ الی نقاد اعوانی این شہباز فریاد مراد اوران و اقا بان اند کہ ہم کاس ہم پیالہ ہم نوالہ اویند چہ میگویم کجا افتادہ
 ام مردمانے خوردنہ مشاق شدند تو ہم حکایت مستان شدہ دیوانہ شدی یا وہ میگوی۔ بعد ازین عبارت محذوب مجرد
 این چنین ہم باشد الخ " است کہ ہلا مر قوم شد۔

ہر کہ براہ تو آید اور اوصال باشد و اگر نہ کان من کان و فعل من فعل به حق ترسد واسطہ ہواست
جز این نہ نیکو است۔

بیت

محال است سعدی کہ راہ صفا
توان رفت جز بر پے مسطقی

چہار سیدگی شکستہ یا بد عثمان عبودیت از دست رفتہ بنید "ازو ہرچہ خوش آید کند و
از خرید باز ماند کجا آن حالت کہ محمد و خداے محمد سر بر سر کجا آنکہ ابو جہل جفا کند یعنی عبودیت
والو بیت ابراہیم و اولاد انہی و ویکے بدون دیگر متصور نہ بوہل چنان بر حضرت جفا دارو کہ کوچہ گرفت و
در راہ حرکت پیدا کر و چنانچہ مشہور است بعدہ این آیت نازل شد **الْمَ لَعَلَّم بَانَ اللّٰہ یُرٰی دِکِر**
اَسْرَعٰ بَیْتِ الذِّی یَنْتَعٰی عِبْدًا اِذَا صَلٰی اِنِّیْ اٰخِرَہٗ رَسُوْلُ اللّٰہِ خُوش شد ند کہ ازین تشریف کد ام
تشریف بالاتر خواهد بود کہ محبوب محب را گوید کہ ہرچہ تو میگذر و از ایذا و جفاے رقیبان می بینم میدانی
عاشق را چه لذت و خوشی دست دہ چنانکہ مروی است کہ چون آیت **الْمَ لَعَلَّم نازل شد رسول اللہ**
از غایت خوشی تکرار میکرد و اھویری اھویری میگفت چون در خانہ آمد اہل بیت ہمہ پرا افتادند و
می پرسیدند یا رسول اللہ صویری رسول اللہ میفرمود نعم او را می بیند ما و ذی نبی قط مثل صفا
او ذیت ہمین غمزہ زندہ "و دندان و رخسارہ شکند و بہ سنگ" طامت زندہ حالت و اعیان
و ہاویان این است چنانچہ قصہ مشہور است کہ حضرت رسالت پتارا در جنگ بدر و دیگر جہا
جہا مشقت گذشت کہ دندان بہا کہ شہید شد علی بہ القیاس قولہ "روز بدے است این مرشد
را کہ ہم ایشان دانند" آری ہرچہ در آخرت بردوز خیال خواهد گذشت از عذاب گوناگون دالام
بجد و ننگون ہم بردوتان خودم در دنیا میگذرد و درجات مزیدہ ہم تحمل ایذاے خلق و بارگشی ایشان
میگذرد۔ قولہ "پس بیچارہ طبعی کہ علاج دیوانگان کند" طیب شد کامل مکمل است و
دیوانگان متابعان او ند کہ ہر چند ایشان را از طور حسن شہوت بہ طور عقل و قدس میبر و پیش ایشان
و صیت معقولات و مقولات می نہد ایشان ساعتے گوش می نہند باز بچو یہ اصل خود دیوانہ رہ گم کردہ
گویند **الْمَ تَرَانْفُسُ فِی کُلِّ وَا دِیْہِیْمُوْنَ دِہِیْمَانِ و حمران گرفتار اندا کہ کہہ کہ رخام می کند**

و خود را خدا سازد چون رضائے او در آن می بیند۔ قول شریفیست اگر کسی بہ رتبہ دعوت رسد شاید
 بغیر اجازت پیر دعوت کند بر حکم ادعای سبیل سرباک بالحکمة و المواعظۃ الحسنۃ ہر چہ
 پیغامیان راست ہر امتان است اما قولہ لاحول ولا قوۃ الا باللہ چہ گویم آن مردمان را
 با خدا میتوان گفت شنیدی در میان نہادن اما پیر و پیغمبر یعنی ایشان گویند با خدا
 دیوانگی داریم اما با محمد بندگی داریم قولہ ہمیشہ ضرورت است اورا بلای می باید کشید و جہا
 می باید شنید و از پیر و نبی نمی باید گردید ہر چہ آید اینچہ چنین ہر چہ
 اگر مراد تو اے دوست نامراوی ما است

ن بے (اسما)

ہمہ کہ گفتیم رضا جوئی دیگر است یک ساعت رضا جوئی بہتر است از یک سال بندگی این چنین بر فرمودگی
 پیران حکم باشد۔

در مذہب شیخ ازین
 چہ مراد خواہم خواہم خواہم خواہم

”مراد خویش من از تو دیگر نخواہم خواست شعر
 ارید وصالہ دیوید ہجری فاترک ما ارید لما یرید“

میخواہم وصال دوست چنانکہ مری است منتهی طلب طلب است و او میخواہد فراق من پس خواست خود را خدا
 خواست او کردم کہ رضائے دوست در دست اول خدا پستی بود ثانی رضا جوئی است در اول حضور غیبت
 است و در دوم حضور غیبت و غیبت حضور این ایلخ اول است اینچہ آدم تمام است۔ و ببا بدوانت مراد
 از پیر فعال اللہ است و از پیغمبر صفات اللہیم از ان میگویند از پیر پیغمبر نباید گردید از انکہ در ایشان بشریت
 است پس ہر چیز را ہم الحاق است اما در ذات دہم الحاق چہ نیست از انکہ ایشان از امور نسبی اند
 واللہ من و سائرہم محیط است۔ قولہ آہ پیر سوختی سوختی سوختی یعنی مرابہ دعوت خلق فرستاد
 و با خلق برستی اول سوختن از آثار و فعل است دوم از اعلام صفت سوم از انوار ذات حجابہ النور لو
 کشفہ لا حترقت سبحات وجہ ما انتھی الیہ بصر من خلقہ قولہ

بیت

”ماصل عشقت کہ سخن بیش نیست سوختم و سوختم و سوختم“

اللہ اھذا الی سواہ الصراط عشق تو بہین سخن است سوختم در فراق سوختم در وصال سوختم در اتحاد ذات اللہ
 علیم حکیم

فصل یازدہم

در بیان انسان که شناختن عالم صغیر و کبیر معرفت اول تعالیٰ و بیان خرقه پوشیدن و طاقیه از پیر
 مرشد طالب گرفتن آنرا و وجه تسمیه استن درسم عاشقان که فراق برائے وصال از بند بدان اسے عزت
 که انسان عالم صغیر است و ہر چه غیر انسان است کبیر است نمودار آن در عالم صغیر است تاہر کہ عالم
 صغیر را آنچه ان کہ عالم صغیر است بدانند و عالم کبیر اینتر بدانند پس این نوع شناختن کار عظیم است صراط مستقیم
 معرفت خود است رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم این دعا میکرد **و اهدنا الصراط المستقیم** در پیش
 ما خود را شناسی امکان نیست کہ خدا را شناسی چنانچہ من عرف نفسه فقد عرف ربه راہے بغایت
 کوتاه است مشکل دشوار است۔ بدانکہ عالم کبیر جوہر اول تاہر چه در عالم کبیر پیدا آمد از ان جوہر اول
 پیدا آمد جوہر اول عالم کبیر روح اضافی را گویند جوہر دوم عالم صغیر نطفہ است و عالم صغیر و کبیر در چہار
 دریا مشابہت نماید و دام کہ نطفہ در پشت مرد است چون بہ رحم زن آمد ہماین دریاے دوم ظاہر
 میشود گنج پنهان بود آشکارا کرد کہ انسان را آفرید تا شناختہ شود بعدہ تجلی نمودار کرد تجلی حقیقت و
 معرفت ظہور شد چنانچہ میگوید کہ **داود پیغامبر علیہ السلام مناجات کرد الہی لماذا خلقت الخلق قال**
کننت کنتا مخفیا فخلت لک اعرف و بہ طریق دیگر فاجبت ان اعرف فخلقت الخلق لاعرف
گنج پنهان بود کہ منفر ماید کنت کنتا مخفیا ذات خداے است و ذات خداے دریاے اول است
و دریاے اول تجلی کرد و دریاے دوم ظاہر شد و دریاے دوم روح است اضافی و روح اضافی
اسامی بسیار دارد عقل اول و قلم اول و روح اعظم و روح اضافی و روح محمدی و مانند این آمدہ است
ما سخن دراز نشود جزوے تمثیل گفتہ شد میگوید کہ روح اضافی جوہر اول عالم کبیر است در رسول اللہ
صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم ازین نظر فرمود اول ما خلق اللہ العقل صفات خداے تعالیٰ و اسامی
اینجا ظاہر شد و آن عالم ملک ملکوت است و روح اضافی کہ جوہر اول عالم کبیر است ظاہرے
و بالینے و ارو و ظاہر روح اضافی اجسام افلاک انجم و عناصر شد تا عالم ملکوت پیدا آمد کہ چہار دریا

تمام شیوہ میں رکہ افلاک بخم عناصر طبایع است و دیگر آبا و اہمات نیز گویند و این آبا و اہمات دایم
دو بجلی اند و از بجلی ایشان ہوا لیدہ گمانہ پیدا آمد و در آخر ہمہ انسان پیدا شدہ شرف یافت و مخفی را اظہار آورد
چنانچہ خواجہ حافظ فرمودہ است۔

بیت

دوش دیدم کہ ملایک در میخانہ زدند گُل آدم بسر شتند و بیہ پیمانہ زدند
واللہ علیہ حکیم۔ بدان اسے عزیز کننت کنزاً مخفیاً فاجبت ان اعرف فخلقت الخلق پس
پیدا کرد آدم را تا اورا شناختہ شود۔ ہر کہ در عالم معرفت ثابت قدم تر وہ آتش محبت سوختہ تراورا
لذت از رویت محبوب بیشتر است۔ میگویند کہ معرفت بر قسم است عام و خاص و خاص الخالص۔
معرفت عقل عام است کہ جمیع طوائف از انسان متفق اند اللہ تعالیٰ آفرینندہ موجودات صالحہ مصون
است بے الت رازق است۔ و اما حقائق آثار صفات سابقہ از حسوس و نفوس عناصر ربیع
انچہ در جهان است تو اند شناخت و در آخر بدانند سنر لہم ایتنا فی الاقوات و فی انفسہم
اقلاب بصر و نبرین حاکی است و اگر بعد عنایت ازلی تو پلیم و تفہیم مشایخ و اولیاء حضرت صمد
بعضے عوام را شمرہ ازین معانی ارزانی فرمائید معرفت صفات انعال و نفس خود حاصل شدہ
باشد و بہ مرتبہ میں عرف نفسہ فقل عرف ربہ رسیدہ باشد و کہ معرفت نفس حاصل
شدہ نباشد پس معرفت صفات ذات حق حد عقل تو چون بود اما معرفت انبیا خاص الخالص
است و آن شناخت ذات مقدس است تعالیٰ عن درک الایہام و الالوہا کہ مقصود حاصل
است۔ اسل از فطرت آدم و آدمی و مطلوب کلی از عرفان معرفت ذات خود بودہ است کہ
اجبت ان اعرف۔ تا ما الاکمال غیرت عزت و جلالت و عظمت حقیقت معرفت ذات
بہیج کہ ندادہ است و ما قل سر و اللہ حق قدر کہ اسے ما عرفوا اللہ حق معرفتہ
سر این معنی است۔

بیت

سبحان خالقیکہ صفاتش ز کبریا
بر خاک عجز می کنند عقل انبیا
میگویند کہ وصف معرفت عین است کقولہ انا نحن ونا الالمانہ علی السموات والارض

وَالْحَبِيبِ قَابِلِينَ أَنْ يَحْمِلْنَهَا وَأَشْفَقْنَ مِنْهَا وَحَمَّاحًا الْإِنْسَانَ ط تائیت۔ و در تہمید قاضی
عین القضاات میفرماید کہ حق را صفات است تا معرفت آن حاصل نمی شود ذات را نتوان
یاقت و اورا ذات است تا آنرا در دنیا بد بہ صفات نتوان رسید معرفت اورا حد تشبہ نیست
کہ اورا منحصر کرده بشود ہر خدی کہ می بیند و راہ الورا است وَاللَّهُ مِنْ دُونِهَا مُحِيطٌ بِمَا نَحَى
محمی الدین اعرابی بر تجلی معرفت ذات منحصر کرده است کہ ازہ مطلق مقید کرده است ازین
معنی حضرت بندگی مخدوم قدس اللہ سرہ گفته اند کہ اورا تجلی صفات و معرفت نبود کہ در معرفت
تجلی ذات کلام نیست ہمین را سگر میگوند چنانچہ در معرفت تجلی صفات کلام گفته اند ہمین را صحو
میگویند چنانچہ پیشتر بیان رفتہ است ازینجاہ زو شتم کہ تکرار ناقصہ و شیخ ابوسعید میفرماید کہ
معرفت او چسبہ است آنکہ ندانی و بدانی کہ ندانی و بخوابی کہ بدانی . بیت

گر نیابی بہ دوست رہ بدون شرط یاری است در طلب مردن

و شیخ سعدی میفرماید

زہ حنت آخرے دارد نہ سعدی را سخن پایان بہ میرد تشنہ مستقی و دریا ہمچنان باقی

فانہم و اغتند۔ و در اجار آمدہ است کہ طاقتہ مونس دوست است و در بحر عشق مرکب
است درین راہ صادق کہے است کہ قدر طاقتہ بدانند۔

ز باعی

در طاقتہ جملہ عشق و شوق است ہمہ اسرار جمال دوست و ذوق است ہمہ

چون بر سر خود نہادی آن مونس دوست می سوزد عشق او چو شوق است ہمہ

قاضی عین القضاات میفرماید پوشیدن طاقتہ برد و طریق آمدہ است یکے کلاه سیاہ کہ از
فرق بلند باشد از ان ناشرہ گویند بعضے در دیشان پوشیدہ اند و می کلاه سفید و یا از صوف
یا جامہ کہ با فرق متصل باشد آنرا لاطیہ گویند حضرت رسالت پناہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم
و شایع کبار لاطیہ پوشیدہ اند و می پوشند و در خراجگان چشت کلاه با جو زگرہ و دوخت
شیرازہ پوشیدہ اند و درین را ہر کہے تمثیل کردہ می پوشند و در خانوادہ دیگران ازین جنسہا

پوشیده اند اما من دیده ام و پیر شایه اند یعنی بندگی حضرت مخدوم قدس اللہ سرہ میفرمایند
 که حضرت رسالت پناه صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم دیده ام که برفرق متصل پوشیده اند چهار
 ترکی - و در راحت انجمن موقوف خواجہ من یعنی پیر حضرت مخدوم شیخ نصیر الدین چراغ دہلی
 قدس سرہ آورده اند کہ کلاه چهار ترکی یعنی چهار خانه دارد اول خانه اسرار است و التوار دوم خانه
 محبت و کل است سوم خانه عشق و اشتیاق است چهارم خانه رضا و موافقت است و ہر کہ این
 کلاه می پوشد از چهار چیز نعمت محروم نباشد و بران کار کند حق آن بگذارد - و در روح
 الامرواح آورده اند لیس الاعتبار بالخرقۃ انما الاعتبار بالحرفۃ ان اللہ
 تعالیٰ یحب لقلوب الخوارق - و میفرمایند طاقیہ خواجگان پشت چهار ترکی دارد ہر
 چهار ترک چهار چیز باشد و مردانرا ہم دارد طاقیہ نہادن او سلم بود و اگر نہ لباس بزرگان کرد
 منع است و اگر نہ در طلب جہد او مشغول باشد تا پیران خود میرسانند - آنرا شرط برین چهار نہاد
 اند اول ترک ہوا سے نفس دوم ترک دنیا باشد سوم ترک عقبی باشد تا خود بخود شود و چهارم ترک خود
 کند چنانچہ گفتہ اند

بیت

اول خود ز جہاں دست بشوے آنگاہ زد دست شستہ این در زمین

و میگویند کلاه چهار ترکی ترک گرفتن ہوا سے طبایع الاریہ است - جو زگرہ بہ منزلہ ہوا است
 و چهار ترک صحابہ اربع است و زہ منزلہ حضرت رسالت پناه صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم کہ ہر
 چہار را بر گرفتہ اند و سرور کردہ اند و این ہر چہار نیز خود را بر رسول خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم بر
 یکے طاقیہ است و یکے باقیہ است و یکے خرقہ تا قیہ از تقوی است قاتا باقیہ از بقا است
 و میگویند کہ خرقہ عبارت از پارہ جامہ است یعنی پوشیدن خرقہ کہے را مسلم است کہ سوختگی
 دلش پارہ پارہ و نفس شکنہ باید تا خرقہ بر ہر ش زید و خرقہ اشارت بہ سوختگی دارد و باطن
 ہر کس بہ آتش محبت الہی محترق شدہ باشد خرقہ بر ہر ش خرقہ گردد -

بیت

جال عشقت کہ سخن پیش نیست سوختم و سوختم سوختم

میلو یا ریسم و سپروی عاشقان کہ فراق برائے وصال دارند۔ بدان اسے عزیز کہ عاشق از لباس خویش عجز و بیچارگی است و معشوق از لباس خویش ناز و کرشمہ و استغنائی است و عاشق خود را از عالم نسب و اضافات مجرود و بی عالم در اول و اول خیال کند پس ازین عالم گذشتہ و مقام فردانیت حاصل کند کہ بہ صفت یک وجود متصف شدہ باشد چنان فرحت شود کہ در بیان نگنجد چنانچہ عارف میفرماید۔

بیت

بچود و معزیتہ اندر یکے خزینہ باہم گرفتہ الفے دزد و بگرے ملالے

در حدیث است را بیت ربی فی احسن صورت یعنی دیدم من حق تعالی را در نیکوترین صورت در آن صورت انسان است رفرے از و است قاسم معشوق از لباس کبریا بی و استغنائی دارد بہ این معنی عاشق را دومی می آید کہ عبارت از دومی ماومنی است میخواد کہ بہ حصول بدن کند چنانچہ عارف نے گوید

بیت

آن یاد ہمان است اگر جا دگر کرد او جامہ دگر کرد و دگر بار بر آمد

یعنی معشوق یکے است اگر لباس کبریا بی و استغنائی دگر کرد چہ شد سبب آن است کہ اینجا در دنیا حادث گفتند و در آخرت قدیم بہ این معنی جامہ دیگر لباس کرد و باز آمد کہ این مثال آخرت است بر کسوت ظاہری دل بند و ہر چہ بنید دل بران نہد کہ در مصنوع صالح را ہی نگردد چنانچہ بندگی حضرت مخدوم قدس اللہ سرہ میفرماید

بیت

در ہر چہ نگم کنم توئی پندارم از بسکہ دو دیدہ در خیالت دارم

یعنی از غایت شوق جمال و چشم من در خیال روے تو مستغرق است و در ہر چیزیکہ نظر کنم وجود حق تعالی می بینم و چنان در قوت خیالی جاے گرفتہ است کہ در ہر چہ پندارم او حاضر و شاہد را بیت شیئا الا و را بیت اللہ فیہ ہین بہ قول محقق کہ رشک و غیرت تا مراد عاشقان است و ہر کہ بہ بلاے عشق گرفتار شد خون غیرت خوردن او پیادہ و دیگر نباشد زیرا کہ عشق قوت عاشق است و عجب توئی کہ اورا خواہد کہ مخدوم

خود قرار میماند چنانچه معشوق غمخور است استغنائے دارد و هرگز نخواهد که عاشق را به مراد خود رساند که
 وَاللَّهِ مِنْ دُونِ الْبُحْبُوحِ حَيْطًا اسْتَمْسَدَ دَرِينِ رَاهِ قَرَارِ دَادِهْ وَخَوَاشِقِ مَعشوقِ اِن
 باشد که از ان راه از من دور بوده است لیکن از خون دیده و از رشک دل در میان خون غلطان
 ماند ازین معنی که معشوق به طرف دیگر حریفان نظر دارد و با هر کس رنگ آمیزی کند به این معنی
 عاشق را رشک غیرت می آید درین محل مناسب جدا مانظم اشارت فرموده است درین
 یک بیت مینویشم

چون سحر حریفان نظری میکند آن خوچ از آتش غیرت دل محمود کباب است
 باید که هر دو جانب تسلیم و رضا بود و اگر اتحاد و معشوق مثال به صورتی فرض توان کرد
 بچند طریق میگویم چنانچه گفته اند۔

شعر

اسری فی الوصال عبید نفسی و فی الہجران صوفی للموافی

یعنی می بینم در وصال خود را بندساک خود آری در وصال مراد نفس است و کمال شراب
 دوست و می بینم خود در فراق او که فراق خلاف نفس است و نفس به کلی مستهور است تا فهم
 اما بلائے زاد که دومی محقق شد هر چند به هر بیان یگانگی و بیگانگی معلوم شد که التوحید
 ترک الایات است یعنی توحید صرف کسے را سلم نشد و بیگانگی تمام و غیرت تمام
 هم ممکن نگشت از آنکه غیرت آن است که در وجود خود محتاج بدان دیگرے نباشد و اینجا
 این ممکن نہ کہ ہر لحظہ اگر از او تعالی فیض برین عالم نرسد در ساعتی تا چیز گردد و متماثل شود و جودنا
 بلکہ و قیامنا صندہ این است یعنی وجود ما وجود حق است و قیام و ثبوت ما ہم بہ وجود

دوست چنانچه بندگی حضرت مخدوم قدس اللہ سرہ فرموده اند

تو او نشوی و لیکن ارجہ کنی جائے برسی کز تو تو می بر خیزد
 آری جزو کلی نشود و جزوی کلی نگردد و غرض عاشق معشوق نگردد و لیکن اگر تو کوشش
 بلوغ نمائی در آنجا میرسی اگر از تو وجود تو برود ترا حکم او دہند از خودی بخود جدا چنانچه

چوب را حکم نبات میدهند کہ در فیض نبات چوب است ہمدران شیرین آلودہ است قاما
از تو وجود تو رفتن شرط است و میگویند کہ جزو کل نشود و جزئی کلی نگردد یعنی از آنکہ یکے مفہوم
عام است دوم مفہوم خاص چنانچہ **تَعْلَمُ مَا فِي نَفْسِي وَلَا أَعْلَمُ مَا فِي نَفْسِكَ** ہمین است
یعنی میدانی تو آنچه در نفس و دل من است از عشق و محبت تو اما من نمیدانم آنچه در باطن
تست از ارادت وصل و فراق۔ و ہر شے بود و وجہ دارد و وجہ منہ الی سر بہ خصوصاً
نفس انسان کہ چاشنی از عالم بقا دارد پس ہر یکے را در محل او صرف باید کرد **الحمد لله الذي
هدانا لهذا** یعنی شکر خداے را کہ راہ نمود ما را بدین بیان حق توحید او تعالی۔ غرض
الحمد لله الذي یعنی در مقام محمودی و ہدایت خاص کہ معفرت خاص و رحمت خاص
و مقام صمدیت است مقرر و مثبت **مرحمہ علیہ السلام** راست و آنکہ تسبیح اوست قولاً
و فعلاً و حالاً **لا اھتدی لولا ان هدانا الله** یعنی حال این است کہ نمودیم ما را
یا فتگان بدین مقام خاص بہ اعمال و افعال خود اگر خداے تعالی این راہ خاص محموی
ما را نہ نمودے و از امت خاص و نگر دانیدے پس این ہدایتی است نہ کسی **والله اعلم
بالصواب واليه المرجع والمآب**۔

فصل دوم

در بیان متفرقات

حب آل رسول علیہ السلام۔ بدان سے عزیز و قتیکہ این آیت بر رسول اللہ
علیہ السلام وحی شد **قُلْ لَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ أَجْرًا إِلَّا الْمَوَدَّةَ فِي الْقُرْبَىٰ** آیت۔
معنی چنین باشد کہ اے محمدؐ بگو امتان خود را کہ سوال نکم شمارا بہ بیچ چیز کارے مگر دوستی
قرابتان تو پس صحابہ پر سیدند یا رسول اللہؐ قرابتان تو کیا شد بنما تا ایشان را دوست
میداریم رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم دست علی حسن و حسین علیہم السلام بگرفت و

اشارت بر فاطمہ علیہا السلام کرد و فرمود ایشان و فرزندان ایشان قرابتان من اند
بعده فرمودند اگر مراد اولاد و اکبادی - الصالحون لله والمطاحون لی یعنی گرامی
دارند شما فرزندان مرا که جگر گوشگان من اند پس صالحان را براسے خدا و طالحان را
براسے من دوست دارید - وَعِنْدَهُ عَلَيْهِ السَّلَامُ اِقْتَدُوا بِلِکتابِ اللَّهِ وَعَقْوَتِي
گفت علیہ السلام فرمان برداری خداے تعالی بکنید و حرمت فرزندان من نگاهدارید و
عند علیہ السلام مثل اهل بیتی کمثل سفینه نوح من رکبها نجا و من تخلف
عنها هاک گفت علیہ السلام ای مثل اهل بیت من همچو کشتی نوح است هر که بدان کشتی
نشسته یعنی حرمت ایشان نگاهداشت او نجات یافت و هر که مخالفت و امانت کرد هاک گردد
چنانچه گویند

بیت

خشق محمد پس است و آل محمد

سعدی اگر عاشقی کنی و جوانی

و در کتابها سے تصوف و از کلام اولیاء اللہ می آرند که شمس الایمه حلوانی چون کودکی بود
ادرا سید پوشش کرد و بزرگ شد کی از علمها با شد چنانچه لطف و نظر اولیاء اللہ بر او شد
بریکه خطا وقت حضرت رسالت پناه صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم در خواب آورده میگویی بنویسند و خبر
آورده است که روزی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم گفت با رخدایا هر که علی را دوست دارد تو او را
دوست دار من وجه شصت منافع اسمیه حارث گفت این سخنها شامی گویند از حق رسول اللہ
صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم فرمود از حق و ما ینطق بحسن الهوی ؤ ان هو الا دمی تو صبی ان
منافع باز گفت اگر تو از حق گفتی بگو بر ما از آسمان سنگها بریز و تا آنکه رسول اللہ صلی اللہ علیہ
وآلہ وسلم لب بجنبانیم که سنگها از آسمان چنان ببارید که آن کذاب هلاک شد و مرد لقلقه
تعالی قَامَطِرٌ عَلَيْنَا حِجَارًا مِّنَ السَّمَاءِ اَلَا یَتَذَكَّرُ الْمُجْرِمُونَ - و در قنای و مضمرات کثر العجا
سجده بغیر زکوع کردن آورده اند که روزی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم با یاران فرمود
که اخراج بریل از حضرت عترت بر من آمد و گفت که حق تعالی فاطمه را دوست میدارد و

باز همان طریق مذکور پنج کس بخش خود گرفته میخواستند که انظار کنند باز امر جل و علا شد که فقیر بر
در ایشان آمد سوال کرد که اسیر را خیر کند نتیجه او جنت است باز همان نوع مذکور امام حسن علیه السلام
بخش خود به فقیر رسانید تدریجاً چهار کس نیز رسانیدند سه فاقه شد بعد امام حسن علیه السلام
فرمودند که مدت است که حضرت رسالت پناه صلی الله علیه وآله وسلم نظر تافتاده است تا به

منزل ایشان میرویم برای ایشان نظر آفتاگر سگی بسهل میروید به مشقت امام حسن و امام حسین
رفتند و حضرت را نیز اندوه شد که چند روز است که ایشان را ندیده اند و خود به خانه ایشان

توجه کرده بودند که در راه ایشان را دیدند که به مشقت می آیند پرسیدند که چیست این نوع مشقت
دارید همه گفتند روشن ضمیر اید فی الحال وحی آمد این آیت آورد **وَدُيُطْعَمُونَ الطَّعَامَ عَلَىٰ حُبِّهِ**
مِسْكِينًا وَيَتِيمًا وَأَسِيرًا زیرا که این آیت بحق امام حسن نازل شد اما پنج کس در ثواب داخل اند
اما این آیت بر مجانب ماضی و مستقبل و مضارع شامل است کس که بران عمل میکنند در ثواب

شریک می باشد و در تلفوظ ملک المشایخ قطب الاقطاب حضرت قطبی در تشریح این اعتقاد می نویسند
که بی جگر گوشه مصطفی و مرتضی اند و فضل عالم بحسب همچو کاسه چینی که نقش و نگار آماسته
باشد اگر کانه بشکند هیچ تیر زدا اما فرزندان رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم را فضل ذاتی است
همچو کانه زر اگر کانه زر بشکند قیمت او هیچ وجه نقصان نمیشود که حسب و نسب اصلی است
عاریتی نیست پس تعظیم و تحکیم ایشان بر مؤمنان واجب است و مردم عاقل و فاضل در هر باب

مستعد میشوند اما بی نمیشود که بجز فرزندان حضرت رسالت پناه علیه السلام نیست چنانچه حضرت
رسالت پناه صلی الله علیه وآله وسلم فرموده اند **الصالحون لله والطالحون لى** و دیگر فرمود
افتد **و ابكتاب الله و عترتى چنانچه امام شافعی گفته اند**

لو كان الرض حب آل محمد فليشهد الثقلان انى راض

برین معنی حب بر مرتضی داشته گفته اند در تلفوظ خود و در کتابهاے دیگر حضرت بندگی
مخدوم قدس الله سره فرموده **افضل الصحابة البكرو و افضل الاولياء على بن ابي طالب**

تفضیل علی بر ابوبکر میشود و ازین نسبت در شرع رفض است پس واجب و لازم است که هر چه
در فهم خود آید جواب باید نوشت که صریحا حضرت قطبی در کتاب هم نوشته اند که معتقد من ابوبکر
شم عمر عثمان شم علی با یهود قطع میتم اهتلا میتم اما اینجا گفته اند از سبب حب علی گفته
اند که پیرو مرشد و در قاعده تصوف همین است و اگر نه از کجا معلوم میشود و بران حکم نیست که قاعد
علم اصول است که آنچه به تصریح مراد داشت آن بر حکم است و آنچه به کفایت معلوم میشود و آن
کفایت خلاف آن تصریح است بر آن حکم نسبت و حضرت قطبی به چند محل در کتاب بهای خود
فرموده و اندر هر که درین بحث آید یا را فضا گزود یا خارجی گزود و صوفی را بحث منج است اگر
بحث درین باب شروع که مراد از یقین قایل میشود و گوید من تابع مذمت حق ام که رسول
صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم و یاران او بران بودند پس سخن کافی است بعد هر چه اعتقاد بران
خود باشد بران اعتقاد استقام باید کرد - حضرت قطبی در کتاب سمر آورده اند که همیشه این
دال است خلقت انا و علی من نور و انهد هم ازینجا است که این نمی است
اتحی بلین کل نوعین و تشکیل آری همین معنی داشت که از یک نور اند اخوت جنسیت
تفاضل کند و دیگر حضرت رسالت پناه صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم فرموده اند *فقی النور و فیه*
الخلافت همین اشارت کرد یعنی درین همین پیروی است و در علی خلافت است لیرا که
نسبت میان ما چون نسبت میان ظاهری و باطنی است و صورت معنی که در حقیقت هر دو
یک اند من نور و اهدا هم است - و دیگر درین محل حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم فرمود
اندانت منی یا علی کما روت من موسی معنی تو از من یا علی همچو بارون از موسی یعنی تو بر او منی
و درین منی شریک مصلحت منی - و دیگر فرموده اند *انا من اللغز و علی با بها درین نوع*
حب علی بیان از محققان ماسلف کتیر آورده اند بنا علیہ از کلام محققان معلوم میشود که حب
ن حرف و اعتقاد به آل محمد علیہ الصلوٰة والسلام بر نوعی حروف میدهند منرا و ارا است بلکه لسان عاجز
است ازین حب رفض نباید گفت زیرا که بیان زبان مردان *رفض* است و بیان محققان *زل*

است و بیان عارفان در روح است از خود نمی گویند بجز کشف و دیگران در علم و کتبهاست
ما سلف مقابل میگویند حضرت قطبی میفرماید که بیان تصوف بر کسی مسلم باشد تا که به مقتضای

شرع موافقت باشد چنانکه درین بیت گویند -

ایمات

امر تصوف به فقها سپرد
گرچه سپیادت به نسب بود باز
همه سیادت بجماعت سپرد
بهر جماعت بسن کار ساز
بود عقاید به جماعت ظریف

والله اعلم حکیم -

بدان اے عزیز در کتبهاست محققان آنند که امام حسن علیه السلام بر بام مسجد گریه میکرد و می گفت
خداوند از من در شکم ورود گانے و روده مرا با قش و دوزخ پر میکنی و نماز من میگرد چون خواجده حسن
بصری آمد شنید که بر بام کسے گریه میکنند گفت گناہگار راست که فرجه یافته است که بر بام مسجد گریه میکند
میخواست که برود و به بنیروز گفت وقت او چه عارست گفتم که این زمان استغفار شود حسن علی فرمود
آمد حسن بصری بر پایش افتاد گفت چه بود که چنین گریه کردی این چنین علی داد می کرد پدست
و فاطمه داری که مادر است و رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم داری که جدتست ترا تمام نیست
که برایشان کفایت کند امام حسن علیه السلام فرمود آری به برین کفایت است اما در آن وقت
که این آیت نازل شد **وَ اَنْذِرْ عَشِيْرَتَكَ الْاَقْرَبِيْنَ** یعنی بهترسان خویشاوندان خود را
که نزدیک تو اند از تو حضرت رسالت پناه صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم فاطمه را طلبید فرمود لا تتکلی علی
یتفاعتی بعد اطلاق تکلیف کن از شفاعت من زیرا که آیت چنین نازل شده است **وَ اَنْذِرْ
عَشِيْرَتَكَ الْاَقْرَبِيْنَ** حضرت رسالت پناه صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم فرمود بهر کسی که شفاعت
من بعد اطلاق است یعنی اول گناه بر و سے ثابت کند و او را موجب دوزخ کند بعد شفا
عت
من بکار آید اے حسن بصری چه کنی حضرت رسالت پناه صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم فاطمه را چنان
گفته باشد که با کجا حسن بصری گفت این حسن فرزند رسول خداست چنین میگوید بیچاره حسن بصری

را چه حال باشد که بروقت امام این نوع ترس حق تعالی بود اکنون بعد ستم الف است
او کمتر باشد۔

الهي عبدك العاصي اتاك مقراً بالذنوب فقد دعاك
فان تغفر فانت لذاك هلل وان تطرد فمن يرحم سواك

و میگویند صوفی را بمعنی وجه تسمیه چه باشد بسیار جوابها گفته اند درین یکی از ان طریق گفته شود
که صوفی از اصحاب صفة است صوفی را از صفا گرفته اند بعد حرکت صادر از اشباع کردند
صوفی شد و در دل صفا حاصل کامل فاضل قابل کند تا لایق صوفی گفته شود که مشغول بحق باید
در دیگر صوفی را از صوف گرفته اند که لباس ایشان کلیم بود همین را نیز صوف گویند که در ایشان
می پوشند و الله علیه و حکیم۔

بدان اسے عزیز و اے رفیق شفیق بعضی علماء میگویند عم رسول اللہ صلی اللہ علیہ و آلہ
و سلم ابوطالب ایمان نیاوردہ بود از جهت بزرگی خود کہ کلمہ فرزند چون گویم اما تحقیق نشناختہ
بود کہ پیغمبر آخر الزمان رسول اللہ حق است کہ بعد تولد حضرت خوشی کرد و جاریہ آزاد
ساخت و ہمشایر خان سلف در کتبہاے خود آوردہ اند کہ ایمان باطناً آوردہ بود و حضرت علی علیہ السلام
را فرمودہ بود کہ برو ایمان بیاور ازین معنی نیکو بیان موافق روایت حدیث واضح کردہ شدہ و
است یسئو میگویند لقولہ انک لا تقبل می من اجبت و لکن اللہ یجذب می من یشاء
یعنی بدستی تو راہ نہ نمائی کسے را کہ دوست داری و لکن اللہ تعالی راہ نماید کسے را کہ بخواد
راہ پیدا کرد کہ ام راہ است مستقیم و غیر مستقیم آسے ہر دو راہ حقیقت حق تعالی می نماید
کہ یضیل من یشاء و یجذب می من یشاء و انک گویند این آیت انک لا تقبل می
من اجبت در حق ابوطالب نازل شدہ است و اورا نفع نکر و گویم مختلف فیہ است
بعضی گویند در حق ابوطالب نفع شدہ است بعضی گویند عام ہست اما توان گفت کہ
در حق ابوطالب نفع شدہ است و خواہد شد در صحیح مسلم میگوید رسول اللہ علیہ السلام گفت

من اورا بسیار نفع کردم و در آخرت هم خواهم کرد و عین حدیث می آرم تا ترا مشکل نشود و عن ابن عباس بن عبدالمطلب انه قال يا رسول الله هل نفعت اباطالب بشئ فانه كان يحوطك ويغضب لك قال صلى الله عليه واله وسلم نعم هو في ضحضاح من نار و لو ان انا لكان في الارك الاسفل من النار في رواية فانه كان ينصر ك. وفي حديث قال نعم و جارتها في غمرات من النار فاخرجته الى ضحضاح. وعن ابى سعيد الخدرى ان رسول الله صلى الله عليه واله وسلم ذكر عند عمه ابوطالب فقال صلى الله عليه واله وسلم لعلي ينفعه شفاعتي يوم القيمة فيجعل في ضحضاح من النار يغلي منه دماغه لابد عين باشد. و دیگر سخن ترا بگویم و تقی رسول الله صلى الله عليه واله وسلم ابوطالب باگفت قل كلمة احاج بها على ربى فيجواست که بگوید ابوجهل و کافر و دیگر گفت ترکست دین عبدالمطلب سخن پوشیده گفت بدین طریق که انا على ملة عبدالمطلب عبدالمطلب ايمان پوشیده آورده بود او میداشت اذن گفت انا على ملة عبدالمطلب ايمان آورده است بعد از آن وقت باشد که قوله تعالى گفت انك كحلحى الى صراط مستقيما ايمان عبدالمطلب تو ابرح صريح است صراط الله الذى له ما فى السموات وما فى الارض الا الى الله تصير الامور و در تفسير و کتبهاى محققان می آرد که رسول الله عليه السلام بعد فتح مکه طلب مغفرت مادر و پدر و او در بعضی عموا ابوطالب کرد و نهى شد بعد از اذن زیارت ایشان خواست اذن داده شد در مقبره رفت فرمان آمد مادر و پدر و او در را طلب کن رسول الله صلى الله عليه واله وسلم گفت يا اماه يا اباه يا عماه بهر يك ليك لفتند و زنده شدند برخواستند رسول الله صلى الله عليه واله وسلم گفت هل وجدتم ما وعد ربكم حقا قالوا نعم و وجدنا ما وعدنا ربنا حقا رسول الله صلى الله عليه واله وسلم فرمود و انستيد من نبى حتم لفتند آرس دانستم رسول الله صلى الله عليه واله وسلم فرمود قولوا لا اله الا الله محمد رسول الله هر سه کلمه بگویند و در قبر نرفته خفتند. اينجا كلام است فقها گویند این ايمان ماس است قرار نیست که حجت را بگفت فاما نك سنة و ما انما

سِرَّ اَوْ اَبَانًا مَسَّنَتْ اللّٰهَ الَّتِي قَدْ خَلَّتْ فِي عِبَادِهِ وَخَسِرَ هُنَالِكَ الْكُفْرُ وَنَه
 وگيرے ميگويند که اين نوع چون باشد که رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم استغفار خواند بعهده معلوم
 شدہ بود کہ ايشان بغير کلمہ گفته مرده اند چنانچہ حق تعالی گفته است مَا كَانَ لِلنَّبِيِّ وَالَّذِينَ
 اٰمَنُوْا اَنْ يَسْتَغْفِرُوْا لِلْمُشْرِكِيْنَ وَلَوْ كَانُوْا اَوْلِيَٰ قُرْبٰى لِّىْ مِنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُمْ اَنَّهُمْ
 اَصْحَابُ الْجَحِيْمِ ه گوئيم حق تعالی گفته است لَمَّا سَرَّ اَوْ اَبَانًا وَقَدْ تَبَيَّنَ اِيْمَانُ اُوْرْدُنِ دَرَسْت
 نيست و ايشان وقت باس ايمان نياورده اند بلکہ بعد رفع آن ايمان آورده اند يا آنکہ وقت
 باس ايمان نفع نميکند از جهت اجراء حکم شرع ازان وقت ماور و فرزند ان و حکم اسلام جاري
 داشته از غسل و کفن و صلوة و غير ذلک مراد باشد از کسے ميشود و چون بخرد آنکے کسے نماند چون نفع
 کند شرعا قاضی چون حکم بکند لابد بهين گويين حکم بالظاہر۔ ديگر توجيہ بہ نظر ايشان بيان کنم کہ خاصه
 رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم ہم باشد بسيار خصايص رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم را بوده
 است يکے اين ہم باشد۔ ديگر وَلَقَرْنَا بِكَ يَنْفَعُكُمْ اِيْمَانُهُمْ لَمَّا رَا وَاَبَانًا گفته است
 و ايمان قوم پوئيش قبول شد کہ اَلَا قَوْمٌ يُّؤْنَسُ جَلْمًا اٰمَنُوْا كَتَفْنَا عَنْهُمْ عَذَابَ الْخِزْيِ
 فِي الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا وَ مَتَّعْنَاهُمْ اِلٰى حِينٍ ه ازان کل قوم يونس شود
 پس ازان کس رسول اللہ کہ حبيب اللہ است اگر شود چه عجب باشد تا آنکہ رسول اللہ صلی اللہ علیہ
 وآلہ وسلم را ميگويد وَلَا تَكُنْ كَصٰحِبِ الْيَحْتِىِّ وَاذْنَادِي وَهُوَ مَطُوْرٌ مُحَمَّدٌ عَلَيْهِ السَّلَامُ رَاشَرَفٌ بَر
 يونس و فضل در مرتب نبوت است نہ در اصل نبوت در ان همه برابر اند و امت محمد صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم
 برابر است اُمَّةٌ وَسَطًا لَتَكُوْنُوْا شٰهَدًا عَلٰى النَّاسِ يٰمَنْ يَكُنْ دَبَابُ
 ميگويد كُنْتُمْ خَيْرَ اُمَّةٍ اُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ لابد اگر در حق ايشان شود بچ عجب
 غريب نباشد۔ و آنکہ گفته مَا كَانَ لِلنَّبِيِّ وَالَّذِينَ اٰمَنُوْا اَنْ يَسْتَغْفِرُوْا وَاَطْلَبُ كَرُوْحًا
 ممنوع ازان شد باز مانند برائے زيارت رفته بود شرع گفته ايشان را طلب کن ايشان را بگو رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم

در بر سنجای منقول عنهم این بد عبارتت بچین نوشته اند۔

بر حکم فرمان گفت درین جا چه آید هیچ چیز نیاید هیچ مناقض نباشد میان آیت و حدیث نیک باید
 که فهم بجای غرض بیان شرح است پوشیده نیست این حیات دوم شده بود بعد حیات ایمان آورده
 اند هیچ باس نمانده بود مع ذلک اختلاف علما است و الله اعلم تا هر چه حکم شود اما ظاهراً هر کس برین است که
 بیان کرده شده است ناچار و انک لتهدی الی صراط مستقیم درست باشد و فایده تمام
 میدهد۔ و الصحبت تو ثنات یا ایها الذین آمنوا اتقوا الله و کولوا مع الصالحین
 هم از بهر این معنی امر باشد۔ در عقاید میگوید الشقی قاسع و السعید قاسع یعنی همین بیان میکند
 چنگ به دامن مرشدان هم از بهر این سر میزنند در خدمت ایشان هم از بهر این معنی باشد اما
 صلحاً را اعتبار تمام است ان رحمت الله اقریب من الحنین همین اشارت میکند۔ در
 شریعت الاسلام میگوید مردم را باید که در حیات و موات جوار صلحاً و درویشان باشد زیرا که تاثیر
 برکات ایشان میرسد و از صحبت قاسقان حیات و موات احترام از کند که شومست آن اثر
 کند لقد من الله علی المؤمنین اذ بعث فیهم رسولا من انفسهم هم از بهر این
 معنی تمهید یافته است یقین بدانی و خود را یکی از بندگان اهل الله گردانی تا از ایشان ترا
 گیرند که من احب ما احبتم معهما ثابت است فافهم و اعتد۔ بدان اسے غریبه
 اصحاب طریقت و حقیقت آنست که چند اصطلاحات در موزات محققان درین رساله ثبت
 یافته است و نوشته شده است لیکن شمه از آن طفیل مشایخ کبار و علما بالله درین باره فی محلّه فرموده
 اند بعد ما بر تل خویش از آنجا کشیده درین رساله همان چیز را با زیادت و نقصان و نقصان انظما
 کردیم و چند محل هم بر قانون آن اصطلاحات گفته شده و اگر فکر کنی و عبرت به انسان نظر کنی
 بدانی که این جمله تعالی اسناد متمبظ است و همین متدل است همه آنچنان بیانی هیچ مخالف سلف
 فلف نیست و هیچ مشکل تا مفهوم نیست مگر چند محل سطرے باز گونه سخن منقلب نوشته اند از جهت
 تمثیل که معنی ظاهر خوب میشود و چند کلمات حضرت قطبی که مستجاب و مستجابات از اسرار
 تحقیق متمبظ یافته است نیکو شرح کرده ام و موجب این قول ابو هریره هم باشد که او میگوید

در نسخهای منقول عندهم همین نوشته اند۔

انی حفظت من رسول الله صلى الله عليه وآله وسلم وعائش من العلم وعاء لقد
 بثته ووعاء لو بثته لقطع مني هذا البلع ویکے میان آن ثبت کردم روایت کریم
 شما گفتم و درم و عارا اگر ثبت کنم و روایت شما کنم و بر شما گویم بر آئینه بریده شود از من این
 بلعوم یعنی طلقوم کردن بزندانم انکار بکنند۔ ازین معنی چند اقوال را پوشیده است همان باشد
 که سلمٌ عليكُ زلا نبتغي الجاهلين ویا آنکه بدین طریق می آیم همه جهان از حرف خود
 نمی گذریم و هم زبان دراز کند چنانکه گفت قدیم است هم بران میروند که ماسمعنا بهذا انی
 ابائنا الاولین ما چون قبول کنیم و پس روی شما بکنیم انا وجدنا اباؤنا علی امة
 و انا علی اثرهم محمد و ن ۵ از خدا بشنو که چه خوش جواب بدیشان میدهد که انتم و اباؤکم
 فی صلال مبین هم از ان باز آیند و هم بران روند این چنین جا ملائز که بس آید باز بکنند چه گویند
 اجعل الالهة الها و احد صلح ان هذا الشیء عجائب سبحان الله همه باز گونه فهم میکنند عجب
 از خود و از جمل خود نمیکذارند از ایشان میکنند و جهالتی دیگر میگویند ماسمعنا بهذا فی الملة الاخرة
 ان هذا الاختلاق۔ اکنون بسیار چه گویم این بیش از شدنی نیست اگر خاک گشتی است
 و کان امر الله قد صامقاً و مرا۔ تحفه دیگر اے عزیز درین رباعی نظر کن تا ترا در
 عاشقان شمرند که حضرت ندگی مخدوم قدس سره فرموده اند
 رباعی

بحق آن فدائے کان بعالم

مکن طعنه مرا از بت پرستی

ندیدم جز وجودش هیچ دیگر

که فرقی نه میان بت و بتگر

آر که ما وایت الله شیئا الا رایت الله فیه است میگوید که این کلمات به افعال صفات

است زیرا که صفت به اعتبار عین ذات است اگر کسی را تجلی صفات او باشد بدان نسبت

فروق نماید و عنوان کرد و این تجلی اولیا و الله کلمات محققان فرموده اند که من عرف الله طال

لسانه و در تجلی ذات محققان کلمات محققان اند چنان در سکر اند که باز در صحو آمدن در بیان او سخن

نمی توانند بیان تجلی بیشتر شده است اگر ترا حاجت افتد به بن مطالو بکن تا به مقصود رسید

و بت مقصود و مطلوب را گویند و بدین اعتبار بر اللہ تعالیٰ اطلاق توان کرد یعنی مرا طعنه ممکن نمیرد
 حاصل خدا پرستی کرده زیرا که اینجا فرق نیست میان بتگر همان بتگر را بت میگویم و می پرستم دیگرے اینجا
 نیست صانع و مصنوع اینجا ظهور ندارد در هم صانع است فحسب و همورا میسرستم عبادت میکنم
 دوم را وجود نمی بینم و نمیدانم پس جاسے طعنه نباشد و نکند سخن بر حسب اصطلاح میگویم و الا نه تو و من
 همه بر یک راه هستیم و اگر کسی مراد ازین بت ظاهر مجازی میدارد و گوید پس طعنه خواهیم کرد و منع خواهیم
 فرمود زیرا که اینجا اگر چه بدان نسبت فرق نباشد که نظر بر صفات اللہ کنیم اما منع از عبارت آمده
 است اللہ تعالیٰ گفته است وَمِنْ آيَاتِهِ اللَّيْلُ وَالنَّهَارُ وَالشَّمْسُ وَالْقَمَرُ وَلَا تَسْجُدُوا
 لِلشَّمْسِ وَلَا لِلْقَمَرِ وَاسْجُدُوا لِلَّهِ الَّذِي خَلَقَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ عَابِدُونَ
 چون پس طعنه نکنیم منع نفرماییم و اگر این بت پرستی کافر شوی اولمات اصحاب النار هم
 فیها خلدون و اگر دی اینجا فرق بکن یا ممکن اما این بت پرستی بکنی یا نکنی اما این بت پرستی
 کنی عن اللہ و عند الناس ملعون گردی کافر شوی ایمان بر باد دی لغویة باللہ من ذلک و گفته اند
 فرق نیست میان بت و بتگر بتگر همه چیز تواند کرد و بت بیچ نکند و اگر عالم محو و فنا مراد داری پس هم
 مشرک میشوی که همه چیز اثبات میکنی خود را و بت را و بتگر را با ز بت پرستی را زیادت بران بینی چون
 فرق نمیکنی همان باشد کذب مقتا عند اللہ ان تقولوا اما لا تفعلون هر چه که شوز گوشوا ما بت
 پرستی کردن نخواهم و او بتگر را پرستید اگر چه فرق کنید یا نکنید اما از بت احترام کنید فاجتنبوا الرجس
 من الاوثان و اجتنبوا قول الزور و حنفاء اللہ غیر مشرکین بده امر بدین شده است
 و آنکه گفته اند

صرح

ندیدم جز وجودش بیچ دیگر

پس خود را بر اے چه می بینی و بت و نام بتگر بر اے چه میگیری خود را فانی گردان و بتگر را ثابت
 کل شیء هالك الا وجهه و یا آنکه بیچ وجودے نمی بینی اما قول و جهک شطر المسجد الحرام
 آیت امر بدین شده است ناستقید لنا امرت بذانکه قصه از بت تراش و ابراهیم بت کن

معلوم است۔ اکنون زبان را بس کن اقطع لسانک ایها الصوفی چنانچه خواجہ نظام الدین اولیا فرماید۔

بیت

نظامی این چه اسرار است که خاطر برون دادی
 کسے کسش نمی داند زبان درش زبان و کسش
 اگر چه سر را بداند یا نداند رعایت شرع واسطه فرموده زبان را در کسش و اگر نه این چه اسرار است
 و این چه جمال نمودنی نیست که اظهار کنی زیرا که فرموده اند خیر الکلام اقل و دل و گفته اند کلموا
 الناس علی قدر عقولهم و من عرف الله کل لسانه شاد برین شده است و لهذا
 برین حدیث رساله اصطلاح صوفیان به اتمام رسان۔ قال النبی صلی الله علیه
 و آله وسلم مثل امتی کمثل الغیت لاید سری اوله خیرا و آخره و بعضے میگویند فی حدیث
 کمثل المطر است میان مطر و غیث بعضے فرق کرده اند مطر باران بدرا میگویند و غیث
 باران نیک رامی نامند بسیار سوال و جواب درین حدیث میکنند در اول امت سابق اصحاب
 انداخر مہدی از ایشان شرقاً و غرباً بازا سلام و عدل آشکارا شود و هیچ کس فقیر نشود ہمہ غنی
 شوند کہ اول باران گیاه برآے بوشی را شود آب برآے ہمہ را ذخیرہ گردد و لاید سری اول خیر
 اہر آخره لا بد طرفین برابر باشد در اول عمل بسیار بود و در آخر علم بسیار شود و در قرب اول با رسول اللہ
 بود کثوفات بدان بسیار شدے و در آخر قرب تا قیامت میشود حکم قیامت میگردد کثوفات
 بدان سبب میگردد۔ حدیثی گفته است اناسید ولد ادم و الا فتخار و جائے گفته است
 فخر بسیار معنی است کہ پیشتر بیان او گذرشته است اما یکے ہمیں میگویند کہ پیش از معلوم
 آن مرتبہ رسول اللہ صلی اللہ علیہ آلم فرموده اند چون معلوم شد فضل خود بدین اعلام کرد و این
 ہم باشد لاید سری اول حال نکل واحد منہم اغیارا آخره بدین کہ اول حال عمر در
 آرزے و شہوات می گذرد و آخر بہ توبہ و استغفار میگردد و اول حال مغفور مرفوع القلم آخر حال
 ترقی و عروج تحصیل مقامات ماالہایت قال الرجوع الی البدایت طرفین یکے میشود

عنه این بیت از حضرت نظامی گنجوی است نہ از حضرت نظام الدین اولیا

یکے می باشد بر حکم هَلْ جَزَاءُ الْإِحْسَانِ إِلَّا الْإِحْسَانُ۔ در عوارف میگوید مقتدا و تجلیات که تراشود

در دنیا بهتر از آنکه دو رکعت نماز بگذاری زیرا که آن آمدنی است و آن موازین این است پس این باید تا آن بسیار بیاید۔ اول حال سیریلوک آخر حال جذب و عروج اول حال سکر و آخر حال صحو۔

و اختلاف میان این مقامات که معلوم توشده باشد بسیار جا گفته آمده ایم و میگوئیم و باز تکرار میکنیم بعضی تلویح را تمکین فضل دهند و سکر را بر صحو مرتبه نهند و بعضی عکس این فرمایند لایدری اوله

خیر ام آخره باشد اول است صحابی که مشهور اند که نقش حسن الامداد و الله ما طلعت الشمس ولا غربت علی احد بعد النبیین افضل من الصحابی و آخر است مهدی خاتم المادلیا که شرفاً

و غرباد در وقت او همه سلمان باشد آنچه تقدیر حق تعالی باشد خواهد شد بیان این میکند۔ اما توحیات را نیکو میدانی پس در استغفار بر جاده شرع و پس روی عالمان عامل جهد بلیغ بکن و بیان محققان

و ذکر فکر ببطالت مشغول باش تا ترا همین کلمات و انس شوند که صحبت موثره گفته اند الا

انته بكل شئ محیط عیان این همه کرده است و یحاذر کوا الله نفسه طو الى الله المصير و گفته اند کل ذنب مغفور سوى الاعراض عتی پس بعجز و بیچارگی مقرب باش که حق تعالی عفو میکند چنانچه درین بیت عارفی خوش اشارت کرده است

ابیات

سبحان خالق که صفاتش ز کبریا بر خاک عجز میفکند عقل انبیا

گر صد هزار قرن همه خلق کائنات فکر ت کنند در صفت عزت خدا

آخر به عجز معرفت آیند کله آله دانسته شد که هیچ نه دانسته ایم ما

العجز عن المعرفة معرفة مصرع

هر چه خواهی بکن اے دوست مکن یار دیگر
ان الله لا یغفر ان یشترک به و یغفر ما رءون ذلک لمن یشاء من بیان
میکند پس همین نوع آنجا گفتن بهتر است که دانسته که هیچ نه دانسته ایم ما۔ اکنون بدین بیت
شیخ سعدی اتمام کن زبان را اگر دار قطع لسانک ایها الصوفی تا به نظر محققان براد

اے کہ پنجاہ رفت و در خوابی مگر این پنج روز دریاپی

زیرا کہ مراد از پنج روز ہم ہفتہ است کہ مردم روزے تولد میشود و روزے کہ وفات
میکند آن ہر دور روزے نمی شمرند پس باقی ہین پنج روز ازین قلیل المدت است
یعنی پنجاہ سال عمر تو گذشت باقی این پنج روز عمر تو اندک ماندہ است بارے این را دریا
و در توبہ و استغفار مشغول باش۔ مَنْ تَابَ وَ آمَنَ وَ عَمِلَ عَمَلًا صَالِحًا فَأُولَٰئِكَ

يُبَدِّلُ اللَّهُ سَيِّئَاتِهِمْ حَسَنَاتٍ وَ وَكَانَ اللَّهُ غَفُورًا رَحِيمًا

الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي هَدَانَا لِهَذَا قَفْ وَ مَا كُنَّا لِنَهْتَدِيَ لَوْلَا أَنَّ هَدَانَا اللَّهُ۔

اللهم ارزقنا ذلك الكرامات بحممت نبيك وحبيبك وسنت خاتم الانبياء

عليه السلام۔ الحمد لله الذي تنتم بنعمته الصالحات و اشهد ان لا اله الا الله

وحد لا شريك له و اشهد ان محمدا عبده ورسوله۔ مرضيت بالله مراد

بمحمد رسول الله و بالاسلام ديننا و اشهد ان الجنة حق و النار حق و الميزان

حق و الصراط حق و الساعة حق و ان لقاء الله تبارك و تعالی حق و ان

الساعة آتية لا ريب فيها و ان الله يبعث من في القبور۔ و استغفرک

و التوب اليک۔ و آخر دعوانا ان الحمد لله رب العالمين۔ وَ تَمَّتْ كَلِمَتُ

سَرِّبَاتِكَ صَلَاتًا قَدْ عَدَّ لَهَا الْأَمْبُدِلَ لِكَلِمَتِهِ وَ هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ

سَمِيحٌ

شش ۵ $\frac{۲۴۶}{۵}$ ۷

رطبه کا پتہ

مہتمم صاحب اعزازی کتب خانہ روضتین گلبرگہ شریف

قیمت

یک روپیہ و ہشت آنہ علاوہ محصول ڈاک

عصم

۱۶

تَبْصِرَةٌ وَذِكْرٌ لِكُلِّ عَبْدٍ مُنِيبٍ

کتاب تطاب

تبصرة الاصطلاحات الصوفية

از تصانیف

حضرت سیدالساوات قدوة السالکین زبدة الواصلین مخدوم
سید اکبر حسینی المعروف بـ سید پیر کدوس اللہ عمره العزیز
خلف الصدق و فرزند اکبر

حضرت سلطان العرفاء الکاملین امام الاولیاء الواصلین مخدوم
سید صدرالدین ابوالفتح محمد حسینی گیسو دراز خواجہ بندہ نواز
رحمة اللہ علیہ

تصحیح و اہتمام

مولوی حافظ سید عطا حسین صاحب ام، اسی ای

ناظم وظیفیاب شریعت تعمیرات سرکار عالی

در معین پریس واقع بازار عیسی میاں حیدرآباد و کن طبع شد

وبسلسلہ برکات عہد عثمانی ادامہ اللہ تبارک و تعالیٰ

از کتب خانہ روضتین گلبرگہ شریف شایع شد

ربیع الاول ۱۳۶۵ھ